

De babylonische gevangenschap van de kerk, voorspel van Martin Luther

Vertaling dr. C.N. Impeta

Maarten Luther, Augustijner brengt zijn vriend Herman Tulich zijn groet.

Of ik nu wil of niet, ik word welhaast gedwongen om dagelijks geleerder te worden daar zóvele en zó voorname Magistri om strijd zich tot mij wenden en mij bewerken. Over de aflat heb ik twee jaar geleden geschreven, maar zó dat ik er nu buitengewoon veel spijt van heb dat ik het boekje heb uitgegeven. Immers toen ter tijd had ik me nog niet kunnen losmaken van een bepaalde grote bijgelovigheid ten aanzien van de roomse tirannie, zodat ik meende dat de aflat niet volstrekt te verwerpen was, daar ik duidelijk opmerkte, dat hij met zo grote eenstemmigheid door allen werd goedgekeurd. En het was toch geen wonder, daar ik het toen alléén was die dit rotsblok niet gunstig gezind was. Maar later, ondersteund door de vriendelijkheid van Sylvester en de broeders, die hem krachtig verdedigden, heb ik leren inzien dat deze aflaten niet anders zijn dan zuiver bedriegerijen van roomse vleiers⁵, door welke zij èn het geloof in God te gronde richten èn de mensen het geld uit hun zak kloppen. En zelfs wilde ik graag dat ik van de boekverkopers kon gedaan krijgen, en allen die ze gelezen hebben kon overreden, dat ze al mijn boekjes, die over de aflat handelen, verbrandden en in plaats van alles wat ik er over geschreven heb, alleen deze stelling zich inprenten: Aflaten zijn nietswaardigheden van roomse vleiers.

Daarna zijn Eck en Emser met hun saamgezworenen er mee begonnen om mij te onderwijzen inzake het primaat van de paus. En ook hier, opdat ik toch zo geleerde mannen niet ondankbaar moge zijn, erken ik dat hun werken mijn kennis aanmerkelijk verder hebben gebracht. Immers, terwijl ik had ontkend dat het pausdom aan goddelijk recht zijn oorsprong had te danken, had ik er wel van willen weten dat het die dankte aan menselijk recht. Maar nu ik de zó fijn-uitgesponnen spitsvondigheden van deze trosknechten, waarmee zij hun afgod kunstig-knap op zijn plaats zetten (want ik heb in deze zaken niet een verstandelijke aanleg die zich nooit en nergens wil laten leren) heb gehoord en gelezen, nú weet ik en ben ik er zelfs zeker van, dat het pausdom het rijk van Babel is en de heerschappij van Nimrod, de robuste, sterke jager. Daarom, opdat alles voor mijn vrienden heel voorspoedig moge aflopen, verzoek ik ook hier de boekhandelaars, en verzoek ik de lezers, dat zij wat ik over deze zaak heb uitgegeven, zullen verbranden en in plaats daarvan deze stelling aanvaarden: Het Pausdom bereidt de roomse paus een geweldig-uitgestrekt jachtterrein.

Dit wordt bewezen door de redeneringen en overwegingen van Eck en Emser en van de leraar in de Bijbelse theologie te Leipzig. Nu wordt mij college gegeven in het ontvangen van het avondmaal in beiderlei gestalte en in sommige andere zaken van hoog belang. Op dit punt is het voor mij zaak dat ik niet ook deze mijn Cratippi zonder vrucht aanhoor. Een zekere Italiaanse kloosterbroeder uit Cremona heeft geschreven een "Terug-roep van Maarten Luther naar de heilige Stoel", d.w.z. niet een herroeping - revocatio - van mijn zijde, wat het woord toch eigenlijk betekent, maar een roep waarin hij mij terug-roept (zó nl. beginnen tegenwoordig de Italianen Latijn te schrijven!). En een andere, Duitse, kloosterbroeder uit Leipzig heeft tegen mij geschreven over "de beiderlei gestalte van het sacrament"; gelijk u weet: die lector in de canonic van de gehele Bijbel, en die (naar ik hoor)

nog groter en wonderbaarlijker wonderen zal doen. De Italiaan is zo wijs geweest zijn naam te verzwijgen, wellicht uit vrees dat het hem zó zou vergaan als het Cajetanus en Sylvester vergaan was⁷. Maar de man uit Leipzig, gelijk het een flinke, kloeke Duitser betaamt, heeft, onder hele rijen titels, van zijn naam, zijn leven, zijn heiligheid, zijn kennis, zijn ambt, zijn glorie, zijn eer, bijna ook van de maat van zijn schoenen, hoog opgegeven. Hier zal ik zonder twijfel niet onbeduidende dingen leren, daar aan de Zoon van God Zelf een brief geschreven is, waarin het boekje Hem wordt gewijd; zó vertrouwd zijn deze heiligen met Christus, Die in de hemel op Zijn troon zit. Vandaar dat het mij toeschijnt dat hier drie kwebbelaars spreken, de één in goed Latijn, de ander in nog beter Grieks, de derde in uitstekend Hebreeuws. Wat denk je, Herman, dat ik hier anders doen moet, dan de oren spitsen? De zaak wordt te Leipzig te berde gebracht onder observantie van het heilig kruis⁸.

Tot hiertoe heb ik dwaselijk gemeend, dat het heel mooi was indien een Algemeen Concilie zou besluiten dat het sacrament onder beide gestalten (brood en wijn) de leken moest worden toebediend. De meer dan geleerde broeder evenwel meent dat dit gevoelen een correctie moet ondergaan. Immers het is z.i. noch een bevel, noch een goede raad, hetzij door Christus, hetzij door de Apostelen gegeven, dat het sacrament onder beide gestalten aan de leken moet worden verstrekt. En daarom, zegt hij, is het overgelaten aan de beoordeling van de kerk, die we moeten gehoorzamen, wat hier gedaan of nagelaten moet worden. Zó denkt hij erover. Nu zou u kunnen vragen, wat de man bezielt of tegen wie hij nu eigenlijk schrijft, daar ik immers het gebruik van het sacrament onder één gestalte niet veroordeeld heb en het aan het oordeel van de kerk heb overgelaten, het gebruik onder beiderlei gestalten te verordenen. Juist ten aanzien van datgene waarop hij voor zich zelf poogt aanspraak te maken, zal hij nu mij gaan bestrijden! Ik antwoord u dat deze manier van disputeren allen eigen is, die tegen Luther schrijven: dat ze voor zichzelf aanspraak maken op wat zij bestrijden, of verzinnen wat ze dan willen gaan bestrijden. Zó Sylvester, zó Eck, zó Emser, zó de theologen van Keulen en van Leuven; en ware deze kloosterbroeder van deze manier van strijden afgeweken, dan zou hij tegen Luther niet geschreven hebben. Maar deze man is iets gelukkigers boven de anderen overkomen. Want toen hij zou gaan bewijzen dat het gebruik in beiderlei gestalten noch voorgeschreven, noch aangeraden, maar aan het oordeel van de kerk overgelaten was, haalde hij de Schriften aan om daarmee te bewijzen dat volgens het gebod van Christus slechts één gestalte aan de leken is toegewezen. Zodat, indien dit waar zou zijn, volgens deze nieuwe Schriftuitlegger de éne gestalte niet en tegelijk wèl door Christus zou zijn geboden. U weet hoe deze dialectici uit Leipzig in het bijzonder zich bedienen van dit soort nieuwerwets disputeren. Is het niet zó dat Emser, terwijl hij in zijn eerste boekje openlijk verklaarde dat hij eerlijk en oprecht over mij wilde spreken, in een tweede boekje, nadat ik hem bewezen had dat hij zich had schuldig gemaakt aan de ergste verdachtmaking en de afschuwelijkste leugens, waarin hij mij weerleggen wil, mij beide volledig toegeeft, dat hij geschreven heeft èn met een zwarte èn met een blanke ziel? Een goede man natuurlijk, gelijk u weet. Maar hoor verder naar onze zwierige kleinhandelaar in pietepouterigheden, voor wie het oordeel van de kerk en het gebod van Christus hetzelfde is en evenzo een gebod van Christus en niet een gebod van Christus - hoor met welk een handigheid hij wil beproeven te bewijzen dat slechts één gestalte van het Sacrament volgens het gebod van Christus, dat is, naar het goeddunken van de kerk, de leken gegeven is. Hierop maakt hij opmerkzaam op deze wijze dat hij met kapitale letters er boven schrijft: EEN ONBEDRIEGLIJK FUNDAMENT. Vervolgens handelt hij over het zesde hoofdstuk van het Evangelie naar Johannes met een wijsheid die ongelooflijk [zonderling] moet heten; het hoofdstuk, waarin Christus spreekt van het brood des hemels en het brood des levens, hetwelk Hijzelf is. Van deze woorden meent de geleerde man niet alleen dat zij betrekking hebben op het sacrament van het altaar, maar hij doet ook dit, dat

hij - omdat Christus gezegd had: "Ik ben het levende Brood" en niet: "Ik ben de levende Beker" - hieruit de gevolgtrekking maakt dat slechts één gestalte van het sacrament op deze plaats voor de leken is verordend. Maar als er dan volgt: "Mijn vlees is waarlijk spijs en mijn bloed is waarlijk drank", en evenzo: "Tenzij gij het vlees van de Zoon des mensen eet en Zijn bloed drinkt", dan moest voor het verstand van de kloosterbroeder dit toch onweerlegbaar schijnen te pleiten voor de beiderlei gestalte en te strijden tegen de éne - hoe gelukkig en geleerd ontspringt hij de dans, op déze wijze dat hij beweert dat Christus met deze woorden niets anders heeft gewild dan [te zeggen], dat wie het sacrament onder één gestalte verkrijgt, onder die éne: beide: zijn vlees en zijn bloed, ontvangt. En dit zegt hij nu om als fundament te dienen voor zijn onbedrieglijk gebouw, dat een heilige hemelse beschouwing zó waardig moet heten. Leer ook u, bid ik u, nu met mij daaruit dat Christus in hoofdstuk 6 van het Evangelie naar Johannes één gestalte verordent, maar zó dat dit voor te schrijven gelijk staat met: het over te laten aan het oordeel en de beslissing van de kerk. En voorts, dat Christus in datzelfde hoofdstuk slechts spreekt van de leken en niet van de priesters. Want hún komt het levende woord uit de hemel niet toe, dat is: één gestalte van het sacrament, maar misschien het dode brood uit de hel. En dan, wat zal er geschieden met de diakenen en sub-diakenen, die noch leken noch priesters zijn? Zij moeten, volgens deze uitnemende schrijver, het sacrament noch onder de éne, noch onder de andere gebruiken. U begrijpt, beste Tulich, welke de nieuwe methode van de Observanten is om met de Schrift om te gaan. Maar ook dit zult u [van hen] leren, dat Christus in Joh. 6 van het sacrament van het Avondmaal spreekt, terwijl Hijzelf leert dat Hij spreekt van het geloof in het Vleesgeworden Woord, als Hij zich alzó uitdrukt: "Dit is het werk Gods, dat gij gelooft in Die, Die Hij gezonden heeft". Maar dit moet men deze professor uit Leipzig in de Bijbelkunde vergeven, dat hij met welke Schriftplaats ook, wát ook bewijst! Hij is immers een theoloog uit de school van Anaxagoras, veel meer nog: van Aristoteles, voor wie namen en woorden, als men ze verplaatst, hetzelfde èn alles betekenen. Want zó maakt hij, door heel zijn boek heen, getuigenissen van de Schrift van pas, dat hij, als hij wil bewijzen dat Christus in het sacrament aanwezig is, het aandurft om alsdán te beginnen: Een lezing over het Boek "De openbaring" van de apostel Johannes; want zó van pas als dit woord hier gebruikt wordt, zó staat het erbij met al wat hij zegt; toch meent deze verstandige man dat hij met een menigte aangehaalde Schriftuurplaatsen zijn dwaasheid luister kan bijzetten.

Het overige ga ik maar liever voorbij, opdat ik u niet langzaam doodmartel door het leegscheppen van dit wel zéér onwelriekend riool. Aan het slot haalt hij 1 Cor. 11 aan, waar Paulus zegt dat hij van de Heere ontvangen heeft en aan de Corinthiërs overgeleverd: het gebruik van brood en wijn. Hier leert onze kleinhandelaar weer, zoals overal een uitstekend gebruik makend van de Heilige Schrift, dat Paulus het gebruik van beiderlei gestalte heeft toegestaan, maar niet heeft overgeleverd en doorgegeven als bevel. U vraagt, hoe hij dit bewijst? Hij haalt het uit zijn eigen hoofd, evenals ook die mening over Joh. 6. Want het past deze lector niet om bewijzen te leveren voor hetgeen hij zegt, omdat hij behoort tot het genre van die lieden die uit de gezichten die ze ontvangen, alle dingen bewijzen en leren. Wij leren dus ook hier dat de Apostel op deze plaats niet aan de gezamenlijke Corinthiërs heeft geschreven, maar slechts aan de leken; dat hij dus de priesters daar niets heeft toegelaten, maar dat zij van het gehele sacrament beroofd zijn. Vervolgens dat volgens een nieuwe taalleer de uitdrukking: "Ik heb van de Heere ontvangen" geheel gelijk is aan deze andere: "Het is door de Heere voor geoorloofd verklaard". En: "Ik heb u overgeleverd", dat is: "Ik heb u toegestaan". Ik bid u, dat u hiervan zeer ter dege nota neemt. Want, hieruit vloeit voort dat het [in het vervolg] niet alleen de kerk, maar ook hier en daar en overal de één of andere losbol, vrij zal staan - volgens deze Leraar - om van alle geboden, instellingen en verordeningen van Christus en de Apostelen

“toelatingen” te maken. Ik zie dus dat deze man, door een engel van de Satan er toe aangedreven, en zij die met hem onder één hoedje spelen, dit nastreven dat zij door het geding met mij in de wereld een goede naam zullen verkrijgen, alsof zij waardig waren bevonden met Luther slaags te raken. Maar in deze hoop zullen ze worden teleurgesteld en ik zal hen verachten en hun namen nooit of te nimmer noemen. Ik zal mij tevreden stellen met dit éne antwoord op al hun boeken. Zijn ze waardig door Christus tot een gezond inzicht te worden gebracht, dan bid ik dat Hij dit moge doen door zijn barmhartigheid bewogen. Zijn ze het niet waardig, dan bid ik, dat zij er niet mee zullen ophouden om zulke brieven te schrijven, en dat zij, vijanden van de waarheid die ze zijn, zich niet verdienstelijk maken om andere boeken te lezen. Want het wordt algemeen, en naar waarheid, gezegd: “Dit weet ik zeker, dat, als ik met mest vecht, ik altijd weer, hetzij ik overwin of overwonnen word, er mee bezoedeld word”. Vervolgens, daar ik zie dat zij overvloed hebben van vrije tijd en papier, zal ik er moeite toe doen dat zij tot schrijven overvloedige aanleiding hebben. Immers ik wil voortduren, opdat, terwijl zij die mij, naar 't hun voorkomt, op zo allerroemvolste wijze overwonnen hebben in het bestrijden van de ene of andere ketterij van mij, ik intussen al weer een nieuwe opbouw. Want ook ik begeer dat zulke uitstekende aanvoerders in de krijg met vele eretitels worden getooid. Derhalve, terwijl zij er over murmureren dat de avondmaalsviering onder beiderlei gestalten door mij geprezen wordt en zij zich met deze zeer belangrijke en hun waardige zaak op de gelukkigste wijze bezig hielden, zal ik verder gaan en nu trachten aan te tonen, dat zij allen goddeloos zijn, die de avondmaalsviering onder beide gestalten de leken ontzeggen. En opdat ik dit te geschikter zal doen, zal ik een inleiding houden over de gevangenschap van de roomse kerk, om te zijner tijd nog weer heel veel te geven, wanneer de Papisten, de allergeleerdsten hunner, over dit boek de overwinning zullen hebben weggedragen.

En dit doe ik dáárom opdat niet, zo ergens een vroom lezer mij zou zijn tegemoet getreden, hij aanstoot zou nemen aan die door mij besproken woorden, die zijn als mest en drek en terecht er zich over zou beklagen dat hij niets las dat of zijn verstand van dienst ware en hem wijzer zou maken of althans hem stof zou bieden tot geleerde gedachten. Want u weet hoezeer mijn vrienden er misnoegd over zijn, dat ik mij inlaat met de gemene streken van die lieden, van welke zij zeggen dat, als men ze leest, de weerlegging ervan zich reeds meer dan voldoende aan ons opdringt, maar dat men van mij zoveel betere dingen verwacht, tegen welke de Satan door hen een barrière tracht op werpen. Ik ben eindelijk vast besloten hun goede raad op te volgen en de bezigheid van te twisten en te schelden aan die horzels over te laten. Van die Italiaan, de broeder uit Cremona, wil ik niets zeggen, dan dat deze eenvoudige en ongeleerde man mij met enige retorische gemeenplaatsen tracht terug te roepen tot de heilige Stoel, van welke ik mij nog niet bewust ben mij te hebben afgewend. Ook heeft niemand mij dit ooit aangetoond. Hij is immers met voorliefde in de weer met die belachelijke punten waaruit hij argumenteert dat ik mij moet laten leiden door de gedachte aan de gelofte van mijn orde en aan het feit dat het Keizerrijk aan de Duitsers is gekomen. Het heeft er ten volle de schijn van dat hij niet zozeer heeft willen schrijven om mij terug te roepen [tot de pauselijke Stoel], als wel om de lof te zingen van de Fransen en van de Paus te Rome. Men mag hem toestaan dat hij door dit boekje, hoedanig het zij, zijn gehoorzaamheid betuigt. En hij verdient niet om hard behandeld te worden, daar het er alle schijn van heeft dat hij niet door enige boosaardigheid wordt gedreven; hij verdient evenmin op geleerde wijze wederlegd te worden, daar hij uit puur onverstand en pure onwetendheid al wat hij zegt leutert. Vooreerst moet ik ontkennen dat er zeven sacramenten zijn en overeenkomstig de omstandigheden, waarin we nu verkeren, stellen dat er maar drie zijn: de Doop, de Boete en het Brood; en deze alle zijn ons door de roomse Curie in een ellendige gevangenschap gevoerd en de kerk is van heel haar vrijheid beroofd. Hoewel,

indien ik volgens de gewoonte van de Schrift wilde spreken, dan zou ik maar één sacrament overhouden, en drie sacramentele tekenen; te zijner tijd zal ik daar breder over handelen. Nu allereerst over:

I. HET SACRAMENT VAN HET BROOD

Ik wil dan eerst zeggen in hoeverre ik inzake de bediening van dit Sacrament, toen ik er over nadacht, verder gekomen ben. Want, ten tijde dat ik mijn sermoen over de eucharistie uitgaf, zat ik nog vastgeworteld in de algemene gewoonte, en bekommerde ik mij nog niet over de vraag of de paus hierbij in zijn recht stond, al dan niet. Maar nu, uitgedaagd en opgezweept, ja zelfs met geweld in dit strijdperk binnengesleept, zal ik vrijuit zeggen, wat ik er nu van denk; de papisten mogen er dan over lachen of er over huilen, zij allen tot de laatste man toe. Vooreerst moeten we het zesde hoofdstuk van het Evangelie naar Johannes geheel en al terzijde leggen, daar het zelfs met geen woord over het sacrament spreekt. Niet slechts om deze reden, dat het sacrament toen nog niet was ingesteld, maar veel meer nog omdat de gang van Christus' reden en al zijn uitspraken in dit hoofdstuk duidelijk bewijzen dat Hij daar spreekt (gelijk ik al vroeger gezegd heb) over het geloof in Hem als het Vleesgeworden Woord. Immers Hij zegt: "Mijn woorden zijn geest en leven" en daarmee toont Hij aan dat Hij over een geestelijk eten spreekt, waardoor hij, die eet, leeft; terwijl de Joden het er voor hielden, dat Hij van het vleeselijk eten sprak en daarom daarover met Hem twistten. Maar generlei eten maakt levend dan alleen het eten van het geloof. Want dit is het ware en het geestelijke eten; gelijk Augustinus zegt: "wat maakt u uw maag en uw tanden gereed? Geloof; dan hebt u gegeten!" Want het gebruik van het sacrament als zodanig maakt niet levend, daar immers ook velen onwaardig eten; zodat wat Hij te dezer plaatse gezegd heeft niet kan verstaan worden van het sacrament. Zonder twijfel zijn er geweest die deze woorden bij hun leer aangaande het sacrament hebben misbruikt, zoals gedaan is in het Geestelijk Recht, in het decreet "Dudum", en door vele anderen. Maar het is iets anders om de Schrift foutief, en iets anders om dezelfde Schrift zuiver te verstaan; anders zou Christus, toen Hij zei: "Tenzij gij Mijn vlees eet en Mijn bloed drinkt, zult gij het leven niet hebben", alle kinderen, alle zieken, alle afwezigen of die, uit welke oorzaak ook, verhinderd waren om het sacrament te gebruiken, verdoemen, door hoe groot een geloof ze ook zouden uitmunten - indien Hij te dezer plaatse het sacramentele eten gebiedend voorgeschreven had. Zo ook bewijst Augustinus in zijn tweede boek tegen Julianus met beroep op Innocentius, dat ook de kinderen, buiten het sacrament om, Christus' vlees eten en Zijn bloed drinken, dat wil zeggen: door hetzelfde geloof deel hebben aan [het leven van] de kerk. Zo moge dan dit gevoelen van kracht zijn dat het zesde hoofdstuk van het Evangelie naar Johannes niets te maken heeft met de zaak van het sacrament. Vandaar dan ook dat ik op een andere plaats geschreven heb dat de Bohemers zich niet met goed vertrouwen op deze plaats kunnen beroepen om te verdedigen dat het Sacrament onder beiderlei gestalte mag worden gebruikt. Het zijn dus twee plaatsen, die heel duidelijk over deze aangelegenheid handelen: de Evangelieën als ze ons spreken van het Avondmaal dat Christus instelde en Paulus in 1 Cor. 11. Laten we deze beide plaatsen bezien. Immers Mattheus, Markus en Lukas stemmen hierin overeen dat Christus aan al Zijn discipelen het gehele sacrament heeft gegeven en dat Paulus 't sacrament in beide gestalten overgeleverd heeft is zó zeker dat niemand ooit zo onbeschaamd is geweest om het anders voor te stellen. Voeg hier nu aan toe, dat Mattheus verhaalt, niet dat Christus van het brood gezegd heeft: "Eet allen daarvan", maar wel van de beker: "Drinkt allen daaruit". En Markus evenzo zegt niet: "Allen hebben [van het brood] gegeten", maar wel: "Zij allen hebben uit die beker gedronken"; beide evangelisten dus verbinden de mededeling dat allen het sacrament gebruikten niet aan het brood, maar aan de beker. Het is alsof de Heilige Geest van te voren gezien heeft dat dit meningsverschil (deze scheur, dit "schisma") in de toekomst zou komen, waarin de éne partij aan bepaalde mensen de gemeenschap aan de beker zou ontzeggen, terwijl Christus heeft gewild dat die voor allen gezamenlijk zou zijn. Met welk een woede zouden zij tegen ons razen, indien zij [in de Heilige Schriften] hadden gevonden dat het woordje "allen" bij het

brood was vermeld en niet bij de beker; zij zouden ons geen uitweg, geen gelegenheid om te ontvluchten laten, zij zouden luid schreeuwen, zij zouden ons voor kettters uitmaken, zij zouden ons als schismatici, brekers van de kerk, verdoemen. Maar nu dit woordje vóór ons pleit, vlak tegen hen in, laten zij zich door geen syllogisme, door geen sluitrede vangen; deze mensen van de totale wilsvrijheid, om ook in de dingen, die van God zijn, veranderingen aan te brengen, opnieuw te veranderen en alles door elkaar te haspelen. Maar stel u nu eens een ogenblik voor: ik stond aan de tegenovergestelde zijde en ik ondervroeg mijn superieuren, de papisten [en zei tot hen]: “Het gehele sacrament, oftewel, de twee gestalten in het avondmaal des Heeren, is dat nu gegeven alléén aan de priesters of tevens ook aan de leken?” Indien alléén aan de priesters (immers zó willen zij het), dan is het toch in generlei wijze geoorloofd ook maar één van de beide gestalten te geven aan de leken. Want wij mogen niet brutaalweg iets geven aan zulken, wie Christus het bij de instelling van het avondmaal niet gegeven heeft. Anders toch, zo wij ons veroorloven in één instelling van Christus verandering aan te brengen, wel, dan maken wij alle instellingen van Christus ongeldig en iedereen, wie ook, zal dan durven zeggen zich niet gebonden te gevoelen door enige wet of instelling [van Christus]. Want één individuele [op zichzelf staande] [opheffing] heft in de Schriften geheel en al àl het ingestelde op. Maar indien het sacrament tevens ook de leken is gegeven, dan volgt daar met onafwijsbare consequentie uit, dat het gebruik van beiderlei gestalte aan die leken niet mag worden ontzegd. Indien men dan zulken die het sterk begeren, het nochtans weigert, handelt men goddeloos en tegen begeren, daad, voorbeeld en instelling in. Ik beken dat ik door deze zienswijze en redenering, die mij onweersprekelijk voorkomt, ben overwonnen en dat ik nergens iets heb gelezen of gehoord of gevonden dat ik er tegen kan inbrengen, omdat hier Christus' woord en voorbeeld zo onwrikbaar vaststaat, daar Hij niet bij wijze van vergunning, maar gebiedend zegt: “Drinkt allen daaruit!” Indien dan allen moeten drinken en men dit niet zó kan verstaan dat het alléén van de priesters zou gelden, is het stellig goddeloos de leken, die er om vragen, ervan àf te houden, zelfs indien een engel uit de hemel het zou doen. Want als men nu zegt dat het aan het oordeel van de kerk overgelaten is om het sacrament uit te delen onder welk van beide gestalten zij dat maar zal willen, dan wordt dat zonder bewijskracht gezegd, zonder een dit woord dekkend gezag naar voren gebracht en het kan met hetzelfde gemak met verachting worden afgewezen als met toestemming aanvaard. Dit heeft ook geen betekenis tegen die tegenstander, die tegen ons opponeert met het woord en de daad van Christus; dan moet hij met een woord van Christus weerlegd worden, maar dát hebben we niet. Indien nu één van de beide gestalten van het Avondmaal de leken ontzegd mag worden, dan zal men hun óók een deel van de doop en van de boete mogen afnemen, volgens datzelfde oordeel van de kerk, daar het oordeel over deze dingen en de macht om er over te beschikken overal gelijk is. Daarom, juist zoals de gehele doop en de gehele absolutie, de kwijtschelding van de zondesschuld, zó moet men dan ook het gehele sacrament van het brood aan de leken geven, indien zij er naar verlangen en er om vragen. Het verwondert mij nu zeer, dat zij verzekeren dat het de priesters in geen geval vrijstaat in de Mis slechts één van de beide gestalten aan te nemen, te ontvangen; dit zou voor hen een doodzonde zijn; om geen andere reden, (gelijk zij allen eenparig getuigen) dan deze, dat, onder elk van beide gestalten ontvangen, het sacrament eerst het éne, volledige sacrament is, dat immers niet mag worden gedeeld. Maar ik bid hen dat zij mij zullen zeggen, waarom het dan wèl geoorloofd zou zijn het in tweeën te delen voor de leken en alleen hùn niet het éne gave, ongedeelde sacrament te geven? Erkennen zij nu niet door hun eigen getuigenis dat, één van beide: òf het sacrament ook aan de leken gegeven moet worden onder beiderlei gestalte, òf dat, onder één gestalte hun verstrekt, het sacrament hun niet als een volledig wettig sacrament wordt toebediend? Hoe is het mógelijk dat voor de priesters het sacrament, onder

één gestalte hun gegeven, niet, en voor de leken wél een volledig sacrament zon zijn? Wat geeft men hier dan hoog op van het oordeel van de kerk en het gezag van de Paus? Niet dáárdoor worden de woorden van God en de getuigenissen van de waarheid van kracht beroofd! Verder volgt hieruit dat, indien de kerk de leken de gestalte van de wijn kan ontnemen, zij dan óók de gestalte van het brood hun kan weigeren; derhalve: dan kan zij het gehele sacrament van het altaar de leken onthouden, en zo de instelling van Christus geheel en al voor hen vernietigen. Maar ik vraag: welke macht heeft zij daartoe ontvangen? Mag de kerk evenwel het brood of beiderlei gestalte niet ontroven, dan mag zij ook de wijn niet roven. Ook kan zij niet handhaven wat hier als tegenwerping tegen zou kunnen worden ingebracht, dit nl. dat er éenerlei macht moet zijn, die zowel zeggenschap heeft over één gestalte als over elk van beide. Immers: heeft de kerk over één gestalte als over elk van beide. Immers: heeft de kerk met een willekeurig uit te oefenen zeggenschap over beide gestalten, dan ook niet over één van die beide! Ik zou héél graag willen horen wat de roomse vleiers hierover zouden willen opmerken.

Maar wat van de allergrootste en voor mij beslissende betekenis is: Christus zegt: "Dit is Mijn bloed dat voor u en voor velen vergoten wordt, tot vergeving der zonden". Hier ziet u op het allerduidelijkst dat Zijn bloed gegeven wordt voor allen, voor wier zonden het is gestort. Wie zou nu echter durven zeggen dat het niet voor de leken is vergoten? Of ziet u niet tot wie Hij spreekt als Hij de beker aanreikt? Geeft Hij die niet aan allen? Zegt Hij niet dat [zijn bloed] voor allen is vergoten? "Voor u," zegt Hij - laten dit nu priesters zijn; "en voor velen" [voegt Hij er aan toe] - zij kunnen niet [allen] priesters zijn; en toch zegt Hij: "Drinkt allen daaruit." Ik zou hier ook wel gemakkelijk onzinnigheden kunnen zeggen, en door mijn woorden een spel spelen met en mij vergrijpen aan de woorden van Christus, zoals mijn praatjesmaker doet; maar met de Schriften moeten zij weerlegd worden, die tegen ons op de Schriften steunen. Dit is het wat mij weerhouden heeft de Bohemers te veroordelen, die, hetzij ze er verkeerd voorstonden hetzij goed, toch zeker de woorden en daden van Christus hadden als vóór hen getuigende; wij echter hebben daar niets van, maar alléén dat ijdele menselijke verzinsel: "De kerk heeft het zó verordend", terwijl echter niet de kerk, maar de tirannen van de kerken, buiten de toestemming van de kerk (dat is: van het volk van God) om, die verordeningen hebben vastgesteld. Maar ik bid u, wat is de noodzakelijkheid ervan; is er een godsdienstig bezwaar? welk nut werpt het af, om de leken het gebruik onder beide gestalten, dat is: het zichtbare teken, te weigeren, wanneer toch allen hun de inhoud van het sacrament toestaan, zonder het teken? Als zij de zaak, de inhoud, toestaan, het meerdere, waarom staan zij dan het teken, het mindere, niet toe? In elk sacrament immers is het teken, als teken, in onvergelykbare zin, het mindere; zoveel minder dan de zaak, de inhoud, zelf. Maar wat is er dan op tegen, vraag ik, dat het mindere gegeven wordt wanneer het meerdere gegeven wordt; behalve dat het mij toeschijnt dat dit gebeurd is onder toelating van de vertoornde God, opdat het een oorzaak zou worden van scheuring in de kerk, opdat daardoor zou worden te kennen gegeven dat wij, na de inhoud van het sacrament reeds lang verloren te hebben, om het teken, dat is dus om het mindere, tegen de zaak die ons het grootst en het enige-van-betekenis moest zijn, gaan strijden, op de wijze van zulken, die vóór ceremoniën strijden, maar tegen de liefde. Ja, het schijnt dat dit verschrikkelijke begonnen is te dien tijde dat wij begonnen zijn terwille van de rijkdommen van deze wereld te woeden tegen de christelijke liefde, opdat God ons door dit vreselijk teken zou laten zien dat wij de tekenen hoger aansloegen in waarde dan de zaken zelf [die er door worden afgebeeld]. Welke (perverse) verkeerdheid zou, indien men toegaf dat hem die gedoopt zal worden, het geloof dat bij de doop hoort, gegeven wordt, evenwel weigeren hem het teken van dit geloof te geven, dat is dan: het water?

Ten slotte blijft Paulus de onoverwonnene als hij allen de mond snoert, uitroepend in 1 Cor. 11: "Ik heb van de Heere ontvangen, hetgeen ik u ook overgegeven heb". Hij zegt niet, zoals de kloosterbroeder, uit 't hoofd aanhalend, liegend betuigt: "Ik heb u toegelaten". 't Is ook niet zo, dat hij om hun strijdlustig hartstochtelijk begeren hun de beiderlei gestalte gegeven heeft. Nee; want, ten eerste, gelijk het tekstverband zelf aanwijst, er was geen strijd geweest over de beiderlei gestalte, maar over de verachting [van het sacrament] bij zulken die in overvloed leefden en de afgunst van hen die gebrek leden, zoals het tekstverband het heel duidelijk zegt: "De één is hongerig, de ander dronken en gij maakt degenen die niet hebben, beschaamd". Vervolgens: hij spreekt niet van de eerste maal dat hij hun zijn overlevering gaf; want hij zegt niet: "Ik ontvang van de Heere en ik geef u over", maar: "Ik heb ontvangen en ik heb u overgeleverd", d.w.z.: in het begin van mijn prediking; lang vóór deze strijd; daarmee te kennen gevende dat hij het gebruik onder beiderlei gestalte hun overgeleverd bad; want het overleveren was: het gebieden; gelijk hij op een andere plaats [voor beide] hetzelfde woord gebruikt. Het betekent derhalve niets, wat de zotteklap van de kloosterbroeder hier bijeenhaalt en op één stapelt over "toelating", zonder Schriftbewijs, zonder gegronde reden en zonder oorzaak. Zijn tegenstanders vragen niet daarnaar wat hij voor droomdenkbeelden heeft, maar daarnaar wat de Schrift in deze oordeelt, uit welke hij zelfs geen letter kan aanvoeren ten bewijze dat zijn dromerij betrouwbaar kan heten; terwijl die tegenstanders woorden als bliksemstralen voor hun geloof naar voren brengen. Welaan dan, rijst hier op, u allen die vleiers van de Paus bent; staat hier op als één man, stelt u flink in het geweer, biedt weerstand aan uw goddeloosheid, aan uw tirannie, aan uw praktijk om de majesteit van het Evangelie te kwetsen, aan uw onrechtmatige daden om uw broeders met smaaderen te overladen; u, die er hoog van opgeeft dat zij ketters zijn, die niet wijs willen zijn in overeenstemming met een puur droomdenkbeeld dat in uw hoofden is opgekomen, tégen de zo klare en zware, bewijskrachtige, uitspraken van de Schriften in. Indien al sommigen ketters en scheurmakers moeten heten, dan zijn dat niet de Bohemers en niet de Grieken - deze immers steunen op het Evangelie - maar dan bent u, roomse christenen, de ketters en goddeloze scheurmakers, daar u op niets dan op uw eigen verzinsels alleen uw gevoelens en verwachtingen bouwt, tegen de zo duidelijke Schriften van God in. Wast u schoon van deze [vuile] dingen, mannen! Wat is evenwel méér belachelijk en het brein van deze kloosterbroeder méér waardig, dan dat hij heeft kunnen zeggen, dat de Apostel deze dingen aan een afzonderlijke kerk, te weten die van Corinthe, heeft geschreven en ze aan haar heeft toegestaan, maar niet aan de gehele kerk? Waar haalt hij het bewijs voor deze stelling vandaan? Uit zijn gebruikelijke voorraadschuurtje, nl. uit zijn eigen en goddeloze hoofd! Maar, als de gehele kerk deze Brief voor zich accepteert, leest, in alles er naar leeft, waarom dan niet ook wat aangaat dit onderdeel? Indien wij toegeven dat de ene of andere Brief van Paulus, of ook maar één plaats uit een willekeurig gekozen Brief van hem, niet betrekking heeft op de kerk in haar geheel, dan is héél het gezag van Paulus als Auteur vernietigd. Immers dan zullen de Korinthiërs zeggen dat hetgene Paulus inzake het geloof aan de Romeinen schrijft, hen niet raakt. Wat méér godslasterlijk en dwaas dan deze dwaasheid kan iemand uitdenken? Verre, verre zij het daarvandaan, dat er ook maar een letter in al wat ons van Paulus bewaard is gebleven zou staan, waarnaar niet héél de kerk zich zou moeten voegen en die zij niet zou moeten in ere houden. Zó is dan ook niet het gevoel van de Vaders geweest tot op deze gevaarlijke tijden, van welke reeds dezelfde Paulus heeft voorzien dat er - later - godslasteraars zouden zijn en blinden en mensen zonder waarnemingsvermogen. Van welker getal dan deze broeder er één is; misschien is hij wel de voornaamste!

Maar: als we deze ontoelaatbare dwaasheid nu eens voor een ogenblik een plaatsje gunnen, [dan vragen we toch:] indien Paulus dan dat [waarover wij nadenken] aan een afzonderlijke kerk heeft

toegestaan, dan doen de Grieken goed en dan handelen de Bohemers zuiver, ook volgens uw eigen woord; het zijn immers “afzonderlijke kerken”. En daarom is deze omstandigheid dan reeds voldoende om vast te stellen dat zij niet tegen Paulus in 't geweer komen, als hij het tenminste “toestaat”. Verder: Paulus kon niets toestaan tegen Christus' voorschrift in. Daarom, Rome, ik werp u en al uw vleiers deze uitspraken van Christus en Paulus tegen, die pleiten vóór de Grieken en vóór de Bohemers en gij zult geen greintje waarheid aan uw zijde hebben als u zou willen aantonen dat ú macht is gegeven om in deze dingen verandering aan te brengen, veel minder om als ketters te brandmerken anderen, die uw vermoeden van zich werpen. Maar u maakt het u waard van de misdaad van goddeloosheid en tirannie beschuldigd te worden. Wat deze dingen aangaat lezen we hij Cyprianus, die alléén al genoeg in zijn mars heeft om alle Rooms en het hoofd te kunnen bieden, hoe bij in het vijfde boek van zijn werken, in het sermoen “over de gevallen” opmerkt dat in zijn kerk het de gewoonte was aan vele leken, ook aan kinderen, het sacrament te bedienen onder beide gestalten, ja zelfs het lichaam des Heeren hun in handen te geven, gelijk hij dit met vele voorbeelden toelicht. Onder meer berispt hij sommigen uit het gewone volk met deze woorden: “En omdat hij niet terstond het lichaam des Heeren met vuile handen mag aannemen of met een bezoedelde mond het bloed des Heeren mag drinken - daarover wordt de heiligsekker op de priesters boos.” U ziet: hier spreekt hij over leken, die hij “heiligsekkers” noemt, die het lichaam en het bloed [des Heeren] uit de handen van de priesters wilden ontvangen. Hebt u hier, armzalige vleier, reden om te keffen? Durf eens te zeggen dat ook deze heilige martelaar een begenadigd doctor van de kerk met een apostolische geest begaafd, een ketter is en in een afzonderlijke kerk van het recht, dat de “toelating” hem gaf, heeft gebruik gemaakt! Op diezelfde plaats [in zijn Boek] vertelt hij een geschiedenis, iets dat gebeurd is in zijn tegenwoordigheid en terwijl hij er dus getuige van was. Open en bloot maakt hij er melding van dat een diaken de beker aan een jong meisje had gegeven, dat zij evenwel terugdeinsde en weigerde te drinken en dat hij haar toen het bloed des Heeren in de mond gegoten had. Iets dergelijks lezen we van de heilige Donatus, wiens beker was gebroken - o de armzalige vleier, hoe “ijskoud” zoekt hij een uitvlucht! “Ik lees wel” - zegt hij - “dat de beker is gebroken, maar ik lees niet dat het bloed gegeven was!” Wat wonder? Wie, in de heilige Schriften lezend, er in leest wat hij wil, zal ook in historische geschriften lezen wat hij er in wil vinden. Maar hiermee zal toch de beschikking van de kerk niet bevestigd worden of zullen ketters worden weerlegd? - Maar, hiervan heb ik nu meer dan genoeg gezegd; want niet om hèn te beantwoorden, die geen antwoord waard moet heten, ben ik dit [betoog] begonnen, maar opdat ik de waarheid van de zaak openbaar zou maken. Ik maak dus de slotsom op: het sacrament in beiderlei gestalte de leken te weigeren is goddeloos en tyrannisch; staat dan ook niet in de macht zelfs van enige Engel, veel minder is enige Paus of welk concilie ook er toe bevoegd. Ik geef daarbij ook niet om het Concilie van Constanz; want als de autoriteit van dit concilie voldoende rechtskracht aan een beslissing zou verlenen, waarom dan niet die van het concilie van Bazel, dat het tegendeel heeft vastgesteld nl. dat het de Bohemers zou geoorloofd zijn om het sacrament in beide gestalten te ontvangen, welke beslissing na brede bespreking daar genomen is, gelijk de nog voorhanden zijnde kronieken en de officiële stukken bewijzen. De vleier in zijn onwetendheid haalt deze aan ten bewijze van de juistheid van zijn droomdenkbeeld. Met zó wijs inzicht behandelt hij alles [waarover hij schrijft]!

Dit is dan nu dus de eerste gevangenschap van dit sacrament - met betrekking tot zijn wezen of, wil men: zijn zuiverheid - welke de tirannie van Rome ons met geweld ontnomen heeft. Het is niet zó, dat zij tegen Christus zondigen, die het sacrament in één van de gestalten gebruiken, want Christus heeft niet gebéden om ook maar één van beide te gebruiken, maar Hij heeft het aan ieders vrije wilsbeslissing overgelaten, daar Hij immers zei: “Zo dikwijls gij dit zult doen, doet het tot mijn

gedachtenis". Maar het is zó dat zij zondigen, die verhinderen dat aan zulken, die door zulk een wilsbeslissing het begeren te gebruiken, het sacrament in beiderlei gestalte gegeven wordt. De schuld ligt niet bij de leken, maar bij de priesters. Het sacrament is niet van de priesters, maar van allen, en de priesters zijn niet heersende heren, maar dienaren, die het sacrament in beiderlei gestalte moeten geven aan wie er om vragen, zo dikwijls als zij er om zullen vragen. Maar voorzover zij dit hun recht de leken hebben ontroofd en met geweld hebben ontzegd, zijn ze tirannen; en de leken ontberen buiten hun schuld hetzij één gestalte, hetzij beide, maar kunnen toch behouden worden door hun geloof en door hun verlangen om het gehele sacrament te ontvangen. Gelijk zij, als zelf [slechts] dienstknechten, de doop en de kwijtschelding van zondesuld móéten geven aan wie er om vraagt, die er dan immers ook een recht op heeft; en als zij die niet zouden geven, dan heeft hij, die er om vraagt, toch de volle verdienste van zijn geloof, en zullen zij voor Christus als slechte, nietswaardige dienstknechten worden aangeklaagd. Zoals oudtijds heilige Vaders in de woestijn vele jaren lang onder geen van beide gestalten aan enige Sacramentsbediening hebben kunnen deelnemen. Ik wil dus volstrekt niet dit doordrijven, dat men met geweld het sacrament in beiderlei gestalte moet nemen, alsof we door de dwang van een gebod daartoe zouden worden gedwongen; maar ik onderricht ieders geweten, opdat men de tirannie van Rome [als 't moet] zal dulden, maar men dan goed wete, dat, indien met geweld zijn recht op het sacrament hem ontnomen wordt, dit [alléén] geschiedt door zijn eigen zonde. Maar dit alléén wil ik, dat niemand de roomse tirannie zal goedpraten, alsof zij juist en rechtvaardig zou handelen, als zij één van de gestalten de leken onthoudt; maar dat we haar vervloeken en het niet met haar ééns zijn; en toch haar verdragen, maar dan op geen andere wijs, als waarop wij ons bij de zaak zouden moeten neerleggen indien we bij de Turken in gevangenschap zaten en het ons dan [natuurlijk] niet mogelijk zou zijn onder enige gestalte het sacrament te gebruiken. Dit is het wat ik heb gezegd dat mij heel mooi toeleek: indien door het besluit van een Algemeen Concilie deze gevangenschap werd ontbonden en ons uit handen van de roomse tirannie die Christelijke vrijheid weer werd teruggegeven en aan een ieder zijn wilsbeslissing om het sacrament te vragen en te gebruiken werd overgelaten, zoals die bij doop en boete wordt vrijgelaten. Maar nu dwingt men ons jaar op jaar met dezelfde tirannie het sacrament onder slechts één gestalte te ontvangen en zo is de vrijheid, ons door Christus gegeven, vernietigd; zó heeft onze goddeloze ondankbaarheid het verdiend.

De tweede gevangenschap van hetzelfde sacrament is meer gematigd, wat een er tegen in te brengen gewetensbezwaar betreft, maar verre het gevaarlijkst is het om er ook maar aan te raken, laat staan: te veroordelen. Hier zal ik een aanhanger van Widef en onder duizend [verschillende] namen een ketter heten. Wat zou het? Sinds de bisschop van Rome heeft opgehouden een bisschop te zijn en een tyran is geworden, ben ik niet bang voor zijn algemene decreten, omdat ik weet dat hij geen bevoegdheid heeft om nieuwe geloofsartikelen op te stellen en uit te vaardigen en ook een Algemeen Concilie mag dat niet doen. Vóór enige tijd, toen ik de Scholastieke Theologie bestudeerde, gaf dit mij de gelegenheid te denken aan doctor kardinaal van Cambray²², die in het vierde boek van zijn Sententies zeer scherpzinnig uitéénzet dat het veel meer waarschijnlijk is en minder overtollige wonderen zou onderstellen, zo men betoogde dat op het altaar echt brood en echte wijn en niet alleen maar "accidentia" aanwezig zijn - indien niet de kerk het tegendeel had vastgesteld. Maar toen ik later inzag wat voor een kerk het was, die dit had vastgesteld, nl. de Thomistische, dat is de Aristotelische, ben ik stoutmoediger geworden en - terwijl ik eerst in de klem zat - heb ik eindelijk mijn geweten bevredigd door het eerstgenoemd gevoelen te aanvaarden, nl. door te stellen: het is stellig waar brood en ware wijn, in welke Christus' waarachtig vlees en Zijn waarachtig bloed aanwezig is, niet anders en niet minder dan zij [de roomsen] stellen, dat Hij is

onder wat zij noemen hun accidentia. En dit heb ik gedaan, omdat ik zag dat de meningen van de Thomisten, hetzij ze door de Paus, hetzij door een Concilie zijn goedgekeurd, "meningen" blijven en niet geloofsartikelen worden, al zou ook een engel uit de hemel iets anders vaststellen. Immers, wat zonder de Schriften wordt beweerd of zonder wat bewezen is openbaring te zijn, mag men "als mening" aanvaarden, maar moet men niet noodzakelijk geloven. Deze mening van Thomas [van Aquino] nu is in die mate "zwevend", niet gegrond op de Schriften of op redelijk denken, dat het mij toeschijnt dat hij noch zijn filosofie noch zijn dialectiek goed schijnt te kennen. Want geheel anders spreekt Aristoteles van accidentiën en subject, dan de heilige Thomas. Zodat het mij een droeve zaak toeschijnt voor zulk een man, dat hij zijn meningen inzake het geloof niet slechts uit Aristoteles genomen aan de kerk heeft overgeleverd, maar ook heeft getracht die te gronden op de man, die hij niet heeft begrepen. Een heel ongelukkig bouwwerk, rustend op een heel ongelukkig fundament. Ik laat dus toe, zo iemand het één of het ander wil, elk van beide meningen als de zijne te aanvaarden; hierom alleen is het mij nu te doen: de gewetensbezwaren uit het midden weg te nemen, dat toch niemand moge vrezen schuldig te staan aan een ketterij, indien hij gelooft dat op het altaar waar brood en echte wijn aanwezig is. Maar hij wete, dat het hem vrijstaat, buiten gevaar voor zijn zaligheid, het één of het ander zich voor te stellen, te menen en te geloven, omdat hier geen geloofsnoodzakelijkheid aanwezig is.

Ik ga nu echter mijn gevoelens nader uiteenzetten. Vooreerst: ik wil niet luisteren naar noch ook van enig belang achten het doen van hen die luid zullen roepen dat dit is de leer van Wiclif en van Huss en ketterij en indruisend tegen de beslissing van de kerk - omdat zij alleen dit zullen doen, van wie ik op velerlei wijs heb bewezen dat zij ketters zijn in het stuk van de aflaten, van de vrije wil, van de genade van God, de goede werken en de zonden, enz., zodat indien Wiclif éénmaal een ketter was, zij tienmaal ketters zijn en het iets moois is door zulke ketterse en slechte drogredenaars beschuldigd en belasterd te worden, terwijl het de grootste goddeloosheid zou zijn hem te behagen. Daar komt nog bij dat zij hun meningen door niets anders kunnen trachten waar te maken, noch ook een er aan tegengesteld gevoelens om een andere reden kunnen verwerpen, dan door te zeggen: dit is Wiclifiaans, Hussiaans, ketters. Want dit flauwe smoesje zit hun voortdurend op de spits van hun tong, en niets anders; immers, zo u Schriftbewijs vraagt, zeggen zij: "Wij zijn van dit gevoelens en de kerk (dat is: wijzelf) heeft het zo bepaald"; zó durven deze mensen, verworpenen in de zaak van het geloof en ongeloofwaardigen, ons hun fantasiebeelden, gedekt door het gezag van de kerk, als waren het geloofsartikelen, voor te stellen. Er bestaat echter een sterk argument voor mijn gevoelens: in de eerste en voornaamste plaats dit, dat aan de goddelijke woorden geen geweld mag worden aangedaan, noch door enig mens, noch door een engel, maar, voorzover mogelijk, moeten we die in de allereenvoudigste zin ervan op hun plaats laten staan, en, indien er geen omstandigheid is die daartoe heel duidelijk dwingt, moeten we ze verstaan naar de grammaticale en hun eigen betekenis, opdat er geen gelegenheid zij voor tegenstanders om de gehele Schrift te verijdelen. Volgens dit juiste inzicht en naar deze maatstaf is indertijd Origenes terecht afgewezen, omdat hij omtrent de bomen en al wat van het paradijs geschreven staat, de grammatische zin had verworpen, en het alles allegorisch had opgevat; [dit is afgewezen] omdat hieruit kon worden afgeleid dat de bomen niet door God geschapen waren. Zo ook hier, omdat de Evangelisten duidelijk schrijven dat Christus het brood genomen en gezegend heeft en het Boek: De Handelingen der Apostelen en Paulus het daarna ook brood noemen, moet men daaronder waar brood en echte wijn verstaan, zoals ook een echte beker. Want van die beker zeggen zij zelf niet dat er een wezensverandering bij plaats vindt! Daar het echter niet noodzakelijk is te stellen dat er een transsubstantiatie, een wezensverandering, heeft plaats gevonden, door goddelijke macht bewerkstelligd, moeten wij haar houden voor een verzinsel

van mensen, omdat zij op geen enkele Schriftplaats en op geen redelijke grond steunt, zoals we zullen zien. Het is dus een nieuw staaltje van iets in te leggen in de gewone woordzin, om onder “het brood” te verstaan: wat op brood gelijk, of: de accidentiën, de bijkomstigheden, en onder “wijn”: wat op wijn gelijk, of: de bijkomstigheden. Waarom zullen we dan niet onder al het andere de schijn van die dingen en 't bijkomstige verstaan? Maar al zou dat nu van al die overige dingen vaststaan, dan zou het nóg ongeoorloofd zijn aan de woorden van God zozeer afbreuk te doen en ze met zó groot onrecht aan hun wezenlijke zin; zó te ontledigen.

Maar ook heeft de kerk meer dan twaalf honderd jaren rechtzinnig geloofd en nergens en nooit maken de Heilige Vaders - het is immers ook een wonderbaarlijkonnatuurlijk woord en droomdenkbeeld! - van zulk een transsubstantiatie gewag; totdat de voorgewende filosofie van Aristoteles ruw begon te werk te gaan in de kerk; in deze laatste driehonderd jaar, gedurende welke ook vele andere dingen in verkeerde zin zijn besloten en verordend, als daar zijn: “dat het goddelijke wezen noch gegenereerd werd noch genereerde”, of: “dat de ziel een wezenlijke vorm van het menselijk lichaam is”, en dergelijke; beweringen die in het geheel niet staande zijn te houden door bewijzen genomen uit de rede of uit enig oorzakelijk verband, zoals zelfs de kardinaal van Cambrai zelf erkent. Misschien zullen zij zeggen dat het gevaar van er afgoderij mee te bedrijven, ertoe drong om niet van waar brood en echte wijn te spreken. Dit is echter zeer belachelijk. Want leken zo uden nooit een zo ragfijne, subtiële, filosofie over het wezen en de bijkomstigheden hebben begrepen en zelfs als ze er in onderricht werden, hadden ze die toch niet kunnen vatten en dat gevaar zou even groot zijn indien we van accidentiën spreken, die zij zien, als [wanneer we spreken] van een substantie, die ze niet zien. Indien ze immers de accidentiën niet aanbidden, maar de daar verborgen Christus, waarom zullen zij het brood aanbidden, dat zij niet zien? Waarom echter zou Christus Zijn lichaam niet kunnen doen ingesloten zijn binnen de substantie van het brood, even goed als binnen de accidenties? Zie hier: vuur en ijzer, twee substanties; zij worden zó onderéén vermengd in het gloeiend ijzer, dat welk deel óók èn ijzer èn vuur is. Waarom zou niet des te meer het verheerlijkt lichaam van Christus juist zó in elk deel van de substantie van het brood kunnen zijn? Wat zullen zij doen? Christus is - zo gelooft men - uit de schoot van zijn moeder geboren, welke schoot daarbij ongeschonden bleef. Zij zouden ook hierbij kunnen zeggen dat dit vlees van de maagd intussen vernietigd was geworden, of, zoals gewoonlijk op meer gepaste wijze gezegd wordt, getranssubstantieerd, zodat Christus, in haar accidentiën ingewikkeld, tenslotte door deze accidentiën ter wereld kwam. Hetzelfde zou te zeggen zijn van de “gesloten deur en de “gesloten poort” van het graf, door welke, terwijl zij ongeschonden bleven, Hij inkwam en uitging. Maar hieruit is ontstaan het Babel van die filosofie inzake de voortdurende hoeveelheid onderscheiden van de substantie, totdat het zóver gekomen is, dat zij zelf niet meer weten wat de accidenties zijn en wat de substantie is. Want, wie heeft ooit met zekerheid aangetoond dat warmte, kleur, koude, licht, gewicht, vormen, accidentiën zijn? Eindelijk hebben zij zich genoodzaakt gezien te verzinnen dat voor die accidentiën op het altaar een nieuw wezen door God is geschapen; vanwege de uitspraak van Aristoteles die zegt: “het zijn van een accidens is: in iets anders te zijn”. En talloze zulke monsterachtigheden, van welke alle zij ontslagen zouden zijn, indien ze maar heel eenvoudig toegaven dat het brood een waar brood is. En ik verheug mij er ten eerste in dat althans bij het gewone volk het eenvoudige geloof dat het sacrament zó is [als ik het zie], is gebleven. Want daar het 't niet begrijpt, maakt het er ook geen strijdvraag van, of de accidentiën er zijn zonder de substantie, maar met een eenvoudig geloof neemt het aan dat Christus' lichaam en bloed daar worden ingesloten, en het laat die lediggangers de moeitevolle bezigheid over, om er over te disputeren wat het is, dat dit lichaam en bloed des Heeren in zich bevat³⁰. Maar wellicht zullen zij

zeggen: “Wij leerden van Aristoteles dat subject en praedicaat [onderwerp en gezegde] van een bevestigend oordeel op hetzelfde moeten slaan”; of - om de woorden van het beest-zelf uit het VIe boek der metafysica neer te schrijven: - “Voor een bevestigend oordeel wordt het verbonden-zijn van de uitersten vereist.” Onder dit “verbonden zijn van de uitersten” verstaan zij: het betrekking hebben op hetzelfde. Vandaar dat, wanneer ik zeg: “Dit is mijn lichaam”, het subject [het onderwerp, nl. “dit”] niet betrekking kan hebben op “brood”, maar op “het lichaam van Christus”.

Wat zullen we hierover zeggen? Wanneer maken wij Aristoteles en menselijke leervoorstellingen tot beoordelaars van zulke verheven en goddelijke zaken? Waarom - met verwerping van zulke wijsneuzigheid - blijven wij niet eenvoudig staan bij de woorden van Christus, bereid om onze onwetendheid te belijden met betrekking tot wat daar geschiedt en er mee tevreden [het er voor te houden] dat door de kracht van de [instellings-] woorden het ware lichaam van Christus daar aanwezig is? Of is het soms noodzakelijk ons de wijze waarop het goddelijk werk geschiedt, geheel en al te begrijpen? Maar, wat zullen zij met betrekking tot Aristoteles zeggen? Hij schreef aan alle categorieën van de accidenties een dragend subject toe, ook al was zijns inziens de substantie het eerste dragende subject. Zodat dus volgens hem “dit witte”, “dit grote”, “dit wat-dan-ook” subjecten zijn, van welke iets gezegd wordt. Zijn deze dingen nu waar, dan vraag ik: indien dáárom de transsubstantiatie geleerd moet worden, opdat niet van het brood naar waarheid zal worden verzekerd dat het “het lichaam van Christus” is, waarom leert Rome dan niet óók een transaccidentatio, opdat ook niet van het accidens (het bijkomstige) gezegd zal worden, dat het “het lichaam van Christus” is? Immers: hetzelfde gevaar blijft bestaan, indien iemand onder het subject verstaat: “dit witte” of “dit ronde” [en dan zegt]: “[het] is mijn lichaam” en om dezelfde reden, waarom men van een transsubstantiatie wil spreken, moet men dan ook van een trans-accidentatio spreken, vanwege dat in de plaats stellen van het één ten aanzien van het ander. Indien u nu echter, boven het begrip uit, het accidens uitzondert, zodat u niet wilt aanvaarden dat het subject er mee vereenzelvigd wordt, als u zegt: “Dit is mijn lichaam” - waarom klimt u dan niet met hetzelfde gemak³⁴ op tot de substantie van het brood, zodat u ook van dit brood niet wilt aanvaarden dat het subject er mee vereenzelvigd wordt, opdat “dit mijn lichaam” niet minder in de substantie dan in het accidens zij; voornamelijk, daar het een werk is van almachtige kracht, die even zo sterk en op gelijke wijze in de substantie als in een accidens kan werkzaam zijn?

Maar, opdat we niet al te veel met filosoferen ons bezig houden: Schijnt het niet dat Christus deze wijsneuzigheid op treffende wijze is tegemoet getreden, inzover Hij niet van de wijn gezegd heeft: “Dat is Mijn bloed”, maar: “dit is Mijn bloed”; en nog veel duidelijker toen Hij het woord “beker” gebruikte en zei: “Dit is de beker van het Nieuwe Testament, in Mijn bloed”? Lijkt het er niet heel veel op dat Hij ons heeft willen houden bij het eenvoudige geloof, alleen opdat wij zullen geloven dat Zijn bloed in de beker is? Ik voorzeker, indien ik het niet kan bevatten, op welke wijze brood het lichaam van Christus zou zijn, geef nochtans mijn verstand gevangen in de gehoorzaamheid van Christus; ik ga op Zijn woorden zeer eenvoudig af en geloof vast, dat niet alleen het lichaam van Christus in het brood is, maar ook dat het brood het lichaam van Christus is. Immers daartoe zullen mij zijn woorden steunen, als er geschreven staat: “Hij nam het brood, dankte, brak het en zei: Neemt, eet, dit (dat is: dit brood dat Hij genomen en gebroken had) is mijn lichaam”. Zo vraagt ook Paulus: “Het brood, dat wij breken, is dat niet een gemeenschap met het lichaam van Christus?” Hij zegt niet: “het is in het brood”, maar: “het brood zelf is een gemeenschap met het lichaam van Christus”. Wat zou het, indien de filosofie dit niet begrijpt? De Heilige Geest is méér dan Aristoteles. Begrijpt zij soms de transsubstantiatie, die zij leren? Zijzelf erkennen dat die leer de hele filosofie

omverwerpt.. In zover nu echter in het Grieks en in het Latijn het voornaamwoord “dit” op “het lichaam” wordt toegepast, wordt hier [in deze beide talen] de gelijkheid van het geslacht in acht genomen”³⁶; maar in het Hebreeuws, dat geen onzijdig geslacht kent, heeft het betrekking op “brood”, zodat men kan zeggen: “Dit [brood] is mijn. Lichaam”; gelijk ook het spraakgebruik en het gewone menserverstand bevestigt, dat nl. het subject heenwijst naar, betrekking heeft op het brood en niet op het lichaam, als Hij zegt: “Dit is mijn lichaam”: “das ist meyn leyp”, dat is: “dat brood daar is mijn lichaam”. Daarom: zó als het met deze zaak gesteld is in Christus, zó is het óók in het sacrament. Immers tot lichamelijke inwoning van de godheid is niet nodig dat de menselijke natuur een wezensverandering ondergaat, zodat de Godheid begrepen zou zijn onder de accidentia van de menselijke natuur. Maar terwijl elk van die twee naturen volkomen gaaf en dezelfde blijft, wordt toch naar waarheid gezegd: “Deze mens is God, deze God is mens”. En al begrijpt de filosofie dit nu niet,, het geloof begrijpt het wel. En groter is het gezag van Gods Woord, dan het bevattingsvermogen van ons verstand. Zó is het in het sacrament, opdat er een waar lichaam en waar bloed zij, niet nodig dat er met brood en wijn een wezensverandering plaats vindt, zodat Christus onder de accidentia begrepen zou zijn. Maar, terwijl beide dezelfde blijven, wordt naar waarheid gezegd: “Dit brood is mijn lichaam, deze wijn is Mijn bloed”, en omgekeerd. Zó moge ik het voorlopig verstaan, tot eer van de heilige woorden van God, aan welke ik niet wil dat door menselijke redenerinkjes geweld zal worden aangedaan en dat ze verdraaid zullen worden tot andere betekenissen dan die ze blijkbaar hebben; maar ik sta toe dat anderen een andere mening huldigen, die in een pauselijke zendbrief met het aanvangswoord Firmiter is vastgelegd; als zij maar niet dwingend voorschrijven dat (gelijk ik gezegd heb) hun meningen, als waren het geloofsartikelen, door ons moeten worden aanvaard.

De derde gevangenschap van hetzelfde sacrament is dat verre het meest goddeloze misbruik, waardoor het ze, ver is gekomen dat bijna niets in de kerk heden ten dage méér aanvaard en méér tot geloofsovertuiging is geworden dan dat de Mis een goed werk en een offer is. En dit misbruik heeft vervolgens ons overspoeld met een oneindig aantal andere misbruiken, totdat, nadat het geloof aan het sacrament geheel was teloor gegaan, men van het goddelijk sacrament weekmarkten, kroegbezoek en winstgevende handelszaken heeft gemaakt. Hieruit werden weer deelgenootschappen, voorbeden, verdiensten, jaarlijkse feesten, gedenkdagen geboren; en dat soort zaken werden in de kerk verkocht, ingekocht, verhandeld en geregeld en daaruit wordt het gehele levensonderhoud gewonnen van de priesters en de monniken. Een moeilijke zaak grijp ik hier aan en die het misschien onmogelijk is omver te werpen, omdat zij geconsolideerd is door de machtige gewoonte van eeuwen her en aller goedkeuring heeft verkregen; en daardoor is zij zó ingeworteld en ingeburgerd, dat het nodig zou zijn om het grootste deel van de boeken, die heden in tel zijn en bijna de gehele gedaante van de kerk op te heffen en te veranderen, en een totaal ander soort ceremoniën in te voeren of liever: weer te herstellen. Maar mijn Christus leeft en zorgvuldiger moet men het Woord van God in acht nemen dan de denkbeelden van alle mensen en engelen samen. Ik voor mij, ik wil mijn dienst waarnemen zó, dat ik de zaak, waar het om gaat, in het licht hoop te stellen en “om niet”, gelijk ik haar gratis heb ontvangen, wil ik de waarheid aan anderen meedelen, zonder haat of nijd. Overigens hebbe een ieder zijn wijze van zalig worden; maar voor het oordeel van Christus, dat over mij gaan zal, wil ik er trouw moeite toe doen dat niemand de schuld van zijn ongelovigheid en gebrek aan waarheidskennis op mij zou kunnen afwentelen.

Ten eerste, opdat wij tot een ware en vrije kennis van dit sacrament op een veilige weg en op gelukkige wijze mogen komen, moeten wij er vóór alles voor zorgen dat wij eerst alles terzijde

stellen, wat bij de oorspronkelijke en eenvoudige instelling van dit sacrament door menselijke hartstocht en onstuimigheid is toegevoegd, als daar zijn: klederen, versierselen, gezangen, gebeden, orgels, lampen en heel die praal van zichtbare dingen, om oog en hart te verpanden alléén aan de zuivere instelling-zelf van Christus, en op niets anders de blik richten dan op het woord van Christus Zelf, met hetwelk Hij het sacrament heeft ingesteld en volmaakt en ons bevolen heeft. Want in dat woord en verder in niets anders is de kracht, de aard en heel het wezen van de Mis gelegen. Al die andere dingen zijn menselijke bemoeisels, die bij het woord van Christus bijkomen maar zonder welke de Mis heel best kan bediend worden en bestaan. De woorden nu, waarmee Christus dit sacrament heeft ingesteld, zijn deze: “En terwijl zij aten, nam Jezus een brood, sprak de zegen uit en gaf het aan Zijn discipelen en zeide: Neemt, eet, dit is mijn lichaam, dat voor u overgegeven wordt. En Hij nam een beker, sprak de dankzegging uit en gaf hun die en zeide: Drinkt allen daaruit. Deze beker is het nieuwe verbond in Mijn bloed dat voor u en velen uitgegoten wordt tot vergeving der zonden. Doet dit tot Mijn gedachtenis”. De Apostel in 1 Cor. 11 geeft deze woorden door en legt ze breder uit. En op deze woorden moeten wij steunen en er op bouwen als op een vaste rots, indien we niet door elke wind van leer willen om en om gevoerd worden, gelijk we tot nog toe heen en weer in 't rond geslingerd zijn door de goddeloze leerstellingen van mensen die de waarheid tegenstaan. Want in deze woorden is niets onaangeroerd gelaten, dat tot de gaafheid, het rechte gebruik en de vrucht van dit sacrament behoort; en er is niets in neergelegd dat voor ons overtollig en niet noodzakelijk zou zijn om het te weten. Want wie met een terzijdelaten van deze woorden over de Mis òf nadenkt òf leert, zal afschuwelijke goddeloosheden doceren, gelijk dat is geschied door hen die een opus operatum, een werk waarvan het voldoende is dat het gewerkt wordt, en een offer ervan, hebben gemaakt. Het moge dus vóór alle dingen onbedrieglijk vaststaan dat de Mis, of: het sacrament van het altaar, het testament van Christus is, dat Hij, stervende, ons naliet, om het uit te delen aan allen die in Hem geloven. Want zei betuigen Zijn woorden het: “deze beker is het nieuwe verbond (testament) in mijn bloed”. Moge, zeg ik, deze waarheid vaststaan, als een onwrikbaar fundament, waarop wij alles wat gezegd moet worden, zullen bouwen. Want dit zult u zien, dat wij ondersteboven zullen werpen alle goddeloosheden van mensen, waarmee Zij dit allerzoetste sacrament hebben aangevallen. De waarachtige Christus zegt dus naar waarheid: Dit is het nieuwe verbond in Zijn bloed, voor ons vergoten. Niet voor niets scherp ik u deze dingen in; het is waarlijk geen kleine zaak, maar één die diep in 't hart moet worden weggelegd.

Laten we ons dus afvragen wat een testament is en dan zullen wij tegelijk weten wat de Mis is, hoe die moet worden gebruikt, hoe die kan worden misbruikt en welke vruchten zij draagt. Een testament is zonder twijfel de belofte van een stervende, waarin hij de erfenis beschrijft en zijn erfgenamen benoemt. Een testament derhalve onderstelt (involveert) ten eerste de dood van de erflater, vervolgens de belofte van een erfenis en de benoeming, de aanwijzing, van erfgenamen. Zó immers ook handelt Paulus in Rom. 4 en Gal. 3 en 4 en Hebr. 9, op verschillende plaatsen uitvoerig over een testament. En dat staat ook in die aangehaalde woorden van Christus duidelijk te lezen: Christus vermaakt - bij wijze van testament - Zijn dood, als Hij zegt: “Dit is Mijn lichaam dat overgegeven wordt; dit is Mijn bloed, dat wordt uitgestort”. De erfenis omschrijft Hij en wijst Hij aan, zeggende: “tot vergeving der zonden”. En de erfgenamen benoemt Hij, met deze woorden: “voor u en voor velen, dat is: die de belofte van de erflater aannemen en er in geloven”. Het geloof immers maakt hier tot erfgenamen, zoals wij zullen zien. U ziet dus dat de Mis (zoals we haar gewoon zijn te noemen) een belofte van zondevergeving is, door God ons gedaan en zúlk een belofte, die door de dood van de Zoon van God is vastgemaakt. Want belofte en testament verschillen in niets anders, dan in zover het testament tevens involveert de dood van de erflater. En deze erflater is dezelfde als

degene die de beloften doet, terwijl Hij sterven gaat; en Hij die de belofte doet is (om mij zó uit te drukken) een erflater die gaat leven! Dit testament van Christus is voorafgeschaduwde in al de beloften van God, van het begin van de wereld af gedaan. Ja zelfs, meer nog: alle beloften van de oudheid waren, in zover zij geldige waarde hadden, alléén van kracht in die nieuwe, destijds nog toekomstige, belofte van Christus en waren daarvan afhankelijk. Zó komt het dat die bekende woorden: toezegging, verbond, testament van de Heere in de Schriften zó gebruikelijk zijn, zó dikwijls voorkomen. Daardoor werd aangeduid dat God eenmaal sterven zou. Want, gelijk we in Hebr. 10 lezen: waar een testament is, daar is het noodzakelijk dat de dood van de erflater tussenbeide komt. God nu hoeft een testament gemaakt, daarom was het noodzakelijk voor Hem te sterven. Maar Hij kon niet sterven, tenzij hij een mens was. Daarom staat in dezelfde woorden van het testament, zo kort mogelijk samengevat, èn de vleeswording èn de dood van Christus opgetekend. Volgens deze dingen wordt nu uit de aard van de zaak reeds openbaar welke het juiste gebruik van de Mis is en hoe men haar kan misbruiken; hoe zij op waardige en hoe zij op onwaardige wijze wordt bediend. Indien zij immers een belofte is, zoals ik gezegd heb, dan komt men tot haar niet door de verdienste van enig werk, niet in eigen krachten, niet op grond van enige verdiensten, maar alléén door het geloof. Immers dáár waar het woord is van de belovende God, daar is nodig: het geloof van de mens, die deze belofte aanneemt; zodat het duidelijk is dat het begin van ons behoud het geloof is, dat rust op het woord van de belovende God, die buiten al onze inspanning om, door gratie en onverdiende barmhartigheid bewogen, ons vóórkomt en het woord van Zijn belofte ons aanbiedt. Want "Hij heeft zijn woord gezonden en hen alzó genezen". Maar Hij heeft niet ons werk aangenomen en in die weg ons genezing geschonken. Het woord van God is het eerste van alle dingen, en daarop volgt dan het geloof, en op het geloof de liefde. En dan vervolgens doet de liefde elk goed werk, omdat zij niet iets slechts doet; zij is immers veelmeer "de vervulling der wet". En niet langs enige andere weg kan de mens met God samenkomen of iets doen dan door het geloof. Dit betekent dat niet de mens door enige van zijn werken, welke ook, maar dat God door Zijn belofte de Auteur is van ons behoud, de Bewerker van onze zaligheid. Zodat alles afhangt van, gedragen en bewaard wordt door het woord van Zijn kracht, waardoor Hij ons heeft voortgebracht om in zekere zin eerstelingen te zijn onder Zijn schepselen. Zo heeft Hij Adam na zijn val, om hem er uit op te richten, deze belofte gegeven, toen Hij zei tot de slang: "Ik zal vijandschap zetten tussen u en deze vrouw, tussen uw zaad en haar zaad; zij (Ipsa) zal u de kop vermorzelen en gij zult u vastbijten in zijn hiel". In het woord van deze belofte is Adam met de zijnen als in Gods schoot overgebracht en door het geloof in de waarheid ervan bewaard, terwijl hij geduldig wachtte op de vrouw, die de kop van de slang zou vermorzelen, gelijk God had beloofd. En in dit geloof en in deze verwachting is hij ook gestorven, niet wetend wanneer zij zou komen en wie zij zou zijn, maar zonder dat hij twijfelde dat zij komen zou. Want zulk een belofte, omdat zij een stuk waarheid van God is, redt ook in het dodenrijk hen die geloven en haar verwachten. Na deze is een andere belofte gevolgd die aan Noach is geschied, tot aan Abraham toe en als teken van Gods verbond is hem gegeven de regenboog en door het geloof aan deze belofte heeft hij en hebben zijn nakomelingen een genadige God gevonden. Na dezen heeft Hij aan Abraham beloofd dat in zijn zaad alle volken zouden gezegend worden. Dit nu is "Abrahams schoot", waarin zijn nakomelingen opgenomen zijn. Daarop heeft Hij aan Mozes en aan de kinderen Israëls, voornamelijk aan David, de duidelijkste belofte omtrent Christus gegeven, door Wie Hij eindelijk heeft geopenbaard, welke belofte de Ouden was gegeven.

Zo was de weg gebaad tot de allervolmaaktste belofte van alle, die van het Nieuwe Testament, waarin met zoveel woorden het leven en de zaligheid om niet worden toegezegd, die gegeven worden aan allen die de belofte geloven. En door een belangrijk kenmerk onderscheidt Hij dit

Testament van het Oude, als Hij het noemt: het Nieuwe Testament. Immers het Oude Testament, door Mozes gegeven was een belofte, niet van de zondevergeving of van eeuwige goederen, maar: van tijdelijke, nl. het land Kanaän, waardoor niemand zó, geestelijk, vernieuwd werd dat hij de hemelse erfenis zou deelachtig worden; daarom moest ook een onvernünftig dier als afschaduwing van Christus gedood worden, in welks bloed dat Testament bevestigd werd, opdat het zou zijn: zó het bloed, zó het Testament; gelijk het offer, zó ook de belofte. Maar hier zegt Hij: “het Nieuwe Testament in Mijn bloed”, - niet het bloed van een vreemde, maar - “in Mijn eigen bloed”; waardoor, door de Geest, tot vergeving van zonden, tot een in bezit nemen van de erfenis, de genade wordt beloofd. Derhalve is de Mis, naar haar wezen, feitelijk niets anders dan de voornoemde woorden van Christus: “Neemt, eet ...” enz., alsof Hij wilde zeggen: “Zie, u zondige en veroordelenswaardige mens, uit zuivere en om niet geschonken liefde, waarmee Ik u liefheb, volgens de wil van de Vader der barmhartigheid, beloof Ik u met deze woorden, vóór al uw verdienste en begeerte, de vergeving van al uw zonden en het eeuwige leven. En opdat u van [de waarachtigheid van] deze Mijn onherroepelijke belofte toch maar volkomen zeker zult zijn, zal Ik Mijn lichaam geven en Mijn bloed [laten] vergieten, om door die dood zelf deze belofte te bevestigen en beide u tot teken van en gedachtenis aan diezelfde belofte na te laten. Zo dikwijls u die bij herhaling zult gebruiken, moet u aan Mij gedenken en mijn liefde jegens u en mijn mildheid verkondigen en prijzen en Mij daarvoor danken”. Uit deze dingen merkt u op dat tot het op waardige wijze de Mis vieren, niets anders vereist is dan het geloof waarmee u in goed vertrouwen op deze belofte steunt, Christus in Zijn woorden acht waarachtig te zijn en niet twijfelt dáaraan dat deze geweldig grote goederen geschonken zijn. Op dit geloof zal dan terstond als vanzelf de zoetste toegenegenheid van het hart volgen, waardoor de geest van de mens (dat is: de liefde, door de Heilige Geest, in geloofséénheid met Christus, hem geschonken) in de ruimte gezet en op Hem geworpen wordt, zodat hij naar Christus heengetrokken wordt als naar een zó mild en goedertieren Erflater en hij een door en door veranderd en vernieuwd mens wordt. Want wie zou niet innig wenen, ja zelfs van vreugde in Christus bijna buiten zichzelf zijn, als hij met een geloof dat niet twijfelt mag verzekerd zijn dat deze onschatbaar-rijke belofte van Christus hem geldt? Hoe zal hij zulk een Weldoener niet weder-liefhebben, die aan een onwaardig mens en die geheel andere dingen verdiend heeft, zulk een rijkdom en deze eeuwige erfenis in voorkomende liefde aanbiedt, toezegt en schenkt? Daarom is het onze geheel enige ellende dat wij zoveel Missen in de wereld hebben, maar niemand van ons of weinigen deze beloften en de erin voorgestelde rijkdom kennen, beschouwen en ons toeëigenen, terwijl toch in der waarheid in de Mis het ons om geen andere of grotere zaak moet gaan, ja, waarop alleen we ál onze belangstelling samentrekken, dan dat we déze woorden, deze beloften van Christus, die inderdaad de Mis zelf zijn, ons voor ogen zullen stellen en zullen overdenken en “herkauwen”, telkens weer genieten, opdat we daardoor ons geloof in die woorden oefenen, voeden, vermeerderen en sterken, door dit dagelijks gedenken. Dit is het toch wat Hij bevolen heeft, toen Hij zei: “Doet dat tot Mijn gedachtenis”. En juist ditzelfde moet de prediker zich ten doel stellen, nl. dat hij deze belofte het volk met getrouwheid inprent en aanbeveelt en aannemelijk maakt om toch maar hun geloof aan haar steeds weer op te wekken en uit te lokken. Maar nu, welk deel [van de kerkleden] weet dat de Mis de belofte van Christus is? (opdat ik maar zwijge van die goddeloze fabeltjes-vertellers die menselijke leringen in de plaats van een zo grote belofte onderwijzen). En indien ze al de woorden van Christus onderwijzen, dan doen ze het toch nog niet onder de naam van: belofte, of: testament; en op die wijze geven zij door deze hun leer nog geen onderwijs dat strekt tot verkrijging van het geloof.

Welaan dan, waarover wij ons beklag doen, ten aanzien van deze ballingschap, dat is: dat men tegenwoordig met alle ijver er voor op zijn hoede is dat niet één leek die woorden van Christus hoort,

alsof ze te heilig zijn, dan dat ze ook aan het gewone volk behoren te worden doorgegeven. Want zó onzinnig zijn we en wij, priesters, matigen ons aan om de woorden van de consecratie (gelijk men ze noemt) voor ons alleen heimelijk uit te spreken, als raakten ze verborgenheden; zó evenwel, dat ze zelfs óns niet ten nutte komen omdat zelfs wij-zelf die woorden niet als beloften en als een testament aanmerken en verstaan, om het geloof er mee te voeden, maar, ik weet niet door welke bijgelovigheid en goddeloze mening, vereren we ze liever dan dat we ze geloven! Wat anders werkt de Satan, door deze onze ellende, onder ons uit, dan dat er niets van wat de Mis voor ons betekenen wil in de kerk overblijft; terwijl hij er intussen toch voor zorgt dat zelfs alle uithoeken van de wereld vol van Missen zijn, dat wil zeggen: vol van misbruik maken en aanfluiting van het testament van God; vol van de zwaarste zonden van afgoderij, opdat de wereld gestadig meer en meer er mee zou beladen worden tot vermeerdering van zwaarder oordeel. Immers: welke zonde van afgoderij kan ernstiger zonde zijn, dan dat men de beloften van God, door een geheel verkeerde mening er over te hebben, misbruikt en men aan het geloof eraan of voorbijgaat of zelfs het vernietigt? Immers (gelijk ik betoogd heb): God heeft Zich nooit anders tot de mensen in betrekking gesteld, of doet dat nog, dan door het woord van de belofte. En omgekeerd is het zó, dat wij ons nooit anders met God in betrekking kunnen stellen, dan in de weg van het geloof aan het woord van Zijn belofte. Om werken geeft Hij niets⁴⁰ en Hij heeft die ook niet nodig. Met werken zijn we veelmeer bezig als we ons jegens mensen en met mensen samen en met onszelf inlaten. Maar dit heeft Hij nodig, dat wij Hem voor waarachtig houden in Zijn beloften, en Hem als de zodanige met geduldige verwachting in Zijn eer hooghouden en Hem met geloof en hoop en liefde dienen. Daardoor geschiedt het dat Hij Zijn eer in ons behoudt, omdat wij, niet daar wij lopen, maar omdat Hij de medelijden tonende, belovende en gevende God is, alle goederen ontvangen en bezitten. Zie, dit is de ware dienst en verering van God, die we in de Mis Hem moeten bewijzen. Wanneer echter de woorden van de belofte niet dóórgegeven worden, welke geloofsoefening kan men dan hebben? Maar wie kan hopen en liefhebben zonder geloof? En welke verering en dienst van God kan er zijn zonder geloof en hoop en liefde? Daarom is het aan geen twijfel onderhevig dat tegenwoordig de gezamenlijke priesters en monniken, samen met de bisschoppen en al hun oversten, afgodendienaars zijn en die leven in een staat van allergrootst gevaar, vanwege deze onkunde omtrent en misbruik en tot een aanfluiting maken van de Mis of het Sacrament of de belofte. Immers een ieder kan gemakkelijk begrijpen dat deze twee gelijk-op noodzakelijk zijn: de belofte en het geloof. Zonder belofte toch kan men niets geloven; daar echter waar het geloof ontbreekt is de belofte van geen nut, omdat zij door het geloof wordt bevestigd en gevuld. En omdat dit zo is kan een ieder evenzo gemakkelijk begrijpen dat men tot de Mis, omdat zij niets anders is dan belofte, kan toegaan, om haar herhaaldelijk te gebruiken, alléén door dit geloof. Want ontbreekt dit geloof, dan zijn al die dingen: korte gebeden, voorbereidingen⁴¹, werken, tekenen, gebaren, meer lokmiddelen tot goddeloosheid dan handelingen die vrome zin openbaren, daar het immers gewoonlijk zó er mee voorstaat dat zij het er voor houden dat, als deze dingen maar in orde zijn gebracht, zij langs wettige weg tot de altaren toegaan, terwijl zij in der waarheid te gener tijd en krachtens generlei arbeid er meer ongeschikt toe waren, vanwege het ongeloof dat ze met zich mee naar het altaar dragen. Hoevele offerpriesters ziet u niet op allerlei plaatsen en dag in dag uit, als ze of niet met het bij de gelegenheid passend gewaad gekleed of met ongewassen handen of indien ze bij het bidden even stotterden, ook maar de kleinste fout begingen, zich schuldig zouden achten aan een zware misdaad, de armzaligen! Maar, dat ze de Mis zelf, dat is: de goddelijke belofte, niet op de rechte waarde hebben geschat noch geloofd, dáárvan klaagt hun geweten hen niet in de allergeeringste mate aan! O die onwaardige. religie, in onze eeuw, wel de meest goddeloze en ondankbaarste van alle!

Een waardige voorbereiding tot en een op gewettigde wijze gebruiken van de Mis is derhalve niet mogelijk of aanwezig als die niet bestaat juist in het gelóóf; dát geloof waarmee men aan de Mis gelooft als zijnde de goddelijke belofte. Daarom, wie tot het altaar wil toegaan of het sacrament ontvangen, die hoede zich dáárvóór dat hij niet leeg voor het aangezicht van de Heere verschijne⁴². Die hand zal echter ledig zijn, indien hij het geloof aan de Mis of aan dit Nieuwe Testament niet bezit. Welke ernstiger zonde dan die van dit ongeloof zou hij echter kunnen begaan tegen de goddelijke waarheid? Immers door deze zijn ongelovigheid beschuldigt hij haar, zoveel in hem is, van leugenachtigheid en van een ijdel beloven. De veiligste en zekerste weg zult u dus bewandelen, wanneer u tot de Mis niet met een andere gezindheid toetreedt, dan indien u wilde komen om een andere belofte van God, welke ook, aan te horen; dat wil zeggen: dat u mag bereid zijn niet veel te werken en aan God toe te brengen, maar alles te geloven en aan te nemen, wat u daar wordt beloofd of als het beloofde wordt verkondigd door de dienst van de priester. Indien u niet zou aangaan met zulk een gezindheid, hoedt u dat u niet aankomt, want zonder twijfel zou u dan aankomen. zó dat u een oordeel over u bracht. Vandaar dat ik met recht gezegd heb dat de gehele kracht van de Mis bestaat in de woorden van Christus, door welke Hij verzekert dat de vergeving van zonden wordt gegeven aan allen, die geloven dat voor hen Zijn lichaam is gegeven en Zijn bloed gestort; en dat, daarom, degenen die de Mis komen aanhoren niets meer nodig is dan dat zij die woorden zelf ijverig en met een volkomen geloof overdenken. Doen zij dit niet, dan is het alles te vergeefs wat zij dan wèl doen. Dit is zeker waar: God is bijna altijd gewoon, bij elk van Zijn beloften die Hij ons doet, het één of ander teken te voegen, óf als een gedenkteken óf als een herinneringsteken van Zijn belofte, waardoor deze met des te groter trouw wordt in acht genomen en met des te meer vrucht tot dit in acht nemen ervan zou opwekken. Zo gaf Hij bij de belofte, die Hij aan Noach deed, dat Hij de aarde niet door een tweede zondvloed zou verderven, Zijn boog in de wolken, waarmee Hij betuigde dat Hij zou gedenken aan Zijn verbond. En aan Abraham, na de belofte van de erfenis van zijn zaad, gaf Hij de besnijdenis tot een zegel van de gerechtigheid van het geloof. Zo gaf Hij aan Gideon het teken van het droge en bedauwde vlies, om te bevestigen Zijn belofte omtrent de Midianieten die hij overwinnen zou. Zo ontving Achaz door de dienst van Jesaja een teken, dat hij de koning van Syrië en die van Samaria zou overwinnen, opdat Hij daardoor het geloof aan Zijn belofte in zijn hart zou versterken. Vele van dergelijke tekenen van de beloften van God vinden we in de Schriften. Zó nu heeft Hij ook in de Mis, deze voornaamste van alle beloften, als gedenkteken van zulk een belofte, aan haar toegedaan Zijn eigen lichaam en Zijn eigen bloed, in brood en wijn, en heeft daarbij gezegd: "Doet dit tot Mijn gedachtenis". Zo ook voegt Hij bij de woorden van de belofte het teken van de onderdompeling in het water. Daaruit bemerken wij dat in iedere belofte van God, welke ook, twee dingen ons worden voor ogen gesteld: woord en teken, opdat wij het zullen verstaan: het woord is het testament, het teken echter het sacrament, gelijk in de Mis het woord van Christus het testament is, en brood en wijn het sacrament zijn. En gelijk nu meer kracht in het woord is gelegen dan in het teken, zo ligt ook meer kracht in het testament dan in het sacrament. Daarom kan een mens het woord of het testament hebben en daarvan gebruik maken, zonder het teken of sacrament. "Geloof", zei Augustinus, "en u hebt gegeten". Maar wat anders zullen we geloven dan het woord van Hem Die wilde beloven? Zo kan ik dan dagelijks, ja ieder uur, de Mis hebben, aangezien ik, zo dikwijls ik maar wil, de woorden van Christus mijzelf kan in de herinnering terugroepen en mijn geloof aan de woorden kan voeden en versterken. Waarlijk, dit is geestelijk eten en drinken.

Hier ziet u wat en hoeveel de theologen van de Sententiën in dit stuk hebben gepresteerd: wat de hoofdzaak aangaat, nl. testament en woord van belofte - dit behandelt niemand van hen en op die

wijze hebben zij het geloof en heel de kracht van de mis ons in vergetelheid gebracht. Vervolgens, het tweede deel ervan, nl. het teken of sacrament - dat bespreken zij alléén, maar nu zó dat zij ook in dit stuk niet het geloof in hun onderwijs op de voorgrond brachten, maar hun eigen voorbereidingen en de “opera operata” de deelgenootschappen en de vruchten, totdat ze in de diepte afdaalden en gingen leuteren over de transsubstantiatie en talloze andere bovennatuurlijke beuzelachtigheden en zij het afweten en het ware gebruik zowel van het testament als van het sacrament mét het geloof als zodanig terzijde stellen en deden verloren gaan en er de oorzaak van waren dat het volk van God, zoals de Profeet daarvan spreekt, gedurende talloze dagen zijn God vergat. U evenwel, láát anderen vele vruchten van het de-mis-aanhoren opsommen, maar richt u uw volle aandacht dáárop dat u met de Profeet zegt en gelooft dat u hier van Godswege tegen allen die u drukken, een tafel bereid is voor uw aangezicht, waaraan uw geloof geweid, gevoed en “vetgemest” wordt. Immers uw geloof wordt niet geweid of gevoed dan door het woord van de goddelijke belofte. Want de mens zal bij brood alléén niet leven, maar bij alle Woord Gods dat de mond Gods uitgaat. Daarom moet u in de Mis vóór alles met de grootste weetgierigheid acht geven op het woord van de belofte, als op een overvloedig gastmaal, weide van allerlei aard en uw heiligste verkwikking, opdat u dit boven alle andere dingen van waarde acht, 't meest dáárop vertrouwt en ten sterkste daarop steunt zelfs dwars door de dood en alle zonden heen. Doet u dit, dan zult u niet alleen die druppeltjes en kleine deeltjes vrucht van de Mis, waarvan sommigen bijgelovig fabelen, maar de hoofdbron van het leven zelf de uwe mogen noemen, dat is: het geloof aan het woord, waaruit alle goed vloeit, zoals het te lezen staat in Joh. 4: “Die in Mij gelooft, stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien”, en wederom: “Wie zal drinken van het water, dat Ik hem geven zal - dit water zal in hem worden tot een fontein van water, dat springt ten eeuwigen leven”. Nu zijn er twee dingen, die ons plegen te bestoken, opdat we toch maar de vruchten van de Mis niet zullen deelachtig worden. Het eerste is: dat wij zondaars zijn en door al te grote geringheid zulke zaken onwaardig. Het tweede: dat, al zouden wij ze ons ook waardig maken, de grootheid van die zaken een zódanige is dat onze heel klein van zichzelf denkende natuur ze niet zou durven begeren of er op hopen. Immers: vergeving van zonden en het eeuwige leven, wie verbaast zich er niet meer over dan dat hij die voor zichzelf zou durven verlangen, als hij naar waarde schat en afweegt de grootheid van de goederen die daaruit voortvloeien: nl. God als Vader te hebben, Zijn kind te zijn, erfgenaam van alle goederen die God schenkt. Tegen deze tweevoudige kleinmoedigheid, moet u het woord van Christus in 't geloof aangrijpen, en veel sterker op Hem zien dan deze overwegingen van uw zwakheid aankweken. Want “groot zijn de werken van de Heere, na te speuren door allen die er behagen in hebben”; Hij die machtig is te geven boven al ons bidden en denken. Indien zij immers onze waardigheid, ons bevattingsvermogen, ja heel ons begrip niet ver zouden te boven gaan, zouden zij niet goddelijk zijn. Zo bemoedigt Christus ons ook als Hij zegt: “Vrees niet, klein kuddeke, het heeft immers uw Vader behaagd u het Koninkrijk te geven”. Immers juist deze onbegrijpelijke. overvloed van God, door Christus over ons en in ons uitgegoten, maakt dat wij Hem wederom boven alles vurig liefhebben, met de grootste overgave aan Hem ons toevertrouwen, alles [dat ons van Hem zou aftrekken] verachten, bereid zijn om alle dingen voor Hem te lijden. Daaruit is het te verklaren dat, met recht en reden, dit sacrament wel is genoemd: een bron van liefde. Neem in dit stuk u een voorbeeld uit het menselijk leven. Indien een zeer rijk heer aan de één of andere bedelaar, of zelfs een onwaardige en slechte dienstknecht, duizend goudstukken zou vermaken, zou hij die stellig in 't geloof dat ze hem nu toekwamen opeisen en aannemen, zonder rekening te houden met zijn onwaardigheid of met de rijkdom van de testamentaire beschikking. En indien iemand zich tegen hem zou keren en hem zijn onwaardigheid zou tegenwerpen en zou wijzen op de grote waarde van de erflating, wat denkt u dat

hij zou antwoorden? Hij zou zeggen: “wat gaat het u aan? Wat ik aanneem, neem ik niet aan op grond van mijn verdienste noch krachtens enig recht dat ik er op zou hebben; ik wéét mij een onwaardige en die aanstonds veel meer ontvang dan ik verdien, ja zelfs: die het tegendeel verdiend had; maar wat ik vraag te ontvangen, vraag ik naar het recht dat het testament mij er op geeft en krachtens de goedheid van een ander; indien het voor hem niet iets onwaardigs was dat hij mij, de zozeer onwaardige, zulk een schat legateerde, waarom zal ik dan, vanwege mijn onwaardigheid, het met geringschatting weigeren om die aan te nemen? Ja integendeel, om deze oorzaak zal ik te meer de genadig geschonken gave van een mij vreemde met blijdschap aanvaarden, te méér, naarmate ik die meer onwaardig ben. Met deze zelfde gedachten moet ook eens ieders geweten zich wapenen, tegen alle bezwaren en knagingen in; niet een geloof dat niet twijfelt moeten we ons aan deze belofte van Christus vastklemmen en met alle kracht die in ons is, ons er voor wachten dat niemand tot het altaar zou naderen met vertrouwen op de biecht, op zijn gebed, op de voorbereiding ertoe, maar [er op uit zijn], met een wanhopen aan de kracht van die alle (alléén toe te gaan) in een prachtig-verheven vertrouwen op de belovende Christus. Want, gelijk nu voldoende is in 't licht gesteld: het woord van Zijn belofte moet hier alléén heersen in een zuiver geloven, hetwelk enig en alleen de genoegzame voorbereiding is [om toe te gaan].

Hieruit zien wij als gevolg van hoe grote toorn van God het is geschied dat goddeloze leraars ons de woorden van dit testament verborgen hebben en daardoor het geloof zelf hebben vernietigd, zoveel aan hen stond. Het is nu gemakkelijk te zien, wat noodzakelijkerwijs op deze vernietiging van het geloof moest volgen, nl. het meest goddeloze bijgeloof inzake de kracht van de werken. Immers waar het geloof te gronde gaat en het woord van het geloof verstomt, daar rijzen spoedig de werken op in hun plaats en de overleveringen dat de werken nodig zijn. En door deze zijn wij als het ware uit ons land weggevoerd in een Babylonische ballingschap, terwijl daarbij gevangen werd genomen en geroofd al datgene wat ons was een zo begerenswaard bezit. Zo is het ook gegaan met de Mis, die door de leer van goddeloze mensen is veranderd in een goed werk, dat zij zelf noemen een opus operatum [dat reeds goed is vanwege het enkele feit dat dit werk gewerkt wordt], waardoor zij verwachten en beweren alles bij God te kunnen doen. Vandaar ging men voort tot een uiterste dwaasheid, nl. dat zij, omdat zij liegende beweerden dat de Mis uit kracht van “het gewerkte werk” geldende waarde had, er aan hebben toegevoegd dat zij, al zou zij een goddeloze priester die haar opdroeg, schaden, nochtans de overige mensen [aan of voor wie zij werd bediend] niet minder nuttig zou zijn. En op deze zandgrond hebben zij hun toepassingen, deelgenootschappen en broederschappen, jaarfeestdagen en dergelijke talloze zaken van voordeel en winst gebouwd⁴⁶.

Tegen deze boosheden die krachtig zijn en vele en diep-ingeworteld, zult u nauwelijks kunnen standhouden en weerstand bieden, indien u niet met aanhoudende zorg er acht op geeft, wat de Mis eigenlijk is en u heel goed herinnert wat er tot dusver over is gezegd. U hoorde immers, dat de Mis niets anders is dan een goddelijke belofte en het testament van Christus, in het sacrament van Zijn lichaam en Zijn bloed aanbevolen en ons toebetrouwd. Is dit waar, dan begrijpt u dat dit sacrament op geen enkele wijze zelf een werk kan zijn en dat er niets in gebeurt en dat er door niemand met enige ijver in gehandeld wordt, dan alléén door het geloof; het geloof nu is niet een werk, maar de meester en het leven van de werken. Immers wie is ooit zo onzinnig dat hij een ontvangen belofte of een geschonken testament een “goed werk” zou noemen dat hij die het ontvangt krachtens dit ontvangen zijn erflater ten goede doet? Wie is zulk een erfgenaam die meent dat hij zijn vader, de erflater, een weldaad bewijst, wanneer hij de testamentaire verklaring, tezamen met het vermaakte erfdeel aanvaardt? Welke is derhalve onze goddeloze lichtzinnigheid [te menen] dat we kunnen

toetreden [tot het altaar] om het goddelijk testament te ontvangen, maar dan met het doel om zódoende een goed werk te verrichten? Is niet zulk een onkunde omtrent [de ware aard] van het sacrament en het in gevangenschap gevoerd zijn van zúlk een sacrament niet meer dan beschreienswaard? Terwijl we voor ontvangen gaven dankbaar moeten zijn, komen wij trots om te geven wat we moeten ontvangen, zodat wij, in ongehoorde verkeerdheid, de ontfermende liefde van de Gever bespotten, daar we Hem geven als een werk, wat we ontvangen als gave, opdat de erflater niet meer een schenker van Zijn goede gaven, maar een ontvanger van de onze zou zijn? Ach, welk een goddeloosheid! Maar wie is ooit zo krankzinnig geweest om het er voor te houden dat de doop een goed werk zou zijn? Of dat de dopeling geloofde dat hij een werk deed, hetwelk hij voor zichzelf en voor anderen God aanbood om er Hem aan te doen deelhebben? Indien dus in het éne sacrament en testament generlei goed werk is dat we kunnen meedelen aan anderen, dan zal er ook geen zijn in de Mis, daar ook zij niet anders is dan een testament en sacrament. Vandaar dat het een klaarblijkelijke en goddeloze dwaling is om de Mis voor zonden, tot verzoening van zonden, voor afgestorvenen of welke noden ook van zichzelf of van anderen, ten offer aan te bieden of hun ten goede aan te wenden. U verstaat zeer gemakkelijk dat dit een klaarblijkelijke waarheid is, als u met kracht er aan vasthoudt dat de Mis een goddelijke belofte is, die niemand kan tot oordeel zijn, niemand ten goede kan worden aangewend, niemand kan begunstigen, en waarvan niemand deelgenoot kan worden gemaakt, tenzij hij zelf gelooft met een eigen geloof. Immers wie kan een belofte van God, die van ieder mens afzonderlijk geloof eist, voor een ander aannemen of hem ten goede van toepassing doen zijn? Kan ik ooit aan een ander de belofte van God geven, ook terwijl hij niet gelooft? Of zou ik voor een ander kunnen geloven? Of kan ik maken, dat een ander gelooft? Maar dit zou toch moeten geschieden, indien ik de Mis anderen kon doen ten goede komen en hem de vrucht ervan mededelen, daar in de Mis niet anders aanwezig zijn dan deze twee: de goddelijke belofte en het menselijk geloof dat aanneemt wat die belofte toezegt. En als die andere mening de ware is, dan kan ik ook voor anderen het Evangelie horen en geloven, dan kan ik voor een ander worden gedoopt, dan kan ik voor een ander kwijtschelding van zonden erlangen, dan kan ik ook voor een ander deelnemen aan het sacrament van het altaar, dan kan ik ook - om de rij van hun sacramenten, die doorlopend, op te sommen - voor een ander een vrouw trouwen, voor een ander priester worden, voor een ander het vormsel of de sacramenten van de stervenden ontvangen.

Eindelijk, waarom heeft Abraham niet voor alle Joden geloofd? Waarom wordt van de Joden, ieder afzonderlijk, het geloof geëist aan dezelfde belofte, die Abraham is toevertrouwd? Moge dus de onoverwinnelijke waarheid vaststaan: dáár, waar de goddelijke belofte is, daar staat ieder voor zichzelf, daar wordt zijn geloof geëist, daar zal ieder voor zichzelf verantwoording moeten afleggen en zijn eigen last moeten dragen, zoals we in het slot van het Evangelie naar Marcus lezen: "Wie geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, die zal zalig worden, wie echter niet geloofd zal hebben, zal veroordeeld worden". Zo ook wat de Mis aangaat, een ieder zal haar slechts voor zichzelf nuttig kunnen doen zijn, door zijn eigen geloof en voor niemand kan hij op enigerlei wijs aan het sacrament deelnemen; zoals een priester aan niemand voor een ander het sacrament kan toedienen, maar hij ieder afzonderlijk hetzelfde sacrament uitreikt. Immers de priesters zijn tot het wijden en uitdelen onze dienstknachten, door welke wij niet een goed werk aanbieden, of actief aan het communiceren deelnemen, maar via hun dienst nemen wij de beloften en het teken ervan aan en wij communiceren passief, wat ook bij de leken tot dit ogenblik toe zó gebleven is. Want van deze zegt men niet dat zij iets goeds doen, maar dat ze het ontvangen. Maar de priesters zijn van de goede weg afgeweken tot hun goddeloosheden en zij hebben zich een goed werk gemaakt uit het sacrament en testament van God, om dat mee te delen en als offer aan te brengen, terwijl het had betaamd dat het als een goed

werd aanvaard. Maar u zult zeggen: Wat? Werpt u zó niet omver het gebruik en het gevoel van alle kerken en kloosters, door welke zij door zoveel eeuwen heen al sterker zijn geworden, daar toch op de Mis de jaarlijkse feestdagen, de voorbeden, de toepassing op anderen, de mededelingen enz., dat betekent: de vetste opbrengsten werden gegrond? Ik antwoord daarop: Dit is het nu juist, wat mij er toe heeft aangedreven om van de gevangenschap van de Kerk te schrijven. Want alzó is het eerwaardige testament van God gekluisterd in de slavernij van de meest goddeloze gewinzucht, door de meningen en overleveringen van goddeloze mensen, die Gods Woord terzijde hebben gesteld en de overleggingen van hun hart ons hebben voor ogen gesteld en de wereld hebben verleid tot het bewandelen van verkeerde wegen. Wat raakt mij de macht en de menigte van hen die dwalen? Sterker dan zij allen is de waarheid. Indien u Christus tot een leugenaar kunt maken, die leert dat de Mis een testament en een sacrament is, dan ben ik bereid te geloven dat zij gelijk hebben. Vervolgens, zo u kunt waarmaken dat hij een goed werk doet, die de weldaad van het sacrament ontvangt, of juist met dat oogmerk het sacrament van de belofte gebruikt, dan zal ik met genoeg mijn mening als onjuist veroordelen. Daar u echter dit geen van beide kunt, waarom aarzelt u de grote hoop, die zich tot het kwade toewendt, met verachting aan de kant te zetten, God de eer te geven en zijn waarheid te belijden? Ni. deze dat heden ten dage alle priesters in dwaling leven, de Mis als een werk beschouwen waarmee zij de noden en behoeften hetzij van zichzelf, hetzij van anderen, hetzij van de doden, hetzij van de levenden, te hulp komen. ik zeg dingen die u ongehoord schijnen en waarover men zich moet verbazen. Maar als u de Mis er op aanziet, wat zij eigenlijk is, dan zult u erkennen dat ik de waarheid heb gesproken. Dit heeft nu die te grote zekerheid teweeggebracht, waardoor wij de tegen ons voortschrijdende toom van God niet hebben opgemerkt. Dit echter geef ik heel gaarne toe, dat de gebeden welke zij, die tot het ontvangen van de Mis ergens zijn samengekomen, tot God opzenden, goede werken zijn of ook weldaden, waarmee we elkander wederkerig begiftigen, die we op elkaar van toepassing doen zijn en waarvan we elkander deelgenoot maken en die we beurtelings voor elkaar tot God brengen; zoals Jacobus het ons leert dat we wederkerig voor elkander zullen bidden dat we zalig mogen worden. Ook Paulus, 1 Tim. 2, verordent dat er zullen zijn: smekingen, voorbeden en dankzeggingen voor alle mensen, voor koningen en alle hooggeplaatsten. Maar dit zijn niet Missen, maar werken bij de Mis behorende, indien althans de gebeden met hart en mond [tot God opgezonden] werken mogen of moeten heten, omdat ze geschieden uit een geloof dat in het sacrament is aangegrepen of er door is vermeerderd. Immers de Mis of de belofte van God wordt niet vol gemaakt door te bidden, maar alléén door te geloven. In het gelóóf toch bidden wij en doen wij het goede werk, welk óók. Maar wie van de priesters draagt in die zin de Mis op dat hij meent en bedoelt alléén zijn gebeden God aan te bieden, te offeren? Allen verbeelden zich dat ze Christus-Zelf God de Vader offeren, als een volkomen voldoende offerande en dat zij een goed werk doen voor allen, wie zij zich voorstellen van nut te zijn, omdat zij vertrouwen op het "gewerkte werk", welk vertrouwen zij niet op het gebed vestigen. Zo hebben zij, terwijl de dwaling langzamerhand groeide, dat wat de gebeden toekomt op het sacrament overgebracht en 't daaraan toegekend. En wat zij als een weldaad moeten ontvangen, dat brengen zij God als offer.

Daarom moet men met nauwkeurigheid onderscheid maken tussen het testament en sacrament zelf én de gebeden, die we tegelijkertijd tot God opzenden. En dit niet alleen, maar men moet ook goed weten dat deze gebeden in het geheel niets waard zijn, noch voor de bidder-zelf noch hen voor wie zij gebeden worden, indien niet éérst het testament door het geloof is in ontvangst genomen, opdat 't het geloof zal zijn, dat bidt; het geloof, dat ook alléén verhoord wordt, zoals Jac. 1 ons leert. Zózeer is het gebed geheel iets anders dan de Mis. Het gebed kan ik rekken, zolang ik wil; de Mis ontvangt

niemand dan alléén wanneer hij voor zichzelf gelooft en in de mate waarin hij gelooft; en zij kan noch aan God noch aan de mensen gegeven worden, maar God alleen geeft haar door de dienst van de priester aan de mensen, die haar aannemen door het geloof alléén, zonder enige werken of verdiensten. Immers niemand mag het toch wagen om een zódanige dwaasheid te verkondigen, dat hij zou beweren een goed werk te doen, wanneer hij als arme en behoeftige kwam om een weldaad uit de hand van een rijke aan te nemen. Maar de Mis - zoals ik heb uiteengezet - is een weldaad van de goddelijke belofte, door de hand van de priesters alle mensen aangeboden.

Het is derhalve zeker, dat de Mis niet een werk is dat anderen kan worden meegedeeld, maar een voorwerp (een object, gelijk men het noemt) van geloof, om eens ieders eigen persoonlijk geloof te voeden en te sterken. Maar nu moet er nog een tweede steen des aanstoots worden weggenomen, die nog veel groter is en nog veel meer door uiterlijke schijn misleidend. En die steen is deze dat men wijd en zijd gelooft dat de Mis een offerande is, die men God aanbrengt. Met deze mening schijnen ook de woorden van de Canon overeen te stemmen, als het daar heet: “deze geschenken, deze giften, deze heilige offeranden”; en later: “deze aanbieding”. Evenzeer wordt in duidelijke bewoordingen begeerd dat “het offer moge, als welaangenaam, aangenomen worden, zoals het offer van Abel” enz. Vandaar dat Christus “het offer van het altaar” wordt genoemd. Hierbij komen uitspraken van de Heilige Vaders, zoveel voorbeelden en zulk een gewoonte-gebruik doorlopend over heel de wereld heen in acht genomen.

Tegenover alle deze dingen, moeten we, omdat ze zo hardnekkig hebben wortel geschoten, steeds weer opnieuw stellen de woorden en het voorbeeld van Christus. Immers indien we er niet aan vasthouden dat de Mis de belofte van Christus is, of Zijn testament, gelijk zijn woorden daarmee in overeenstemming zijn en dit geluid luid doen weerklinken, dan verliezen we het gehele Evangelie en al onze troost. Laten we toch niet toelaten dat iemand in enig opzicht zou trachten over deze woorden de overhand te verkrijgen, zelfs indien een engel uit de hemel iets anders zou leren. Want die woorden bevatten niets dat heenwijst naar enig werk of offer. Derhalve getuigt ook Christus' voorbeeld voor ons. Immers Christus heeft in het laatste Avondmaal toen Hij dit sacrament instelde en het testament stichtte, Zichzelf niet aangeboden, geofferd, aan God Zijn Vader of het als een goed werk God aangebracht, maar aan de tafel aanzittend heeft Hij de afzonderlijke personen hetzelfde testament voorgelegd en het teken aangeboden. Nu is de Mis des te christelijker, naarmate zij de eerste Mis van alle, die Christus aan Zijn tafel instelde, meer nabij komt en er meer gelijk aan is. Maar de Mis van Christus was allereenvoudigst, zonder enige praal van gewaden, gebaren, gezangen en andere ceremoniën. En indien het nu toch nodig was geweest haar aan te bieden als een offerande, dan zou Christus haar niet in volmaaktheid hebben ingesteld. Nu is het niet zo dat we de gehele kerk van kwade trouw moeten aanklagen; de kerk, die met vele andere riten en ceremoniën de Mis heeft gesierd en uitgebreid; maar dit begeren wij, dat toch niemand, door de uiterlijke gedaante van de ceremoniën op een dwaalspoor gebracht en in de veelheid van praalvertoningen verstrikt, de eenvoudigheid van de Mis uit het oog zou verliezen en zo inderdaad voor een zekere “wezensverandering” zou zorg dragen, immers indien hij het eenvoudige wezen van de Mis teloor zou laten gaan en zich zou vastbijten in de menigvuldige bijkomstigheden van de praal en pracht. Want, wat er buiten het Woord en het voorbeeld van Christus bijgekomen is, dat is een bijkomstigheid bij de Mis, en over die alle moeten we geen ander oordeel vellen dan we doen over de Monstransen, zoals men ze noemt, en de Pallia van het altaar waarin de hostie zelf wordt bewaard. Daarom, gelijk het een tegenstrijdigheid is: het uitdelen van een testament of een belofte aannemen en een offer offeren, zo is het ook een innerlijke tegenstrijdigheid dat de Mis een offer

zou zijn, omdat ze haar (de Mis) ontvangen, het offer echter geven. En men kan nu eenmaal onmogelijk hetzelfde tegelijkertijd ontvangen en offeren, gelijk het onmogelijk is dat iets door Dezelfde tegelijk gegeven en ontvangen, aangenomen wordt. Evenzo weinig als het gebed en de verkregen zaak hetzelfde kunnen zijn, gelijk het ook niet hetzelfde is om te bidden en datgene waarom we bidden te ontvangen.

Wat zullen we dan zeggen met betrekking tot de Canon en de gezaghebbende uitspraken van de Vaders? Ik antwoord, vooreerst: wanneer men niets heeft om ervan te zeggen, dan is het veiliger en meer zeker om de waarheid van die alle te ontkennen, dan toe te geven dat de Mis een werk of een offer zou zijn en de waarheid van de woorden van Christus te ontkennen en het geloof tegelijk met de Mis te gronde te richten. Nochtans, om die uitspraken toch ook nog in ere te houden, laten we zeggen dat de Apostel in 1 Cor. 11 ons leert dat Christus' gelovigen, tot het vieren van de Mis saamgekomen, gewoon waren spijs en drank met zich mee te brengen, die ze collecten noemden, die zouden uitgedeeld worden aan allen die er behoefte aan hadden, naar het voorbeeld van de Apostelen, ons verhaald in Hand. 4, uit welke gaven genomen werd dat wat als brood en wijn gewijd werd voor de sacraments-bediening. En omdat nu alle deze dingen geheiligd werden door het woord en het gebed, volgens de Hebreeuwse ritus, die meebracht dat zij omhooggeheven werden, zoals Mozes het beschrijft; zijn de woorden en de ritus van het omhoogheffen of aanbieden gebleven ook nadat het gebruik om mee te brengen en aan te dragen de dingen waaruit men zou nemen om aan te bieden en omhoog te heffen reeds lang was afgeschaft. Zo beveelt Hiskia, Jes. 37, Jesaja om zijn gebed voor de overgeblevenen omhoog te heffen voor Gods aangezicht. En in Ps. 134 lezen we: "Heft uw handen omhoog tot het Heiligdom". Evenzo, Ps. 63: "Tot U zal ik mijn handen omhoogverheffen". En in 1 Tim. 2: "Opheffend heilige handen in alle plaatsen". Daarom moeten de woorden offer en het offeren niet in betrekking worden gebracht tot het sacrament en het testament, maar op de collecten zelf; vandaar dat ook het woord "collecten" is overgebleven, om er de gebeden mee aan te duiden die in de Mis worden opgezegd.

Ditselfde heeft nu ook tengevolge dat de priester terstond na de consecratie van brood en beker die omhoogheft, waardoor hij niet te kennen geeft dat hij God iets aanbiedt of offert, daar hij bij die gelegenheid met geen enkel woord gewag maakt van de hostie of het offer. Maar ook dit is óf een overblijfsel van de Hebreeuwse ritus, krachtens welke de dingen die met dankzegging ontvangen en nu God weer terug werden gegeven, omhoog geheven werden, of het was een vermaan, tot ons gericht waardoor wij werden opgeroepen om aan dit testament te geloven; (dit testament) dat de priester daar met de woorden van Christus heeft naar voren gebracht en tentoongesteld, opdat hij tegelijk ook het teken ervan zou laten zien, en opdat het aanbrenge van het brood in het bijzonder zou corresponderen met dit aanwijzend woord "Dit is Mijn lichaam", en ons, die er om heen staan, in zekere zin zou aanspreken met de taal van dit teken-zelf. Zo ook correspondeert het aanbieden van de beker in het bijzonder met dit aanduidend woord: "deze beker van het Nieuwe Testament..." en wat daar volgt. Immers de priester moet in ons het geloof opwekken, door die rituele gewoonte van het opheffen. En och of het zo ware dat, gelijk hij voor onze ogen openlijk het teken of het sacrament omhoogheft, hij zo ook tegelijk voor onze oren met een heldere en luide stem het woord of het testament verkondigde en dat in ieders landstaal, waardoor het geloof met veel rijker uitwerking zou worden opgewekt. Immers waarom zou het geoorloofd zijn de Mis in het Grieks of in het Latijn en Hebreeuws te bedienen en niet ook in het Duits of in welke andere taal ook? Daarom is het zo gewenst dat de priesters, in deze verdorven en zeer gevaarlijke tijd, als zij de Mis bedienen, dit in acht nemen: vooreerst dat zij de woorden van de grote en van de kleine Canon met de collecten, die

heel duidelijk al te zeer van een offer gewag maken, niet op het sacrament betrekken, maar hetzij op het brood en de wijn die gewijd moeten worden, hetzij op hun gebeden. Want brood en wijn worden tevoren aangebracht om gezegend te worden, opdat zij door het woord en het sacrament zullen worden geheiligd. Nadat het echter gezegend en gewijd is, wordt het niet meer aangebracht, maar wordt het als gave van God ontvangen. En in deze gehele aangelegenheid moet de priester bedenken dat het Evangelie te stellen is boven alle canones en collecten, die door mensen zijn in elkaar gezet, maar het Evangelie ons niet toelaat te menen dat de Mis een offer is, zoals u dit nu gehoord hebt. Vervolgens, hij die de Mis tot het einde toe bedient, stelle eerst bij zichzelf vast dat hij niets anders doet dan dat hij en anderen het sacrament ontvangt, door de Mis; dat hij tegelijk daarbij zijn gebeden voor zichzelf en voor anderen God aanbiedt; maar dat hij daarbij er zich voor heeft te hoeden dat hij het er niet voor houdt dat hij de Mis als offer aanbiedt. Wie evenwel alleen voor zichzelf [privatim] een Mis bedient, die stelle bij zichzelf vast dat hij zelf het sacrament ontvangt. Kortom, de private Mis verschilt in niets van een gewone en heeft geen rijker gevolg dan de gewone Mis, waarbij elke aanwezige leek uit de hand van de priester de ouwel ontvangt, met uitzondering van de gebeden en van het feit dat hij [alleen] voor zichzelf de wijding volbrengt en de Mis bedient. In waarheid zijn wij ten aanzien van de Mis allen gelijk, priesters en leken.

Wanneer door anderen verlangd wordt zogenaamde Votief-missen te bedienen, hoede zich de priester ervoor dat hij voor zulk een Mis geen beloning aanneemt, of anders in 't geheel geen Votief-mis aanvaardt, maar hij beijvere zich die geheel betrekking te doen hebben op de gebeden, die hij hetzij voor overledenen, hetzij voor nog levenden mag opzenden; en dan denke hij daarbij: "kijk, ik zal gaan en voor mijzelf alleen het sacrament bedienen, maar onder die bediening zal ik voor dezen of genen bidden". Zó zal hij dan een beloning ontvangen, ten goede van zijn levensonderhoud en zijn kleding, vanwege zijn gebed; niet voor de Mis, die hij bediende. En dan late hij zich er niet door beïnvloeden, al zou nu heel de wereld van een ander gevoelen zijn en er een andere gewoonte op na houden. U hebt het allerzekerst Evangelie, waarop u vertrouwend gemakkelijk de gevoelens en meningen van mensen met verachting zult kunnen terzijde stellen. Maar indien u, naar mij niet horend, er mee doorgaat om de Mis te offeren en niet alleen gebeden, weet dan dat ik u getrouw gewaarschuwd heb en in de dag van het oordeel verontschuldigd zal zijn; uw eigen oordeel zult u dan dragen. Ik heb gezegd datgene waartoe ik gehouden was dat ik het u moest zeggen, als een broeder zijn broeder, tot uw heil; doet u ernaar, het zal u ten voordeel zijn, maar ten oordeel zo u het naast u hebt neergelegd. Maar als sommigen dit als onwaar zouden veroordelen, dan antwoord ik met het bekende woord van Paulus: "Slechte mensen en bedriegers zullen van kwaad tot erger komen; zij verleiden en worden verleid," 2 Tim. 2. Daaruit kan een ieder gemakkelijk begrijpen wat Gregorius zegt in een zeer dikwijls aangehaald woord: dat de Mis bediend door een slecht priester voor niet minder waarde is te houden dan die van een goede en dat de Mis die Petrus opdroeg niet beter zou zijn geweest dan die van Judas de verrader, stel dat zij beiden er één bediend hadden. Immers met deze dekmantel bedekken sommigen hun goddeloosheden en daaruit stamt de onderscheiding die zij hebben uitgevonden tussen "het gewerkte werk" en "het werk van die het werkt", waarvan ze verwachten dat zijzelf rustig slecht kunnen leven en toch aan anderen kunnen weldoen. Evenwel, Gregorius heeft het goed gezegd, maar zij hebben hem verkeerd begrepen. Immers het is zéér waar dat door de dienst van goddeloze priesters niets minder van het testament en het sacrament gegeven en aangenomen wordt dan uit de handen van sommige zeer heilige. Immers wie twijfelt er aan dat [ook] door goddelozen het Evangelie gepredikt wordt? Welnu, de Mis is een deel van het Evangelie, ja de hoofdsom, de samenvatting van het Evangelie. Immers wat is het geheel van het Evangelie anders dan de goede boodschap van de vergeving van zonden? Maar al wat op te merken

valt omtrent de vergeving van zonden op de breedvoerigste en rijkste wijze, is in het kort in het Woord van het Testament begrepen. Vandaar dat ook populaire predikingen niet anders zouden behoeven te zijn, dan uiteenzettingen van de Mis, dat is: het kenbaar maken van de goddelijke belofte van dit Testament. Want dit zou zijn: het geloof prediken en in waarheid de kerk bouwen. Maar zij die tegenwoordig de Mis uitleggen, die spelen en spotten maar zo'n beetje met haar, zich bewegend op het terrein van allegorieën van menselijke ceremoniën.

Dus, gelijk een goddeloos mens kan dopen, d.w.z. het woord van de belofte en het teken van het water over de dopeling brengen, zó kan hij óók de belofte van dit sacrament uitdragen tot en bedienen aan hen die het nuttigen, en tegelijk ook zelf het gebruiken, zoals Judas de verrader, toen hij aanzat aan de tafel van de Heere; het blijft er toch hetzelfde sacrament en testament om, dat in de gelovige zijn werk werkt, in de ongelovige een aan het sacrament vreemde werking uitoefent. Maar bij het aanbrengen van een offer ligt de zaak geheel anders. Aangezien immers niet de Mis, maar de gebeden God worden aangeboden als offer, is het duidelijk dat de offers van een goddeloze priester generlei waarde hebben. Maar (gelijk diezelfde Gregorius zegt), wanneer een onwaardige tot het doen van gebeden uitgezonden wordt, wordt de geest van de rechter tot ongunstiger oordeel geprikkeld. Deze twee moeten dus niet met elkaar verward worden: Mis en gebed, sacrament en werk, testament en offer, omdat het eerste van God komt tot ons door de dienst van de priester en om geloof vraagt, het tweede van de zijde van ons geloof door de dienst van de priester gaat tot God en vraagt om verhooring. Het eerste daalt neer, het tweede stijgt op. Het eerste vraagt niet noodzakelijkerwijze een waardig en vroom dienstknecht, het tweede vraagt zulk één wèl - omdat God de zondaars niet hoort en omdat Hij een God is die er van weet om door de dienst van slechte mensen heen wèl te doen en te zegenen, maar het werk van een kwaaddoener niet aanneemt, zoals Hij dit aan Kaïn heeft getoond en gelijk Spr. 15: 5 zegt: "Het offer der goddelozen is de Heere een gruwel" en Paulus in Rom. 14: 23: "al wat niet uit geloof is, is zonde". Om nu echter een einde te maken aan dit eerste deel - wat er meer over te zeggen valt zal ik wel naar voren brengen, als soms een bestrijder van mijn gevoelens zou opstaan - wij maken de slotsom op uit al wat gezegd is en stellen vast voor wie de Mis gereed ligt, voor wie zij bedoeld is en wie waardig is er aan deel te nemen. Dat zijn dan nl. alléén zij, die een bedroefd, verslagen, ontrust, ontsteld en onzeker geweten hebben. Want, daar het woord van de goddelijke belofte in dit sacrament vergeving van zonden aanbiedt kan een ieder rustig toetreden, die door de knaging en de prikkel van zijn zonden wordt gepijnigd. Immers dit testament van Christus is een geheel-énige medicijn voor de schuld van verleden, tegenwoordige en toekomstige zonden. Zo u maar met een geloof dat niet twijfelt Hem aanhangt en gelooft dat u geheel gratis dat zal gegeven worden, waarvan de woorden van het sacrament een loflied zingen. Maar wanneer u niet gelooft, dan zult u uw geweten nergens en nooit, door geen werken of een u beijveren tot vrede kunnen brengen. Immers alléén het geloof is: vrede voor het geweten; het ongeloof echter alleen de verontrusting ervan.

II. HET SACRAMENT VAN DE DOOP

Gezegend zij de God en Vader van onze Heere Jezus Christus, die naar de rijkdom van Zijn barmhartigheid althans dit éne sacrament in zijn kerk bewaard heeft, ongedeerd en niet bezoedeld door instellingen van mensen en het vrij heeft gemaakt voor alle volken en alle standen onder de mensen en niet heeft geduld dat ook dit sacrament door zeer afschuwelijke misgeboorten van winzucht en de meest goddeloze wangedrochten van bijgelovigheden werd overweldigd; en dat wel niet dit doel, dat Hij de kleine kinderen, die niet ontvankelijk zijn voor de zonde van hebzucht en bijgeloof, hierdoor heeft willen inwijden [in zijn heilige kerk] en door een zeer eenvoudig geloof aan de waarheid van zijn Woord laten heiligen; de kinderen, wie ook allermeest nu de doop tot voordeel kan zijn. Want, indien aan volwassenen en anderen dit sacrament moest worden toebediend, dan zou het naar alle uiterlijke schijn onmogelijk zijn geweest dat ook zijn kracht en heerlijkheid het had uitgehouden tegen de tirannie van hebzucht en bijgeloof die ons alle goddelijke dingen heeft ter aarde geworpen. Het lijdt geen twijfel of ook hier zou de scherpe blik van ons vlees zijn voorbereidingen en waardigheden uitgevonden hebben, vervolgens zijn verschillende manieren van voorbehoud en zijn beperkingen, en indien er meer dergelijke netten zijn om er geld in te vangen, door welke het water niet goedkoper zou verkocht zijn, dan nu aflatbrieven worden verkocht. Maar, nu de Satan de kracht van de doop in kleine kinderen niet heeft kunnen vernietigen, heeft hij toch dit overwicht verkregen, dat hij die bij alle volwassenen heeft vernietigd, zodat er nu bijna niemand is, die ooit aan zijn doop terugdenkt, nog veel minder er in roemt, daar er immers zoveel andere wegen zijn gevonden om vergeving van zonden te verkrijgen en in de hemel te komen. Tot deze meningen heeft de weg gebaad het bekende gevaarlijke woord van de heilige Hiëronymus - hetzij het verkeerd is gezegd, hetzij het verkeerd is begrepen - dat hij de boetedoening noemt: "de tweede plank na de schipbreuk", alsof de doop niet boetedoening zou zijn! Want dat is er de oorzaak van dat zij die in zonden gevallen waren, in vertwijfeling over de eerste plank of het schip, dat ze verloren achtten, uitsluitend op de tweede begonnen te vertrouwen, en hun vertrouwen gaven aan die tweede, dat is aan de boetedoening. Hieraan danken hun ontstaan die bekende talloze lasten, bestaande in geloften, geestelijke orden, werken, genoegdoeningen, bedevaarten, aflaten en secten en met betrekking tot deze een vloed van boeken, vragen, meningen en menselijke overleveringen, welke heel de wereld niet meer kan bevatten, zodat deze tirannie de kerk van God veel erger plaagt dan zij ooit de [Joodse] synagoge of enig volk onder de hemel geplaagd heeft. Het was evenwel de taak van de bisschoppen al deze dingen uit de weg te ruimen en de christenen met alle zorgvuldigheid tot de zuiverheid van de doop terug te roepen, opdat zij mochten verstaan wie zij waren en wat christenen moeten doen. Maar hun eigen taak is het tegenwoordig om de volken zo ver mogelijk van de doop af te voeren en allen in de zondvloed van hun tirannie onder te dompelen en te maken dat Christus' volk (zoals de profeet het noemt) Hem voortdurend vergeet. O al die ongelukzaligen, die heden ten dage beschouwd worden als behorende tot de categorie van de bisschoppen, die niet weten en niets verrichten van wat bisschoppen betaamt, maar ook geheel onwetend zijn ten aanzien van de vraag wat zij moeten weten en doen. In hen komt tot vervulling het woord. uit Jes. 55: "De wachters zijn blind, zij allen hebben geen kennis, zij zijn herders die niet weten acht te geven, zij wenden zich allen naar hun eigen weg". Vooreerst is dus in de Doop in acht te nemen de Goddelijke belofte, die zegt: "wie geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, die zal zalig worden". Deze belofte is onvergelijkelijk hoger te achten dan alle praal van werken, geloften, geestelijke orden en wat ook, als zuiver menselijk, is ingevoerd. Want van haar hangt heel ons heil af; want zó moeten we er ons aan houden, dat we geloof in haar onderhouden, in het geheel niet twijfelende dat we behouden zijn nadat we zijn gedoopt. Want, als dit geloof niet aanwezig is of

verkregen wordt, baat de doop geenszins, ja zelfs: is hij een sta-in-de-weg en schaadt niet alleen dan wanneer hij wordt aanvaard, maar ook door het gehele latere leven. Een ongelovigheid toch van die aard beticht de goddelijke belofte ervan dat zij leugen is, en dit is de ergste zonde van alle. Indien we deze oefening in het geloof ons eigen maken, zullen wij terstond begrijpen, hoe moeilijk het is om deze goddelijke belofte in het geloof te aanvaarden. Immers voor de menselijke zwakheid, van haar zonden zich bewust, is het aller-moeilijkste om te geloven dat zij behouden is of behouden zal worden, en toch, tenzij zij gelooft, zal zij niet behouden kunnen worden, omdat zij niet gelooft de goddelijke waarheid, welke de behoudenis, de zaligheid, toezegt. Deze verkondiging had men het volk met grote ijver moeten naprenten; deze belofte had men voortdurend, haar aanprijzend, moeten prediken, steeds had men de doopsbediening moeten herhalen, het geloof zonder ophouden opwekken en voeden. Immers zo als, nu deze goddelijke belofte eenmaal ons geschonken is, haar waarheid tot de dood toe standhoudt, zó moet ook het geloof aan haar nooit onderbroken worden, maar tot de dood toe zich voeden en sterken door het zich voortdurend weer te binnen brengen dat deze belofte in de doop ons is gedaan. Daarom, indien wij van de zonden opstaan [tot een nieuw leven] oftewel: berouw hebben en boete doen, dan doen wij niets anders, dan dat wij tot de kracht en het geloof van de doop, waarvan wij waren afgevallen, terugkeren en tot de belofte, toen gedaan, teruggaan, die wij in een zondige weg hadden verlaten. Want te allen tijde blijft de waarheid van de eenmaal geschiede belofte, die, als wij tot haar terugkeren, bereid staat om ons met een tot ons uitgestrekte hand te ontvangen. En dat willen, als ik mij niet bedrieg, ook zij die, zij het in onduidelijke taal, zeggen dat de Doop het eerste en het fundament is van alle sacramenten, zonder hetwelk ook geen van de andere sacramenten kan worden verkregen. Daarom zal het in niet geringe mate nuttig zijn, indien een berouwvol zondaar, die tot boete wil komen, vóór alle dingen de herinnering dat hij gedoopt is, aangrijpt en de goddelijke belofte, waaraan hij ontrouw was geworden, met vertrouwen zich weer te binnen brengt, haar weer belijdt voor het gezicht van de Heere, zich verheugt dáarover dat hij tot nog toe zózeer in de bescherming van het heil heeft geleefd, dat hij gedoopt is, en terwijl bij zijn goddeloze ondankbaarheid verfoeit, daarin bestaande dat hij van het geloof en van de waarheid ervan is afgevallen. Want dan zal zijn hart wonderlijk vertroost worden en tot een hopen op ontferming worden bemoedigd als hij er acht op geeft dat de goddelijke belofte hem is gedaan, die onmogelijk kan liegen, die onverlet en onveranderd is gebleven en niet veranderd kan worden door enige zonden; zoals Paulus zegt in 2 Tim. 2: "Indien wij niet geloven, Hij blijft getrouw, want Zichzelf verloochenen kan Hij niet". Deze waarheid van God, zeg ik, zal hen behouden, zo dat, wanneer al het andere in puin stort, nochtans deze waarheid, als hij ze maar gelooft, hem niet in de steek zal laten. Immers door haar heeft hij iets wat hij de tartende tegenstander tegenwerpt, wat hij de zonden, die het geweten in de grootste verwarring willen brengen, tegenvoert; iets dat opgewassen is tegen de schrik voor de dood en de angst voor het oordeel; heeft hij, eindelijk, iets dat als troost dient bij alle beproevingen en verzoeken. Namelijk: deze éne waarheid, die ons zegt: God is waarachtig en betrouwbaar in zijn beloften, waarvan ik het teken en zegel heb ontvangen in de doop; zo God vóór mij is, wie zal tegen mij zijn? Want indien de kinderen Israëls, indien ze [tot God] wilden terugkeren om boete te doen, het eerst van alle dingen de uittocht uit Egypte zich herinnerden, en, door hieraan te gedenken tot God, Die ze uitgeleid had, terugkeerden en dit zich-herinneren en deze hun verleende redding zelf hun zó dikwijls door Mozes werd ingescherpt en David dit herhaalde - hoeveel te meer betaamt het dan ons dat wij gedenken aan de uittocht uit ons Egypte en door deze herinnering daartoe uitgedreven, terugkeren tot Hem, Die ons heeft uitgeleid door het bad van de wedergeboorte, waaraan te gedenken juist dáartoe ons bevolen is? En dit kan het allerpassendst gebeuren in het sacrament van brood en wijn. Want zó

werden eertijds die drie sacramenten: boete, doop, brood tegelijk tot hetzelfde doel gebruikt en het ene sterkte het andere. Zo leest men van een zekere heilige maagd, die, zo dikwijls zij in enige verzoeking kwam, alleen met haar doop tegenstand bood en heel kernachtig zeide: "ik ben een christin"; want dan begreep de vijand dadelijk welk een kracht er was gelegen in haar doop en in haar geloof, dat steunde op de waarachtigheid van de belovende God - en hij vluchtte van haar weg!

Zo ziet u hoe rijk een christen oftewel een gedoopte is die, zelfs al zou hij het willen, zijn behoudenis niet kan verliezen door hoeveel en hoe grote zonden ook, tenzij hij niet langer zon willen geloven. Generlei zonde toch kan hem verdoemen, dan alléén het ongeloof. Alle andere toch, indien het geloof terugkeert tot of staande blijft in de goddelijke belofte de dopeling gedaan, worden in een ogenblik verzwolgen, door datzelfde geloof, ja, door de waarheid van God, die Zichzelf niet kan verloochenen, indien u Hem had beleden en aan Hem als de belovende God met vertrouwen u had vastgeklemd. Berouw echter en belijden van zonden in de biecht en genoegdoening geven en al dergelijke door mensen uitgedachte ijverige pogingen, zullen u plotseling in de steek laten en nog ongelukkiger maken, indien deze goddelijke waarheid bij u in het vergeetboek was gekomen en u uw vertrouwen had gevestigd op die dingen van ú. Immers ijdelheid der ijdelheden en vermoeyenis des geestes is al wat nagejaagd wordt buiten het geloof aan de waarheid van God om. Tevens ziet u dan hoe gevaarlijk, ja onwaar het is om te menen dat de boete "de tweede plank na de schipbreuk" zou zijn en hoe verderfelijck de dwaling moet heten, indien men de overtuiging is toegedaan dat door de zonde de kracht van de doop is vernietigd en dit schip op de rots is lekgeslagen. De kracht van de doop blijft, als één, solide, niet te verbrijzelen schip en het wordt nooit tot een stel planken uitéengeslagen; en in dit [heel gebleven] schip varen allen, die varen naar de poort van het heil, en dit heil is de waarheid van God, Die in de sacramenten ons haar beloften doet. Dit geschiedt stellig wel: dat velen uit het schip onbezonnen, roekeloos in de zee springen en omkomen; het zijn dezen die het geloof aan de belofte verzaken en zich voorover in de zonde storten. Maar: het schip zelf blijft en gaat gaaf verder in zijn vaart. Maar indien hij die er uitsprong door enigerlei genade weer [naar het schip] mag terugzwemmen, wordt hij niet door de ene of andere plank, maar door het schip zelf, ten leven gedragen; dit is dan degene die tot de standvastig-trouwe en blijvende belofte van God door het geloof wordt teruggevoerd. Vandaar dat Petrus in 2 Petr. 1 hen die zondigen ervan beschuldigt dat zij de reiniging van hun vroegere zonden hebben vergeten; terwijl God dan zonder twijfel de ondankbaarheid, daar zij toch de doop ontvangen hebben, en de goddeloosheid van hun ongeloof, straft.

Wat baat het derhalve om zoveel over de doop te schrijven, maar dit geloof aan de belofte niet door levend onderwijs aan te bevelen? Alle sacramenten zijn dáártoe ingesteld dat zij het geloof zullen versterken; maar van dat geloof reppen zij zelfs niet, die, goddeloze mensen als ze zijn, zelfs verzekeren dat een mens niet zeker behoeft te zijn van de vergeving van zonden, of van de genade van de sacramenten; door welke goddeloosheid zij de gehele wereld waanzinnig maken en het sacrament van de doop, waarin de voornaamste roem van ons geweten gelegen is, gevangen nemen [en ons daardoor ontroven], ja zelfs het grondig vernielen. En ondertussen razen zij tegen de armzalige zielen, met hun "verbrijzelingen van het hart", angstige biechten, omstandigheden, genoegdoeningen, werken en talloze dergelijke beuzelachtigheden. Wees dus een verstandig lezer, en vooral een verwerper van de Magister sententiarum [Leraar van stellingen en gevoelens, Petrus Lombardus] het vierde boek, en van allen die in dezelfde trant schrijven als hij, die alléén over inhoud en vorm van de sacramenten schrijven, als ze nog op z'n best iets ervan schrijven; dat is: het dan hebben over de dode en dodende letter van de sacramenten. Het overige, de geest, het leven, het

rechte gebruik, dat is: de waarheid van de goddelijke belofte en ons geloof - dat alles laten ze verder onaangeroerd. Daarom zie toe, dat de uiterlijke pracht en praal van de werken u niet bedriege noch de bedriegerijen van menselijke overleveringen, opdat u geen onrecht mag doen aan de goddelijke waarheid en aan uw geloof. Met het geloof aan de sacramenten moet u beginnen, zonder enige werken, als u wenst behouden te worden; op dit geloof zullen de werken zelf zeker volgen; alleen maar: houd het geloof toch niet voor een waardeloos ding, want juist dit geloof is van alle werken het voortreffelijkste én het moeilijkste werk, waardoor alléén u behouden zult worden, al zou u ook zelfs noodzakelijkerwijze al de overige werken moeten ontberen. Want het is een werk van God en niet van een mens, zoals Paulus ons dit leert. De andere werkt Hij met ons en door ons, dit alleen in ons en zonder ons.

Hieruit kunnen we duidelijk onderkennen, welk onderscheid er is tussen de menselijke bedienaar van de doop en God, die hem heeft ingesteld. De mens immers doopt en doopt niet; hij doopt, in zover hij het werk volbrengt als hij de dopeling onderdompelt; hij doopt niet, in zover hij bij dat werk niet “werkzaam is op eigen gezag, maar staande in de plaats van God. Derhalve moeten we de doop uit de handen van een mens op geen andere wijze ontvangen dan alsof nu Christus-Zelf, ja God-Zelf met Zijn eigen handen ons doopte. Want de doop, hoewel we die uit de hand van een mens ontvangen, is niet van een mens, maar van Christus en van God. Gelijk ook elk ander schepsel, dat we gebruiken door eens anders hand, alleen van God is. Denk er dus aan dat u bij de doop niet zó onderscheidt, dat u het uitwendige aan de mens toeschrijft maar het inwendige dankt aan God, maar dank beide alléén aan God en neem de persoon van hem die u de doop toebedient als een plaatsvervangend instrument van God, door welk instrument de Heere, Die in de hemel zit, u als met Zijn eigen handen in het water dompelt en op aarde de vergeving van zonden toezegt, door de stem van een mens tot u sprekende, door de mond van Zijn dienstknecht. Dit zeggen u ook de woorden zelf, als hij zegt: “Ik doop u in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, Amen”. Hij zegt niet: “Ik doop u in mijn eigen naam”. Alsof hij wilde zeggen: “Dat wat ik doe, doe ik niet op mijn eigen gezag maar in plaats en in naam van God; opdat u het voor niets anders zult houden dan alsof God Zelf het zichtbaar had gedaan. Auteur en dienstknecht zijn onderscheiden, maar beider werk is hetzelfde, of liever: het is het werk alléén van de Auteur, door mijn dienst”. Want ik houd het daarvoor dat “in naam van” betrekking heeft op de persoon van een Auteur; dat het niet alleen betekent: de naam van de Heere er vóór spannen of die naam erbij inroepen, bij het werk, maar: het werk zelf ten einde toe afwerken als een ons vreemd werk, in naam van een ander en in zijn plaats. Op dezelfde wijze als het de bedoeling van Christus is wanneer Hij zegt, Matth. 24: “Velen zullen komen in mijn naam” en van Paulus in Rom. 1: “door Wien wij genade en het apostelschap ontvangen hebben om gehoorzaamheid des geloofs te bewerken voor Zijn naam onder al de heidenen”.

Dit gevoelen maak ik zo héél graag tot het mijne, omdat het zo overvol is van vertroosting en een zo krachtig hulpmiddel tot het geloven zich gedoopt te weten niet door een mens, maar door de Drieënige God Zelf, zij het: door de dienst van een mens, die in Zijn naam bij ons het werk verricht. Zien we het zó, dan zal die nutteloze twist ophouden waarmee zij vechten over de vorm van de doop (zoals zij de woorden zelf noemen); als de Grieken zeggen: “een dienstknecht van Christus wordt gedoopt” en de Latijnse: “Ik doop u ...”. Op dezelfde wijze weer anderen, onverzettelijk in het leuteren, veroordelen ten strengste dat gezegd wordt: “Ik doop u in de naam van Jezus Christus”, naar welke ritus het zeker is dat de Apostelen hebben gedoopt, zoals we in de Handelingen van de Apostelen lezen, en zij willen niet dat in het vervolg een andere ritus geldigheid zal hebben dan deze: “Ik doop u in de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest, Amen”. Maar hun strijd

is ijdel, want zij bewijzen niets en geven slechts uiting aan wat niet meer dan hun droomdenkbeelden zijn. Op welke wijze de doop ook bediend wordt, als hij maar niet in de naam van een mens, maar in de naam van de Heere bediend wordt, maakt hij waarlijk zalig; ja zelfs ik wil er niet aan twijfelen: indien iemand in de naam van de Heer de doop aanvaardt, zelfs indien een goddeloos bedienaar die doop niet zou gegeven hebben in de naam van de Heere, dan zal hij waarlijk in de naam van de Heere gedoopt zijn. Want niet zozeer in het geloof of het gebruik van hem die toebedient, maar in het geloof en gebruik van hem die aanvaardt, rust de kracht van de doop. Zoals men leest van het voorbeeld van een komediant, die in scherts gedoopt was. Met deze en dergelijke kleingeestigheden, strijdvrage en kwesties hebben zij ons opgescheept die van het geloof niets, maar van de werken en riten alles verwachtten; terwijl wij alles aan het geloof en niets aan de riten, de gebruiken, moeten toeschrijven; het geloof, dat ons in onze geest vrij maakt van al die bezwaren, bezorgdheden en meningen.

Het tweede, dat tot de doop behoort, is het teken of het sacrament, dat is: de indompeling-zelf in het water, waaraan de doop ook zijn naam ontleent. Want "baptiso" naar het Grieks is gelijk aan "mergo" in het Latijn en de baptisma is de mersio: de indompeling in het water. Want, zoals gezegd is: naast de goddelijke beloften werden ook tekenen gegeven die datgene wat de woorden betekenden, moesten afbeelden; of, zoals men in later tijd zeide: "afbeelden, wat het sacrament in zijn krachtbaarheid betekent". En hoe het hier nu mee staat, zullen we bezien. Zeer velen hebben gemeend dat er enige verborgen geestelijke kracht school in het woord en in het water, die in de ziel van de ontvanger Gods genade inwerkte. Anderen, dit tegensprekende, houden staande dat er geen enkele kracht in de sacramenten is te vinden, maar dat de genade alleen door God wordt gegeven, die naar Zijn raad en wil, bij de sacramenten, die Hij heeft ingesteld, Zich werkzaam loont. Allen echter stemmen hiermee in dat de sacramenten werkzame tekenen en zegelen van de genade zijn, tot welke instemming zij zich laten dringen door dit enige argument, dat anders niet is in te zien in welke zin de sacramenten van het Nieuwe Testament van groter waarde zouden zijn dan die van het Oude, indien zij alleen iets aanduidden en afbeeldden [en niet iets werkten]. En door deze gedachte geleid werden zij er toe gedreven om zóveel toe te kennen aan de sacramenten van het Nieuwe Verbond, dat zij meenden te mogen vaststellen dat deze sacramenten van voordeel waren ook ten gunste van hen die in de staat van doodzonde verkeren, en dat geloof en genade niet een vereiste was, maar dat het voldoende mocht heten, niet een hinderpaal in de weg te hebben gelegd, bestaande in: een werkzaam voornemen om opnieuw te gaan zondigen. Voor deze beweringen nu, omdat ze goddeloos en ongeloofig zijn, in strijd met het geloof en met de ware aard van de sacramenten, moet men zich ijverig wachten en men moet ze ontvliesen. Immers het is een dwaling te menen dat de sacramenten van het Nieuwe Verbond verschillen van die van het Oude, wat betreft de uitwerking van wat ze betekenden. Beider betekenis toch was enerlei. Dezelfde God toch, Die ons nu door doop en brood behoudt, heeft Abel de behoudenis geschonken vanwege zijn offer, Noach door de ark, Abraham door de besnijdenis en alle anderen door hún tekenen. In niets derhalve verschilt het sacrament van het Oude van dat van het Nieuwe Verbond, wat de betekenis ervan aangaat; behalve dat men zegt tot het Oude Verbond te behoren al wat God in de dagen van de patriarchen en anderen ten tijde van de Wet heeft gedaan. Want die tekenen, die in de tijden van de patriarchen en de vaders gegeven zijn, moeten scherp onderscheiden worden van de dingen die Mozes in zijn wetgeving ingesteld heeft, als daar bijv. zijn: de ceremoniële gebruiken van de priesters, gewaden, vaten, spijzen, huizen en dergelijke. Van deze immers zijn niet alleen zeer ver verwijderd de sacramenten van het Nieuwe Verbond, maar ook de tekenen zelf die, overeenkomstig de toenmalige tijdsomstandigheden, God gegeven heeft aan de vaders die in de bedeling van de

Wet leefden, als daar waren: Gideon in het vlies, Manóach in zijn offer, en wat Jesaja aan Achaz, Jes. 7, aangeboden heeft. Immers bij alle deze werd tegelijk iets beloofd, waardoor geloof in God werd geëist. Hierin derhalve zijn de bijzonderheden van de wetgeving van de nieuwe en oude tekenen onderscheiden, dat aan die bijzonderheden van de wetgeving niet een beloftewoord verbonden is, dat geloof eist zodat ze niet tekenen van de rechtvaardiging zijn, omdat ze niet sacramenten van het geloof zijn, die alleen rechtvaardigen, maar ze zijn sacramenten alléén van het werk. Heel haar kracht en aard was het werk, niet het geloof. Wie dus die dingen deed, die volbracht ze, zelfs als hij er in werkzaam was zonder enig geloof. Maar met de tekenen of sacramenten van ons en onze vaders is het woord van de belofte verbonden, dat geloof eist, en door geen ander werk kan volbracht worden; daarom zijn zij tekenen of sacramenten van de rechtvaardiging, omdat zij sacramenten zijn van het geloof dat rechtvaardigt en niet van enig werk. Vandaar ook dat heel hun werkkraft het geloof zelf is en niet een werk. Want wie ze gelooft, die volbrengt ze, ook wanneer hij generlei werk doet. Vandaar het bekende gezegde: niet het sacrament, maar het geloof bij het sacrament behorende, rechtvaardigt. Zo heeft ook de besnijdenis Abraham en zijn zaad niet gerechtvaardigd, en nochtans noemt de Apostel haar een zegel van de gerechtigheid van het geloof. Omdat immers het geloof aan de belofte, met welke de besnijdenis was verbonden, rechtvaardigde en datgene vervulde wat de besnijdenis betekende. Het geloof toch was de besnijdenis van de voorhuid van het hart in de geest, die afgebeeld werd door de besnijdenis van het vlees in de letter. Zo ook rechtvaardigde Abels offer hem in het geheel niet, maar: zijn geloof, waarmee hij zich God geheel tot Zijn dienst wijdde, hetwelk het uitwendige offer [dat hij bracht] afbeeldde. Juist zó rechtvaardigt de doop niemand, noch ook is hij iemand tot voordeel, maar het geloof aan het woord van de belofte, waaraan de doop toegevoegd wordt; immers dit geloof rechtvaardigt en brengt tot vervulling datgene waarvan de doop het teken is. Het geloof toch is de onderdompeling van de oude mens en het omhoog duiken van de nieuwe mens. Daarom is het onmogelijk dat de nieuwe sacramenten verschillen van de oude sacramenten. Want zij hebben in gelijke zin goddelijke beloften en dezelfde geest van het geloof, hoewel zij van de bijzondere dingen [der wetgeving] zoveel verschillen dat vergelijking onmogelijk is, vanwege het woord van de belofte, dat het enige en meest doorslaggevende middel is om de rechte onderscheiding te treffen. Zo kunnen ook nu in deze tijd de pracht van de gewaden, de plaatsen, de spijzen en talloze ceremoniën zonder twijfel treffelijke dingen afbeelden, die in de Geest tot vervulling moeten worden gebracht; en tóch, omdat geen woord van goddelijke belofte erbij aanwezig is, kunnen ze op generlei wijze met de tekenen van doop en brood vergeleken worden, en ook rechtvaardigen zij niet of zijn, in welke zin ook, tot voordeel, daar het tot vervulling brengen ervan is: het gebruik dat ervan gemaakt wordt of het werk dat er mee gedaan wordt, maar zonder geloof; immers terwijl zij geschieden of gedaan worden, komen zij reeds tot hun vervulling. Gelijk dan ook de Apostel in Col. 2 ervan zegt: “dat alles zijn dingen die door het gebruik teloor gaan, zoals het gaat met voorschriften en kringen van mensen ... enz.” Maar sacramenten worden niet tot vervulling gebracht terwijl ze plaats vinden, maar terwijl zij worden geloofd.

Zo kan het ook niet waar zijn dat “een werkzame kracht ter rechtvaardiging in de sacramenten inwoont” of dat zij “werkzame tekenen van de genade” zijn. Want al die dingen worden alleen gezegd ten koste - met opoffering van - het geloof, uit onwetendheid ten aanzien van de goddelijke belofte; behalve dan, dat men ze in déze zin krachtdadig zou kunnen noemen, dat, indien een geloof hetwelk geen twijfelingen kent, aanwezig is, zij heel zeker en met het krachtigst gevolg de genade met zich meebrengen. Maar dat men niet in déze zin hun krachtdadige werkzaamheid toeschrijft, wordt hierdoor bewezen dat zij beweren: de sacramenten zijn van nut ook de goddelozen en ongelovigen, als ze maar geen hinderpaal in de weg leggen, alsof juist deze ongelovigheid zelf niet de

halsstarrigste en vijandigste hinderpaal was van alle, die we op de weg van de genade kunnen leggen! Zozeer hebben zij het aangedurfd van het sacrament een gebod en van het geloof een werk te maken. Want, als het sacrament mij de genade geeft omdat ik het aanvaard, dan verkrijg ik toch zeker die genade ten gevolge, van mijn werk en niet uit het geloof en dan neem ik de belofte in het sacrament niet aan maar alleen het door God ingestelde en bevolen teken. Zo ziet u duidelijk dat de sacramenten in het geheel niet begrepen zijn door de theologen van de sententies, omdat ze bij de sacramenten in het geheel geen rekening hebben gehouden met het geloof of met de belofte, maar zich slechts vastklemden aan het teken en het gebruik daarvan en terwijl zij ons wegsleurden uit het geloof naar het werk, uit het woord naar het teken-als-zodanig. En daarmee - ik heb het reeds gezegd - hebben zij de sacramenten niet slechts gevankelijk weggevoerd en dus ons ervan beroofd, maar hebben zij die, voorzover het in hun macht was, grondig vernietigd. Wij willen derhalve de ogen openen en meer het woord dan het teken, meer het geloof dan het werk of het gebruik leren beschouwen, in de wetenschap dat overal waar de goddelijke belofte is gegeven, het geloof wordt gevraagd en dat deze beiden zó noodzakelijk zijn dat onmogelijk één van beide, zonder het andere, van kracht kan zijn. Want niemand kan geloven, als er geen belofte is en de belofte verkrijgt geen vastigheid, tenzij zij wordt geloofd; maar staan zij beiden niet elkaar in wisselwerking, dan geven zij aan de sacramenten de ware en de zekerste krachtbaarheid. Daarom: de krachtdadige werking van het sacrament buiten de belofte en het geloof te zoeken, is: een zich tevergeefs inspannen en de veroordeling vinden. Zo zegt Christus: "wie gelooft en zich laat dopen zal behouden worden, maar wie niet gelooft zal veroordeeld worden", Marc. 16. Hierdoor toont Hij aan dat het geloof in het sacrament zózeer iets noodzakelijks is, dat het ook zonder sacrament kan behouden; vandaar dat Hij er niet aan heeft willen toevoegen: "wie niet zal geloofd hebben en niet gedoopt zal zijn". De doop heeft dus tweërlei betekenis: dood en opstanding, dat is: een volledige en volbrachte rechtvaardiging. Immers, dat de bedienaar een kind in het water indompelt, dit betekent: de dood; dat hij het er echter daarna weer uitneemt, dit betekent het leven. Zo legt Paulus het uit in Rom. 6: "Wij zijn dan met Christus begraven door de doop in de dood, opdat, gelijk Christus uit de doden opgewekt is door de majesteit des Vaders, zo ook wij, in nieuwigheid des levens zouden wandelen". Deze dood en opstanding noemen wij "een nieuw schepsel", "de wedergeboorte", "de geestelijke geboorte", die we niet maar allegorisch moeten verstaan van de dood van de zonde en het leven van de genade, zoals velen dit plegen te doen, maar van de ware dood en opstanding. Want de doop is niet een verzonnen teken. En niet geheel en ál sterft de zonde of staat de genade op [tot een nieuw leven], óók "het lichaam der zonde", dat we in dit leven met ons omdragen, afgebroken wordt, zoals de Apostel terzelfder plaatse zegt. Want zolang wij in het vlees zijn, drijven ons voort en worden zelf gedreven de lusten van het vlees. Daarom, van het ogenblik dat wij beginnen te geloven, beginnen wij tegelijkertijd aan deze wereld te sterven en God te leven in toekomstig leven, opdat het geloof waarlijk moge zijn: dood en opstanding; d.w.z.: die geestelijke doop waarin wij ingedompeld worden en waaruit wij omhoogstijgen.

Derhalve, wat betreft dat aan de doop wordt toegeschreven de afwassing van de zonden, zo geschiedt dat weliswaar naar waarheid. Maar déze betekenis aan de doop te hechten is een te lauwe en zwakke, dan dat ze de betekenis, die de doop heeft, ten volle zou tot uitdrukking doen komen. Immers hij is veelmeer een symbool van het sterven én het weder opstaan. Door deze overweging geleid zou ik gaarne willen dat de dopelingen geheel in het water werden ingedompeld, zoals het woord-zelf dit ook aangeeft en het mysterie [van de doop] deze zin heeft. Niet dat ik het volstrekt noodzakelijk acht, maar omdat het iets moois zou zijn als het teken [de afbeelding] van een zo volmaakte en [door God] gevulde zaak ook vol en volmaakt zou zijn, zoals het ook zonder twijfel zó

de instelling van Christus is. Want de zondaar moet niet zozeer afgewassen worden als wel: sterven, opdat hij geheel vernieuwd worde tot een ander schepsel en opdat hij in overeenstemming moge zijn met Christus Die stierf én opstond, met Wie hij door de doop mede sterft en mede opstaat. Want ofschoon men van Christus zeggen kan dat Hij is afgewassen van de sterfelijkheid, inzover Hij gestorven is en weder opstond, zo zou dit toch een zwakkere manier van zeggen zijn dan wanneer u zei: Hij is geheel en al veranderd en vernieuwd; zó is het een sterkere wijze-van-spreken als we belijden dat de doop ons “betekent” dat we geheel en al sterven èn weder opstaan tot een eeuwig leven; dàn [wanneer we belijden] dat we van de zonden worden gereinigd.

Hier ziet u wederom dat het sacrament van de Doop, óók wat betreft het teken, niet is de handeling van een ogenblik, maar één, die voortduurt. Want hoewel de handeling van de bediening zelf heel spoedig voorbijgaat, duurt nochtans de betekende zaak zelf tot aan de dood toe, ja tot de opstanding op de jongste dag. Want zolang we leven, doen we steeds datgene wat de doop betekent, dat is: sterven wij en staan wij weer op. Wij sterven, zeg ik, niet slechts wat aangaat een stemming van de ziel en geestelijk, waardoor wij afsterven van de zonden en van de ijdelheden van de wereld, maar in waarheid: wij beginnen dit lichamelijke leven te verlaten en het toekomstige leven aan te grijpen, opdat er moge zijn een reële (gelijk men het noemt) en ook lichamelijke overgang uit deze wereld tot de Vader. Daarom moeten we ons hoeden voor zulken die de kracht van de doop in die mate hebben verzwakt en verkleind, dat zij zeggen: wel wordt in die doop de genade in ons ingegoten, maar later wordt zij door de zonde weer uit ons uitgegoten; en dan moet men over een andere weg, juist alsof de doop nu geheel en al ongeldig was geworden, naar de hemel gaan. Deze mening moet u niet tot de uwe maken, maar u moet begrijpen dat dit de betekenis van de doop is dat u daardoor sterft en leeft; en dat u dus niet door boetedoening of langs welke andere weg ook kunt terugkeren, dan alleen als u terugkeert tot de kracht van de doop en dan daarna dat gaat doen, tot hetwelk te doen u gedoopt bent en dat wat uw doop betekende. De doop wordt nooit ongeldig, al zou u vertwijfelen en zou weigeren terug te keren tot het heil. Wel kunt u een tijdlang van het leven afdwalen maar daarom is het teken als zodanig nog niet ongeldig! Zo bent u éénmaal gedoopt op sacramentele wijze, maar te allen tijde moet u gedoopt worden door het geloof; altijd moet u sterven, en altijd moet u leven. De doop heeft het gehele lichaam in zich opgenomen èn weer teruggegeven; zó moet de kracht van de doop heel uw leven met lichaam en ziel in zich opnemen en teruggeven in de jongste dag, omkleed met het gewaad van luister en onsterfelijkheid. Daarom zijn wij nooit zonder de doop, hetzij zonder het teken ervan, hetzij zonder de zaak, de kracht, ervan; ja, steeds meer en meer moeten wij gedoopt worden, totdat wij het teken op volmaakte wijze zullen tot vervulling brengen in de jongste dag.

U begrijpt dus dat wat wij in dit leven doen in zover het van kracht is tot doding van het vlees en tot levendmaking van de geest, tot de doop behoort en dat we, in hoe korter tijd wij uit het leven worden weggenomen, wij te spoediger onze doop tot vervulling brengen en dat, hoe vreselijker dingen we moeten doorstaan, wij op des te gelukkiger wijze met de idee van de doop in overeenstemming zijn, en dat dus de kerk tóén het gelukkigst is geweest, toen martelaren dag aan dag gedood werden en geacht werden als schapen ter slachting; immers tóén kwam in de kerk de kracht van de doop tot heerschappij, in volle heersersmacht; die wij heden ten dage in het geheel niet kennen, vanwege de menigte van werken en van leervoorstellingen. Immers al wat we leven, - [wat ons leven kenmerkt en vult] - moet “Doop” zijn, en moet zijn: een het teken of het sacrament van de doop in vervulling doen gaan, als we, van alle andere dingen bevrijd, alléén die éne doop toegewijd zijn, dat is: toegewijd aan sterven en wederopstaan. Dat deze heerlijkheid van onze

vrijheid en dit inzicht in het wezen van de doop heden ten dage in gevangenschap verkeert, van wie kunnen wij het als ontvangen boeken dan alleen van de tirannie van de Paus te Rome? Hij, zoals dit een Opperheer betaamt, had als de éne uit allen het méést prediker en handhaver van deze vrijheid en dit inzicht moeten zijn, zoals Paulus zegt in 1 Cor. 4: “Zo moet men ons beschouwen: als dienaren van Christus, aan wie is toevertrouwd het beheer van de geheimenissen - of sacramenten - Gods”. Maar hij jaagt alleen dit na, om met zijn decreten en rechten te onderdrukken en in de tirannie van zijn macht gevangelijk te verstrikken. Ik bezweer u: met welk recht (opdat ik niet zeg: hoe goddeloos en veroordelenswaardig het is dat hij nalaat deze mysteriën tot inhoud van zijn leeronderricht te maken) ontwerpt hij wetten over ons? Wie gaf hem het recht en de macht om deze onze vrijheid, ons gegeven door de doop, aan banden te leggen? Eén ding (gelijk ik gezegd heb) in het hele leven is ons als taak gesteld, nl. dat we ons laten dopen, d.i. dat wij gedood worden en leven door het geloof in Christus; en uitsluitend dit geloof had men ons moeten leren, en wel 't meest had de Opperherder dit moeten doen. Maar nu, terwijl over 't geloof volstrekt gezwegen wordt, is de kerk verdelgd door ontelbare wetten betreffende werken en ceremoniën; is de kracht van het inzicht in de doop weggenomen en het geloven in Christus belemmerd. Daarom zeg ik: noch een Paus noch een Bisschop noch enig mens heeft het recht om ook maar een syllabe, een letter, vast te stellen over een christen, tenzij dat het geschiedt met diens toestemming. Alles wat op een andere wijze gedaan wordt, geschiedt in tirannische geest. Daarom: de korte gebeden, de vasten, de schenkingen en al die dingen welke de Paus in alle zijn zo talrijke als onrechtvaardige geboden verordent en opeist, eist hij en verordent hij volstrekt zonder enig recht en hij zondigt tegen de vrijheid van de kerk, evenzo dikwijls als hij één van deze dingen beproeft. Vandaar dat het er toe gekomen is dat de tegenwoordige kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders voortvarende beschermers zijn van de kerkelijke vrijheid, maar dat is dan: van de stenen en het hout en de akkers en de vermogens (op deze wijze immers worden heden ten dage kerkelijke goederen [ecclesiastica] voor geestelijke dingen [spiritualia] gehouden!), maar met dezelfde gehuichelde woorden nemen zij de ware vrijheid van de kerk niet alleen gevangen, maar richten die ook geheel en al te gronde, zelfs meer nog dan de Turk het doet, tegen het woord van de Apostel in, die zegt: “wordt niet dienstknechten van mensen”. Immers dit is inderdaad knechten van mensen worden: om zich te moeten onderwerpen aan hun verordeningen en tirannieke wetten.

Deze goddeloze en verdorven tirannie van de Paus wordt bevorderd door de leerlingen van de Paus, hierbij verdraaiend en misvormend het woord van Christus: “wie u hoort, hoort Mij”. Immers met bolle wangen blazen zij dit woord op ten gunste van hun overleveringen; terwijl Christus dat heeft gezegd tot de Apostelen, toen die uitgingen om het Evangelie te verkondigen, en dit woord dus alleen tot het Evangelie in betrekking mag worden gebracht; maar met terzijdestelling van het Evangelie maken zij dit woord van pas alleen ten gunste van hun fabeltjes. Want Hij zegt in Joh. 5: “Mijn schapen horen naar mijn stem, maar naar de stem van vreemden horen zij niet”. Daarom is ook het Evangelie achterwege gelaten waardoor de Bisschoppen de stem van Christus hadden moeten laten weerklinken; maar ze laten hun eigen stemmen weerklinken en willen nu toch dat zij gehoord worden. Ook de Apostel zegt dat hij gezonden is niet om te dopen, maar om het Evangelie te verkondigen; derhalve is niemand in onderworpenheid afhankelijk van pauselijke overleveringen en inzettingen; en het is ook niet betamelijk naar hem te luisteren zo hij niet het Evangelie van Christus leert; en het past hem niet iets anders te leren dan het geheel vrije geloof. Indien echter Christus zegt: “Wie ulieden hoort, die hoort Mij” - waarom hoort dan de Paus ook niet naar anderen? Immers Hij zegt niet alleen tot Petrus: “wie u [enkelvoud] hoort ...” Ten slotte: daár waar het ware geloof is, dáár moet noodzakelijk óók het woord van het geloof zijn. Waarom dan hoort een

ongelovige Paus niet, wanneer ook, naar zijn gelovige dienstknecht indien deze het woord van het geloof heeft [en laat horen]? Blindheid, blindheid heerst bij het Pausdom! Anderen evenwel - nog veel onbeschaamder! - matigen uit de bekende tekst in Matth. 16 voor de Paus het recht en de macht aan om wetten uit te vaardigen. Dáár lezen we: "Alles wat gij gebonden zult hebben" enz.; terwijl toch Christus daar van zonden spreekt, om ten aanzien van die te binden en te ontbinden; niet echter van enig recht om de gehele kerk in gevangenschap te zetten en door wetten te onderdrukken. Zo is die tirannie met alles in de weer, door middel van haar eigen verzonnen woorden, terwijl zij met geweld verdraait en verminkt de woorden van God. Dit geef ik stellig toe, dat deze vervloekte tirannie door christenen moet verdragen worden, zoals welke andere geweldpleging ook die van deze wereld uitgaat, overeenkomstig het bekende woord van Christus: "wie u een slag geeft op de rechterwang, keer hem ook de andere toe"; maar hierover beklaag ik mij dat de goddeloze Pausen er zich op laten voorstaan dat zij dit met recht kunnen doen en doen en beweren dat zij door dit hun Babel de christelijke zaak dienen; terwijl zij ook zelfs dit waandenkbeeld iedereen trachten op te dringen. Immers indien zij die dingen deden in het bewustzijn onvroom én tyrannisch te handelen of wij van ditzelfde gezichtspunt uit hun tirannie ondergingen, dan konden we dat rustig rekenen onder de dingen die behoorden tot de doding van dit leven en tot het in vervulling doen gaan van onze doop; terwijl dan onze wetenschap dat we mochten roemen, wijl onrecht ons was aangedaan, onverlet bleef. Maar nu willen zij zó 't bewustzijn van onze vrijheid verstrikken, dat we er toe zouden komen te geloven dat zij alles wat ze deden wél hadden gedaan en dat het niet geoorloofd zou zijn er 'n berispelend woord over uit te spreken of ons te beklagen dat, wat gedaan werd, op onrechtvaardige wijze werd gedaan. Terwijl zij wolven zijn, willen ze herders schijnen; terwijl ze Antichristen zijn willen ze geëerd worden als waren ze Christus. Wel te verstaan: ten goede van deze vrijheid en van dit bewustzijn vrijen te zijn roep ik luid en roep ik moedig: aan christenen kan niets wettelijks met enig recht opgelegd worden, hetzij door mensen, hetzij door engelen, dan alleen in zoverre zij er mee instemmen; immers wij zijn vrij van allen.

Maar indien er bepaalde dingen worden opgelegd, moeten wij ze zó dragen dat ons bewustzijn van vrijen te zijn onverlet blijft; opdat we weten en met zekerheid kunnen bevestigen dat ons onrecht geschiedt, hetwelk we roemend kunnen dragen. Zó zullen we er ons voor hoeden om de tiran te rechtvaardigen maar ook om te murmureren tegen de tirannie. Want "wie zal kwaad doen", vraagt Petrus, "als gij u beijvert voor het goede?" "Alle dingen werken de uitverkorenen mede ten goede". Maar, omdat slechts weinigen deze heerlijkheid van de doop en deze gelukzaligheid van de christelijke vrijheid kennen, en vanwege de pauselijke tirannie niet kunnen kennen, bevrijd ik mij hier en koop mijn geweten vrij en ik zou gaarne de Paus en alle papisten tot de overtuiging dwingen dat, indien zij hun [vermeende] rechten en overleveringen niet opheffen en aan de kerken van Christus haar vrijheid teruggeven en die tot voorwerp van leeronderricht maken, zij zich bezondigen aan alle zielen, die door deze ellendige gevangenschap omkomen, en dat het pausdom in waarheid niets anders is dan het rijk van Babel en van de echte Antichrist. Inuners wie is "de mens der zonde" en "de zoon der verderfenis" anders dan hij die door zijn leringen en instellingen de zonden en het verderf van de zielen in de kerk vermeerdert, hoewel hij nochtans in de kerk ten troon zit als ware hij een god. Maar dit alles heeft de pauselijke tirannie, reeds vele eeuwen lang, meer dan overvloedig tot vervulling gebracht; zij die het geloof heeft vernietigd, de sacramenten verduisterd, het Evangelie onderdrukte, maar haar eigen niet slechts goddeloze en heiligschenkende, maar ook barbaarse en heel domme wetten heeft opgelegd en eindeloos vermenigvuldigd. Zie derhalve de ellende van onze gevangenschap: "Hoe zit u eenzaam neder, de eens volkrijke stad; als een weduwe is zij geworden, die eens machtig was onder de volken; de vorstin onder de landschappen is onderworpen aan

herendienst ... Niemand is er die haar troost ... al haar vrienden werden haar ontrouw ..." enz. Zóveel orden, zóveel riten [gebruiken], zóveel secten, zóveel geloften, zóveel bemoeienissen, zóveel werken, waarmee heden ten dage de christenen zich bezig houden, dat zij hun doop vergeten en niemand, vanwege de menigte van deze sprinkhanen, rupsen en kevers, zich vermag te herinneren dat hij gedoopt is of wat hij in de doop heeft verkregen. Want wij hadden moeten zijn als kleine, jonge dopelingen, die door generlei zich beijveren en door geen werken bezet en bezig gehouden, tot alles vrij zijn, veilig en behouden door de heerlijkheid van de doop alléén. Immers ook wij zelf zijn kinderen in Christus, steeds opnieuw gedoopt.

Misschien zou iemand tegenover de dingen die ik gezegd heb, willen stellen de doop van de kinderen, die de belofte van God niet begrijpen noch het geloof dat bij de doop hoort kunnen bezitten; [met de conclusie]: dus: of het geloof wordt [bij de doop] niet vereist, of de kinderen worden tevergeefs gedoopt [hun doop is een ijdele ceremonie]. Hier zeg ik, wat allen zeggen, dat het geloof van "vreemden" die kleinen te hulp komt; het geloof van hen, die de kinderen ten doop aanbieden. Want zoals het woord van God machtig is, als het weerklinkt, om ook het hart van een goddeloze te veranderen, dat niet minder doof en onontvankelijk is, dan enig klein kind, zo wordt ook het kleine kind door het gebed van de kerk die het ten doop aanbiedt en die gelooft, en voor welke alle dingen mogelijk zijn, door de ingieting van geloof veranderd, gereinigd en vernieuwd. Ik zou er niet aan willen twifelen dat ook een volwassen goddeloze, wanneer diezelfde kerk voor hem bad en hem tot het sacrament toebreacht, in elk sacrament tot een ander mens zou kunnen worden gemaakt, gelijk we van de verlamde knaap in het Evangelie lezen, dat hij genezen werd door het geloof van anderen [die hem tot Jezus brachten]. En op deze grond zou ik gaarne willen erkennen dat de Sacramenten van het Nieuwe Verbond krachtadig zijn tot het geven van genade, niet slechts hun ten goede die geen hinderpaal in de weg leggen, maar zelfs voor zulken die op de hardnekkigste wijze wèl een hinderpaal in de weg leggen. Immers wat zou het geloof van de kerk en het gebed van het geloof niet uit de weg kunnen ruimen, zo men mag geloven dat Stephanus door deze kracht de Apostel Paulus heeft bekeerd. Maar dan doen de sacramenten datgene wat zij doen niet uit eigen kracht, maar uit kracht van het geloof, zonder hetwelk zij, gelijk ik gezegd heb, in het geheel niets doen. Ook is nog de vraag opgeworpen of een nog niet geboren kind op een uit het lichaam van de moeder uitgestoken arm of beentje gedoopt mocht worden. Hierover wil ik niet zo maar, op goed geluk, een oordeel vellen; ik belijd dat ik het niet weet. Ik weet ook niet of dit genoeg is, wat men dan als grond aangeeft, dat nl. de ziel geheel aanwezig zou zijn in welk deel van het lichaam ook. Immers niet de ziel, maar het lichaam wordt uitwendig gedoopt met het water. Maar hierover vel ik geen oordeel, als men zegt, dat hij niet wedergeboren kan worden, die nog niet geboren is; ook al zou deze bewering geldende kracht schijnen te hebben. Daarom laat ik deze kwesties over aan de leerschool van de Geest, terwijl ik intussen ieder toelaat vast te staan in zijn eigen mening.

Eén ding nog voeg ik hieraan toe, met de wens: mocht ik allen hiervan kunnen overtuigen en hiertoe overreden, nl. dat volstrekt alle geloften werden opgeheven of vermeden. Hetzij die dat men de gelofte doet tot de geestelijke stand te willen behoren, hetzij die om bedevaarten te zullen doen of [in het algemeen] die tot het doen van welke werken ook, en dat we bleven in de allergeestelijkste en aller-werkzaamste vrijheid van de doop. Men kan niet in woorden tot uitdrukking brengen hoezeer dit meer dan te veel geprezen waandenkbeeld, dat het goed zou zijn allerlei geloften te doen, de doop tot schade verstrekt en verduistert; opdat ik nog zwijge van de onuitsprekelijke en eindeloze gevaren voor de ziel, welke deze gril om maar geloften te doen en deze onbezonnen lichtzinnigheid nog dagelijks meerder maakt. O u goddeloze pausen en onzalige herders, die rustig

snurkt en uw lusten botviert en u geenszins bekommert omtrent deze schadelijke en gevaarlijke “verbreking van Jozef”. Hier had men door een algemene verordening, òf de geloften, en voornamelijk de blijvend-geldige moeten opheffen en allen terugroepen tot de geloften van de doop, en ijverig vermanen, dat niemand op goed geluk af een gelofte zou afleggen, niemand daartoe uitnodigen, veelmeer bezwaren opgeven en traag zijn in het toelaten van geloften. Immers we hebben een overvloed van geloften gedaan in de doop en méér dan we in vervulling kunnen doen gaan, en zullen werk genoeg hebben als we alle krachten inspannen om die alleen al na te komen. Maar nu “trekken we zee en land rond” om vele bekeerlingen te maken en vullen de wereld met priesters en monniken en nonnen en we kerkeren die allen in, in altijddurende geloften. Hierbij kunt u er aantreffen, die beweren en staande houden, dat een werk onder beslag van een gelofte gedaan zoveel voortreffelijker zou zijn dan één buiten en zonder gelofte gedaan, en dat zulk één in de hemel ik weet niet hoeveel hoger zou worden aangeslagen en zoveel hoger loon zou ontvangen dan andere. De blinde en goddeloze farizeeërs, die naar de grootte en veelheid of een andere hoedanigheid van werken de gerechtigheid en de heiligheid zouden afmeten, die bij God alleen naar het geloof wordt afgemeten; bij Hem is geen onderscheid tussen de werken, dan alleen voorzover er onderscheid is tussen geloof en geloof. Goddeloze mensen pogen met grote mond voor hun verzinsels een goede dunk te verwerven en ze blazen de werken van mensen op, om het domme gepeupel te verleiden, dat zich in de regel door de schijn van werken laat leiden, tot groot nadeel van het geloof, tot een vergeten van de doop, en tot een schade doen aan de christelijke vrijheid. Immers omdat de gelofte een soort wet en eis is, worden, in de mate dat de geloften vermenigvuldigd worden, ook de wetten en werken vermenigvuldigd; maar door de vermenigvuldiging van deze wordt het geloof vernietigd en de vrijheid van de doop in de gevangenis opgesloten. Met deze goddeloze verleidelijkheden niet tevreden voegen anderen hieraan nog toe: het intreden in een religieuze orde is als een nieuwe doop, die men daarna zoveel malen mag vernieuwen, als het plan van zulk een orde opnieuw wordt hernieuwd. Zó hebben die mensen van de geloften zichzelf alleen gerechtigheid, heil en zaligheid toegekend, de gedoopten evenwel niets overgelaten waardoor ze zich met hen zouden kunnen vergelijken. Ja, de Paus van Rome, de bron en auteur van alle bijgelovigheden, bevestigt, keurt goed en eert met prachtige bullen en aflaten deze levenswijzen, maar niemand keurt de doop enige herinnering waard. En, gelijk ik gezegd heb: met deze verblindende praal drijven zij het volgzaam volk van Christus in welke Symplegaden zij maar willen, zodat zij, zonder enige dank voor hun doop, voor zeker aannemen dat zij door hun werken betere dingen tot stand brengen, dan anderen door hun geloof. Daarom bewerkt God van Zijn zijde: “de verkeerden zich een tegenstander tonende”, om de ondankbaarheid en de hoogmoed van de mensen van de geloften te straffen, dat zij hun geloften niet houden of ze alleen met ontzaglijk grote moeite houden en er in weggezonden blijven, terwijl ze nooit de genade van het geloof en van de doop onderkennen en dat zij, daar hun geest niet vertrouwd is met God, voor immer in hun huichelachtigheid volharden en eindelijk de hele wereld tot een voorwerp van spot zijn, omdat ze steeds op de gerechtigheid jacht maken maar nimmer tot de Gerechtigheid komen, opdat ze het bekende woord in Jes. 2 tot vervulling brengen: “ook is zijn land vol afgoden”.

Stellig zou ik het niet willen pogen te verhinderen en het niet bestrijden indien iemand voor zichzelf naar eigen goedvinden de ene of andere gelofte wilde afleggen; [dit erken ik] om de geloften als zodanig niet volstrekt te verachten of te veroordelen; maar dat er een algemene levenswijs mee zou worden vastgelegd en dat die bestendig zou blijven, dit zou ik geheel en al ontraden. Voor een ieder zij het voldoende dat er een persoonlijke vrijheid voor hem is om een gelofte te doen, voor eigen rekening en op eigen risico; maar dat het zou aanbevolen worden er een algemene levenswijze van

te maken om geloften af te leggen, houd ik voor verderfelijk voor de kerken en voor de eenvoudige zielen. Vooreerst omdat het in niet geringe mate tegen de [ware] aard van het christelijk leven indruist, in dit opzicht dat de gelofte een soort ceremoniële wet en een menselijke traditie of inbeelding moet heten, van welke de kerk door de doop is bevrijd; een christen immers is aan geen andere wet toegewezen dan aan de goddelijke. Ten tweede, omdat er geen Schriftuurlijk voorbeeld is, in het bijzonder niet ten aanzien van de "kuisheid" [de ongehuwde staat], de armoede en de altijd durende gehoorzaamheid. Wat nu echter in de Schriften geen voorbeeld heeft, is gevaarlijk, niemand zonder meer aan te raden, veel minder als algemene en publieke levensregel te verordenen, al kan het ook aan een ieder overgelaten worden om op eigen risico te ondernemen, wat hij wil. Want sommige werken werkt de Geest in enkele weinigen, welke in geen deele als tot voorbeeld gesteld of tot een algemene levensregel gegeven zijn te noemen. Maar ik vrees zéér dat de bekende levensregels van de kloostergeloften te rekenen zijn tot het getal van die, van welke de Apostel heeft voorzeggd: Er zullen er zijn "die leringen uitgeven in de huichelarij van leugensprekers, het huwelijk verbiedende en het genot van spijzen, welke God toch geschapen heeft om met dankzegging te worden gebruikt". En niemand mag mij tegenwerpen [het voorbeeld van] de heilige Bernardus, Franciscus, Dominicus en dergelijken, die orden hebben gesticht of het getal ervan hebben vermeerderd. Want te vrezen en wonderbaar is God in Zijn raadsplannen ten aanzien van de mensenkinderen. Kon Hij een Daniël, een Ananias, een Azarja, een Misaël in het bestuur van het Babylonische Rijk (dat is: midden in de goddeloosheid) in heiligheid bewaren - waarom had Hij ook dezen niet in een gevaarlijke wijze van leven kunnen heiligen of door een bijzonder werk van zijn Geest kunnen leiden en regeren, zonder dat Hij echter nog wilde dat dit tot een voorbeeld voor anderen zou strekken? En dit is zeker dat geen van hen door zijn geloften afleggen en zijn religieuze orde behouden is, maar door het geloof alléén, in hetwelk allen behouden worden, waartégen echter het meest van alle deze door 'n uiterlijke schijn misleidende servituten strijden.

Maar laat een ieder hier in ruime mate zijn eigen gevoelens hebben; ik wil verder vervolgen wat ik begonnen ben uiteen te zetten; daar ik voor de vrijheid van de kerk en voor de heerlijkheid van de doop nu spreek, moet ik in het algemeen belang overwegen wat ik door de lessen van de Geest heb leren begrijpen. Daarom geef ik de machthebbers in de kerken de raad om al die geloften of de levenswijze van door geloften gebonden op te heffen of althans: niet goed te keuren en te prijzen. Of, indien zij dit niet doen, raad ik allen, die meer vrij van vrees begeren behouden te worden, zich van het doen van alle geloften, vooral de zwaarwichtige en de voortdurend-bindende, te onthouden, in 't bijzonder de opgroeienden en de jongeren. Dit raad ik in de eerste plaats daarom, daar deze levenswijze, gelijk ik reeds gezegd heb, geen getuigenis en voorbeeld heeft in de Schrift, maar alleen door menselijke - pauselijke - bullen (ja waarlijk bullen, dat is: waterblazen) is opgeblazen; en in de tweede plaats, wijl zij een neiging toont tot huichelarij, vanwege haar uiterlijke schijn en het buitengewone dat haar eigen is, waaruit hoogmoed geboren wordt en een geringachten van het gewone christelijk leven. En indien er geen enkele andere reden was om de geloften op te heffen, dan zou deze, toch een genoegzaam gewicht in de schaal leggen dat door haar geloof en doop worden neergehaald en de werken worden verheerlijkt, die niet kunnen verheerlijkt worden zonder dat dit verderfelijk werkt. Want onder de vele duizenden is er nauwelijks één die niet in de Orden de werken hoger aanslaat dan het geloof, in welke dwaasheid zij ook nog wederkerig om de voorrang strijden, als strenger en meer-laksen, gelijk zij het noemen! Derhalve raad ik niemand aan om intrede te doen in een religieuze orde of in het priesterambt - ja veelmeer: ik ontraad het - zo hij niet van te voren versterkt is en veilig gesteld door deze wetenschap dat hij inziet dat de werken van monniken en priesters, hoe heilig en bezwaarlijk te verrichten ze ook mochten zijn, in de ogen van

God volstrekt niet hoger staan aangeslagen in waarde dan de werken van een boer die op zijn akker werkt, of van een vrouw die in haar huis verzorgt wat om haar zorg roept, maar dat alles door Hem alléén naar de maatstaf van het geloof wordt gemeten, zoals Jer. 5 zegt: “Heere, Uw ogen letten op het geloof” en Jezus Sirach 32: “Geloof bij elk werk, krachtens het geloof dat in uw ziel leeft, want dát is het houden van Gods geboden”; ja, dat het veelvuldiger geschiedt dat een gering, huiselijk werk van een dienstmeisje of knecht [God] méér welaangenaam is dan alle vasten en werken van een monnik en een priester, vanwege het ontbreken van het geloof. Daar het dus waarschijnlijk is dat heden ten dage de werken slechts dienen tot een pralen met en verwaand zijn op de werken, staat het te vrezen dat nergens minder van de kerk en van het geloof aanwezig is dan bij priesters, monniken en bisschoppen en dat zij zelfs juist heidenen en hypocrieten zijn, die zichzelf de kerk wanen te zijn of [zelfs] het hart der kerk en de geestelijken en de leiders der kerk, terwijl ze in waarheid niets minder dan dat zijn. Het staat te vrezen dat dit nu inderdaad het in ballingschap gevoerde volk is, onder hetwelk alle dingen in gevangenschap leven die ons in de doop als vrije Godsgeschenken gegeven zijn; terwijl het arme en eenvoudige landvolk [in het land] achtergebleven is, dat, gelijk het de gehuwden vergaat, in hun ogen een volk van geringen schijnt.

Hieruit leren wij twee in het oog vallende dwalingen van de Paus te Rome kennen. I. De eerste is deze dat hij van geloften dispensatie verleent en dat doet alsof hij alleen, boven alle andere christenen uit, daartoe de macht en het gezag heeft; zó groot is de lichtzinnigheid en euvelmoed van goddeloze mensen. Want indien van een gelofte dispensatie kan worden verleend, dan kan iedere mogelijke broeder ten opzichte van zijn naaste en ook ten aanzien van zichzelf dispensatie verlenen en kan de naaste geen dispensatie verlenen, dan heeft ook de Paus er generlei recht toe. Vanwaar toch zou hij de macht daartoe hebben? Uit de sleutelmacht? Maar deze sleutels zijn allen gemeen en hebben slechts geldende kracht ten opzichte van de zonden, Matth. 18. En als zij nu zelf erkennen, dat de geloften tot het goddelijk recht behoren, wat bedriegt en verderft hij dan de arme zielen, dispensatie verlenend in zaken van goddelijk recht van welke geen dispensatie kán worden verleend? Hij leutert wel over de titel [het hoofd]: “Over de geloften en losmaking van geloften” dat hij in geloften veranderingen kan aanbrengen, zoals oudtijds de wet toestond dat het eerstgeboren veulen van een ezel tegen een schaap kon worden uitgewisseld - alsof het eerstgeboren veulen van een ezel hetzelfde zou zijn als een gelofte, ten aanzien van welke hij zo standvastig overal eist dat er uitvoering aan moet worden gegeven; of alsof, indien een heer in zijn verordeningen bepaalt dat een schaap mag verruild worden tegen een ezel, terstond daarop ook de Paus, die toch maar een mens is, in de zaak van een wet, die niet de Zijne is, van God maar eenzelfde macht zou hebben! Niet de Paus heeft dit decreet gemaakt, maar een voor een Paus ingeruilde ezel - zó aanwijsbaar waanzinnig en goddeloos is het.

II. De tweede [dwaling] is deze dat hij van de andere kant verordent dat een huwelijk mag ongeldig verklaard en verbroken worden, indien de één, ook zelfs tegen de wil van de andere partij, in een klooster wil gaan, indien het huwelijk nog niet voltrokken is. Ik bezweer u: welke duivel geeft de Paus deze monsterlijke dingen in? God beveelt de mens trouw te blijven en jegens elkander de waarachtigheid in ere te houden. En vervolgens, dat een ieder met het zijne het goede zal doen. Immers Hij haat het dat een geroofde buit Hem ten brandoffer wordt aangeboden, zoals Hij zegt door de dienst van Jesaja. Maar de ene echtgenoot is de ander door de gedane belofte trouw verschuldigd en is niet [meer] zijn eigen eigendom; en hij heeft geen enkel recht die trouw te breken en wat hij met zichzelf doet, doet hij met iets dat geroofd is, indien het tegen de zin van de ander indruist. Of waarom zou niet naar deze zelfde regel een mens die door een geldelijke schuld in druk

verkeert, [maar rustig] in een religieuze orde intrede doen en daarin opgenomen worden, opdat hij van zijn schulden moge worden bevrijd, als het vrij zou staan trouw te breken? O blinden, blinden die u bent! Wat is méér: trouw, door God bevolen of een gelofte, door een mens uitgedacht of uitgekozen? Bent u een zieleherder, u Paus? En bent u leraars in de heilige Godgeleerdheid, die deze dingen tot voorwerp van uw onderricht maakt? Waarom toch leert u dit? Is het niet hierom dat u de gelofte een luister hebt bijgezet alsof zij een beter werk dan het huwelijk zou zijn; maar niet het geloof, dat alle dingen heerlijk maakt, nee, de werken verheerlijkt, die niets zijn voor God, of: alle gelijk in betekenis zijn, wat de verdienste [ervan] aangaat? Derhalve: ik voor mij twijfel er niet aan: bij de geloften, indien ze recht zijn, kunnen noch mensen noch engelen dispensatie verlenen. Maar ik ben er voor mijzelf nog niet geheel zeker van of al die dingen die heden ten dage onder “de geloften” worden betrokken, wel onder “de geloften” vallen. Daar is bijvoorbeeld dat wonderbaar belachelijke en dwaze doen, dat ouders omtrent een kind, hetzij zelfs nog niet geboren, hetzij nog heel jong en klein, de gelofte doen dat het [later] in een religieuze orde zal treden of dat het voortdurend kuis [levend in de ongehuwde staat] zal blijven; ja zelfs veelmeer, dit is toch wel zéker dat zo iets onder geen “gelofte” mag vallen en het schijnt in een bepaalde zin een bespotting van God te zijn, daar zij een gelofte doen omtrent dingen die op generlei wijze in hun macht staan. - Ik kom nu tot hen, die tot een religieuze orde behoren. Hoe meer ik hun drie geloften bezie, hoe minder ik ze begrijp; en ik vraag mij met verwondering af vanwaar deze invordering van geloften gekomen is, die zich [in de kerk] heeft vastgezet. En dit begrijp ik nog veel minder, in welk levensjaar zulke geloften kunnen worden gedaan zodat ze wettig en rechtmatig zijn en geldende kracht bezitten. Ik ben van mening dat zij in dit stuk allen overeengekomen zijn dat hun geloften vóór de jaren van volwassenheid geen geldende kracht bezitten, ofschoon zij hier een groot aantal van kinderen misleiden, dat onwetend is zowel omtrent de jaren van hun ouderdom als omtrent de zaak die ze in hun gelofte betrekken, want bij het opnemen in de orden houdt men geen rekening met de jaren van volwassenheid, en dan, als ze de gelofte officieel hebben afgelegd, houdt men hen, in een wrede pijniging van het geweten, gevangen, alsof de toestemming later ware gevolgd, en men neemt hen gretig [in hun orden] op; alsof de gelofte, die ongeldig is geweest, eindelijk tot een geldende werd door de voortgang van jaren! Maar het komt mij dwaas voor dat de termijn waarop een gedane belofte rechtskracht verkrijgt, van te voren vastgesteld zal worden door anderen, die voor zichzelf niets van te voren kunnen vaststellen. Ook zie ik niet in waarom een gelofte op het achttiende levensjaar afgelegd, rechtsgeldigheid zou hebben en een die op het tiende of twaalfde jaar is afgelegd, niet. Dit geeft mij ook geen voldoening dat [iemand zou beweren dat] men op het achttiende jaar zijn vleselijke begeerten voelt werken. Wat zal men dan zeggen, als hij die op zijn twintigste of dertigste jaar nog nauwelijks gevoelt? Of op zijn dertigste jaar méér dan toen hij nog maar twintig was? Of waarom stelt men ook voor de armoede en de gehoorzaamheid niet op gelijke wijze een bepaalde termijn? Maar wat voor een tijd wilt u bepalen, waarop een mens zich hebzuchtig of hoogmoedig gevoelt, indien het vaststaat dat de allerheiligsten deze gevoelens nauwelijks bij zich waarnemen? Derhalve zal enige gelofte, welke ook, nooit wettig zijn en rechtskracht hebben, dan alleen wanneer we geestelijke mensen zullen zijn geworden, maar dán geen geloften meer nodig hebben! - U ziet daarom dat die dingen onzeker en heel gevaarlijk zijn. En daarom zou de raadgeving heilzaam zijn, om deze verheven levenswijzen, van geloften vrij, alleen aan de Geest over te laten, zoals ze vroeger dat waren en ze in geen geval zó te veranderen in een soort bevelschrift voor het gehele leven. Intussen echter zij dit nu genoeg gezegd over de Doop en zijn vrijheid. Te bestemder tijd zullen wellicht de geloften in bredere behandeling komen; een zodanige bredere behandeling zou er inderdaad heel nodig voor zijn.

III. HET SACRAMENT VAN DE BOETE

In de derde plaats moet ik iets zeggen over het sacrament van de boete. Daarover heb ik reeds enige tractaten en disputaties het licht doen zien, waardoor ik reeds tamelijk vele lezers aanstoot heb gegeven. Ik heb reeds in den brede uiteengezet welk gevoelen dienaangaande het mijne is. Maar nu moet ik dat in het kort herhalen, om de tirannie in het volle licht te stellen, die hier in niet mindere mate ruw te werk gaat, dan in het sacrament van het brood. Immers daar bij deze beide sacramenten winstbejag en de zucht om er voordeel uit te trekken een grote rol spelen, heeft de hebzucht van de priesters gewoed tegen Christus' schapen - ofschoon, zoals we reeds ten aanzien van de geloften hebben opgemerkt, ook de doop, opdat die zou worden dienstig gemaakt aan de hebzucht, voor de volwassenen jammerlijk in zijn graf is neergelegd. Het eerste en voornaamste euvel is bij dit sacrament, dat men het sacrament als zodanig geheel en al heeft uitgewist, vernietigd, zodat men zelfs geen spoor ervan heeft overgelaten. Want terwijl het zelf, evenals die twee andere, bestaat uit het woord van de belofte en ons geloof daaraan, heeft men beide onderstboven geworpen. Immers het woord van de belofte, als Christus zegt in Matth. 16: "wat gij [Petrus] op aarde zult binden ..." enz., en in Matth. 18: "wat gij [de discipelen] op aarde bindt ..." enz. en Johannes, in het slot: "Wie gij [de discipelen] de zonden kwijtscheldt, die zijn ze kwijtgescholden ..." enz., door welke woorden het geloof van hen die boete willen doen wordt geëist en opgeroepen, opdat zij de vergeving van zonden mogen verkrijgen, hebben zij pasklaar gemaakt voor hun tirannie. Want met en in al hun boeken, studies, preken, ging het er hun niet om, dat zij zouden leren (onderrichten) wat de christenen in deze woorden als belofte was toegezegd, wat zij moesten geloven en hoeveel troost daarin voor hen lag opgesloten, maar hierom hoe breed en lang en diep zij zelf met hun macht en geweld tirannie zouden uitoefenen; totdat sommigen zelfs er mee begonnen om de Engelen in de hemel opdrachten te geven, en zij er in ongelooflijke en verwoede goddeloosheid prat op gingen dat zij met deze woorden heersersrechten in hemel en op aarde hadden ontvangen, en zelfs macht bezaten om in de hemel te binden. Zo zwegen ze dan geheel over het heilzaam geloof van het volk, maar leuterden op alle mogelijke wijze over de tyrannische macht van de Pausen, terwijl het bij Christus [en Zijn woorden] in het geheel niet gaat om enige macht, maar uitsluitend om het geloof. Immers niet rijken en machten en heerschappijen, maar diensten heeft Hij in Zijn kerk ingesteld, zoals wij dit van de Apostel lezen, als hij zegt: "Zo moet men ons beschouwen: als dienaren van Christus, aan wie het beheer van de geheimenissen van God is toebetrouwd". Daarom, gelijk Hij daar, waar Hij zegt: "Wie geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden", het geloof van de dopen heeft willen eisen en oproepen, opdat door dit belofte-woord de mens er zeker van moge zijn dat, als hij gelooft en gedoopt wordt, hij de zaligheid zal deelachtig worden - waar [dus] in het geheel geen macht is toebedeeld, maar alléén van zulken die dopen is ingesteld - zó ook hier, als Hij betuigt: "Wat gij zult gebonden hebben ..." enz. roept Hij om, en wekt Hij, het geloof van de boetvaardige, opdat hij door dit belofte-woord ervan verzekerd zij dat, indien hij gelooft en "ontbonden" wordt, hij zéker "ontbonden" is in de hemel; daar, waar in het geheel niets dat ook maar zweemt naar macht, maar alleen de dienst van hem die "ontbindt" fungeert. En het is heel wonderlijk, wat die blinde en zich zoveel aanmatigende mensen overkomen is, dat zij uit de doopbelofte zich niet evenzeer een tyrannisch optreden hebben aangematigd; of, indien ze het hier niet deden, waarom ze dan ten aanzien van de beloften van de boete wèl hebben gemeend het te kunnen doen, terwijl toch op beide terreinen het een gelijke dienst is en een gelijksoortige belofte, en dezelfde grond voor het sacrament, zodat men niet kan ontkennen, dat indien de doop niet alleen voor Petrus bestemd is, dan de sleutels alléén door een goddeloze tirannie voor de Paus alleen zouden gereserveerd blijven. Zo wanneer Hij zegt: "Neemt, dit is Mijn lichaam

dat voor u overgegeven wordt”; “Dit is de beker in Mijn bloed ...” enz. eist Hij het geloof van en wekt het in hen die eten; opdat zij, met een door het geloof aan de waarheid van deze woorden bekrachtigd geloofsbewustzijn, er zeker van zijn dat zij de vergeving van zonden verkrijgen, als zij gegeten zullen hebben. Hier hoort u niets van macht, maar alleen van dienst. Maar de doopbelofte is, hoe dan ook, in elk geval nog bij de kinderen gebleven; de belofte van brood en beker is vernietigd, in de knechtschap, de dienstbaarheid, van hebzucht overgegaan en uit het geloof is het werk, uit het testament het offer geboren. De belofte die bij de boete behoort is overgegaan in de gewelddadigste tirannie en in de oprichting van een meer dan wereldlijke heerschappij. Daarmee nog niet tevreden heeft ons Babylon ook het geloof alzó vernietigd, dat het met een gelaat zonder schaamte heeft ontkend dat het in dit sacrament noodzakelijk zou zijn, ja met antichristelijke goddeloosheid verklaard dat het een ketterij zou zijn, indien iemand staande hield dat het geloof noodzakelijk was. Wat heeft deze tirannie méér dan dit kunnen doen en niet gedaan? Waarlijk: “Aan Babels stromen, daar zitten wij, ook wenen wij, als wij u, o Sion, gedenken. Aan de wilgen aldaar hangen wij onze citers”. Moge de Heere die onvruchtbare wilgen bij deze rivieren vervloeken, Amen! Zo dan de belofte en het geloof tot de vergetelheid gebracht en vernietigd zijn, laten we zien wat zij in de plaats daarvan hebben gesteld. Drie delen gaven zij aan de boetedoening: de verbrijzeling, de biecht, de genoegdoening, maar zo, dat ze uit ieder van die, wat er goed in was, wegnamen en in plaats daarvan hun lust en tirannie vestigden.

Vooreerst hebben zij omtrent de verbrijzeling [van het hart, of: het berouw] zulke leringen opgesteld dat zij die de voorrang verleenden vóór het geloof aan de belofte en ze haar tot iets veel geringers maakten, nl. als een zaak die niet was een geloofswerk, maar een verdienste; ja zij denken daarbij aan het geloof zelfs niet. Want zó zijn zij in de werken blijven hangen en hebben ze alléén gelet op die voorbeelden van de Schriften, waarbij van velen verhaald wordt dat zij vergeving zijn deelachtig geworden vanwege harteverbrijzeling en verootmoediging, dat ze echter niet hebben gelet op het gelóóf dat de verbrijzeling van en de droefheid in het hart heeft gewerkt, zoals in Jona 3 geschreven staat: “En de mannen van Ninevé geloofden God en riepen een vasten uit ...” enz. - Zij die nog euvelmoediger en slechter waren hebben verzonnen dat [inplaats van een contritio] een attritio voldoende was, die door de werking van de sleutelmacht (van welke zij geen ware kennis hebben) in contritio, verbrijzeling, kan overgaan; en deze schenken zij dan aan de goddelozen en ongelovigen, zodat op deze wijze de gehele contritio vernietigd werd. O, de niet te dragen toorn van God [daartegen ontwaakt] om iets dergelijks in de kerk van God te leren! Zo stappen we rustig voort, terwijl we èn het geloof èn het werk waartoe het leidt, hebben afgeschaft; we gaan voort in onze menselijke leringen en waandenkeelden en we gaan ten verderve! Een verbrijzeld hart is een zaak van groot belang, maar alleen als de vrucht van een geloof dat brandt van liefde tot de goddelijke belofte en van vrees voor de goddelijke bedreiging, die met het gezicht op de onwankelbare waarheid van God, het geweten doet beven, verschrikt en zó verbrijzelt èn - als het verbrijzeld is - ook weer opbeurt en vertroost en bewaart, dat de waarheid van de dreiging oorzaak is van de verbrijzeling en de waarheid van de belofte oorzaak van de vertroosting, indien men deze belofte gelooft en de mens in de weg van dit zijn geloof de vergeving van zonden verdient. Daarom moet men vóór alle dingen het geloof leren en er toe opwekken; immers hebben we het geloof verkregen, zo zullen de verbrijzeling en de vertroosting, als onvermijdelijk gevolg ervan, vanzelf komen. Daarom, al heeft het enige waarde wat zij leren, die zeggen dat zij, uit wat zij noemen de samenstelling en de beschouwing van hun zonden, zich de verbrijzeling van het hart bereiden, is deze hun leer toch gevaarlijk en verkeerd, omdat zij niet eerst de gronden [principia] en oorzaken van de verbrijzeling leren, nl. de onveranderlijke waarheid van de goddelijke dreiging en van de belofte die tot geloof

opwekt; opdat zij inzien dat zij met veel grotere geestelijke inspanning op de goddelijke waarheid het oog moeten richten, om daardoor èn verootmoedigd èn bemoedigd en opgebeurd te worden, dan op de grote menigte van hun zonden, die, indien ze zonder de waarheid van God worden beschouwd, veel meer wonden zullen openrijten en de lust om te zondigen vermeerderen, dan dat ze tot verbrijzeling zullen voeren. Ik zwijg hier van de onoverkomelijke chaos van arbeid en moeite, die zij ons hebben opgelegd, nl. dat wij over al onze zonden berouw zouden moeten hebben; onoverkomelijk, omdat dit onmogelijk is en wij maar van een klein deel van onze zonden afweten; eindelijk, omdat ook goede werken bevonden worden zonden te zijn, volgens het woord dat we lezen in Ps. 143: "Ga niet in het gericht met Uw knecht", als wij smart gevoelen over die zonden die ons kwelen omdat ons geweten er ons nu over aanklaagt en zij in het gezichtsveld van ons geheugen staan en dan licht worden gekend. Want wie in deze stemming van de ziel verkeert, die is zonder twijfel bereid over al zijn zonden smart te gevoelen en daarom te vrezen, en hij zal droefheid hebben en vrezen als zij in toekomstige tijden openbaar worden. Wacht u er dus voor om op uw verbrijzeling te vertrouwen, of aan uw smartgevoel de vergeving van zonden toe te schrijven. God zal u daarom niet aanzien, maar Hij ziet u [in genade] aan om uw geloof, waarmee u Zijn dreigingen en beloften geloofd hebt en dat in u een zodanige smart heeft gaande gemaakt. En daarom moet datgene wat goed in de boetedoening is geweest niet op rekening van de ijver in het optellen van zonden worden geschreven, maar op die van de waarheid van God en van ons geloof. Al die andere dingen zijn werken en vruchten die als vanzelf volgen en zij maken de mens niet goed, maar zij geschieden door een reeds tevoren door het geloof aan de waarheid van God goedge maakte mens. Zo steeg rook op in Zijn toorn, omdat Hij, vertoornnd zijnde, de bergen deed sidderen en in brand stak, gelijk Ps. 18 zegt. Eerst is er de schrik voor Zijn dreiging, die de goddelozen in brand steekt; maar het geloof neemt deze schrik in zich op en maakt er de rook en de nevel van de verbrijzeling van.

[Ten tweede: de biecht]. De verbrijzeling van het hart [het berouw] is minder blootgesteld [ten prooi gevallen] aan tirannie en winzucht, dan geheel en al aan goddeloosheid en verderfelijke leringen. Maar de biecht en de genoegdoening zijn bijzonder geschikte werkplaatsen geworden voor gewin en geweld. Eerst dan: over de biecht. Het is aan geen twijfel onderhevig dat belijdenis doen van zonden noodzakelijk is en van Godswege geboden, Matth. 3: 6: "Zij lieten zich in de rivier, de Jordaan, door Johannes dopen, onder belijdenis van hun zonden". Vgl. 1 Joh.: 9, 10: "Indien wij onze zonden belijden, Hij is getrouw en rechtvaardig, om ons de zonden te vergeven en ons te reinigen van alle ongerechtigheid. Indien wij zeggen dat wij niet gezondigd hebben, maken wij Hem tot een leugenaar en Zijn woord is in ons niet". Indien het dan de heiligen niet geoorloofd is te ontkennen dat zij zondaren zijn, hoeveel te meer betaamt het dan hun die schuldig zijn aan openbare of zware zonden, die te belijden. Maar op de overtuigendste wijze wordt in Matth. 18 bewezen dat de belijdenis van zonden een goddelijke instelling is, als Christus daar leert de broeder die zondigt te vermanen, [aan de gemeente] bekend te maken, in staat van beschuldiging te stellen, en, als hij [u] niet hoort, buiten te sluiten. Immers dan zal hij horen, wanneer hij, naar de vermaning zich voegend, zijn zonde erkent en belijdt. De geheimblijvende biecht echter, die sinds kort door velen wordt gezocht, ook al zou er geen aanwijzing toe in de Schrift te vinden zijn, bevalt mij verwonderlijk goed en is nuttig, ja zelfs noodzakelijk en ik zou niet graag willen dat zij niet bestond; ik verheug mij er veelmeer in dat zij in de kerk van Christus in gebruik is, daar juist zij voor ontruste gewetens het enige redmiddel is. Nl. in zó verre als, nadat wij aan onze broeder een blik in ons geweten hebben gegund en het kwade dat wegschool hem in een vertrouwelijk gesprek hebben bekend gemaakt, wij uit de mond van onze broeder, maar als door God uitgesproken, het woord van de vertroosting ontvangen, waardoor, indien we het in het geloof aannemen, wij vrede verwerven in de barmhartigheid van God, die door

de dienst van onze broeder tot ons spreekt. Dit alleen wijs ik af en verfoei ik, dat deze biecht is ingekerkerd in de tirannie en geldinvordering van de pausen. Immers ook de geheime zonden bewaren zij voor zichzelf ter bestraffing en vervolgens geven zij aan door hen met name genoemde biechtelingen de opdracht om die zonden openbaar te maken, nl. om de gewetens van de mensen te kwellen; zodat ze wel “de priester uithangen”, maar de ware plichten van predikers als daar zijn: het Evangelie verkondigen en verzorgers zijn van de armen, ten enenmale verwaarlozen. Ja, deze goddeloze tyrannen behouden het liefst die zonden voor zich, die van minder belang zijn, maar de zware laten zij in de regel over aan de grote hoop van de priesters. Zo zijn daar die belachelijke en verzonden zonden die genoemd worden in de *Bul coenae domini*. Maar daartegenover - opdat de goddeloosheid van hun verkeerde zin des te duidelijker openbaar worde - die dingen, die indruisen tegen de dienst van God, het geloof en de voornaamste geboden, behouden zij zich niet alleen niet voor, maar zij leren ze en keuren ze goed, als daar zijn: het overal heentrekken om bedevaarten te doen, de verkeerde verering van heiligen, de leugenachtige legenden omtrent heiligen in omloop, allerlei goed vertrouwen hebben in en zich inspannen tot het doen van allerhande werken en ceremoniële gebruiken, door welke alle het geloof in God wordt vernietigd en de afgoderij begunstigd. En zo staat het er dan heden ten dage zó voor, dat wij geen andere bisschoppen hebben dan zulke als Jerobeam weleer in Dan en Berseba heeft aangesteld, dienaren van gouden kalveren, mensen die niet afweten van de wet van God en het geloof en datgene wat behoort tot het weiden van Christus' schapen, maar die alleen hun verdichtsel, met vrees aanjagen en geweld, het volk opdringen. En ofschoon ik de overtuiging tracht bij te brengen dat men de gewelddadigheid van dit voorbehoud moet dragen, gelijk ook Christus ons beveelt de gezamenlijke uitoefening van tirannie van wie ook te verdragen en Hij ons leert zulke gewinzuchtigen te gehoorzamen, toch geloof ik niet dat zij dit recht van voorbehoud hebben en ook geloof ik niet dat ze een jota of tittel kunnen aanvoeren om te bewijzen dat zij het hebben. Ik wil echter het tegendeel bewijzen. Vooreerst: Indien Christus in Matth. 18 van de openbare zonden zegt dat wij de ziel van onze broeder hebben gewonnen, als hij naar onze vermaning luistert en hij alleen dan aan de gemeente moet worden bekend gemaakt, als hij niet heeft willen horen en zó de zonde tussen broeders tot een goed einde gebracht kan worden - hoeveel te meer zal het dan waar zijn ten aanzien van de geheime, verborgen zonden, dat die uit de weg kunnen worden geruimd indien de broeder ze vrijwillig aan zijn broeder zal hebben beleden, zodat het niet nodig is dit bekend te maken aan de gemeente, dat is dan: aan de prelaat of aan de priester (zoals zij zelf wauwelen, als ze ons deze dingen trachten uit te leggen)? Tot dit gevoelen hebben wij ook nog een andere gezagsuitspraak van Christus, die in dezelfde plaats zegt: “wat gij zult binden op de aarde zal ook in de hemelen gebonden zijn en wat gij ontbinden zult op de aarde, zal ook in de hemelen ontbonden zijn”. Dit toch wordt tot alle christenen en tot een ieder van hen gezegd. En daar ter plaatse zegt Hij nogmaals hetzelfde: “Wederom zeg ik u, dat, als twee van u op de aarde iets éénparig zullen begeren, het zal hun ten deel vallen van Mijn Vader, Die in de hemelen is”. Maar een broeder die aan een broeder zijn verborgen zonden bekend maakt en om vergeving vraagt, is zeker met zijn broeder op de aarde één van gevoelen, in de waarheid, die Christus is. Met betrekking daarop zegt Christus in dezelfde plaats, met nog duidelijker bevestiging van wat Hij even te voren betuigd had: “Immers voorwaar zeg ik u: waar twee of drie vergaderd zijn in Mijn naam, daar ben Ik in het midden”. Daarom twijfel ik er niet aan dat een ieder van zijn verborgen zonden de kwijtschelding heeft verkregen, die, hetzij na vrijwillige belijdenis, hetzij na vermaand te zijn, vergiffenis heeft gevraagd en de zaak tot een goed einde heeft gebracht, in het verborgen onder vier ogen, ten opzichte van welke broeder ook. En dan doet het er niet toe wat pauselijke gewelddadigheid hiertegen in dwaasheid opmerkt, indien toch immers Christus

onmiskenaar zeker [de macht tot] het vergiffenis schenken aan een ieder van Zijn gelovigen heeft geschonken. Voeg nog dit bewijsje hiearaan toe: indien enig voorbehoud zou moeten gelden voor de verborgen zonden, nl. dat men zonder vergiffenis van deze te erlangen er geen zaligheid zou mogelijk zijn, dan zouden juist die dingen die ik hierboven genoemd heb: juist die goede werken en afgoderijen, die heden ten dage door de pausen noodzakelijk worden genoemd, het meest het zalig worden in de weg staan; maar indien deze zeer zware zonden de zaligheid niet in de weg staan, dan heeft men toch zoveel te minder reden om op de meest dwaze wijze de zoveel lichtere tot een zaak van voorbehoud te maken. Maar in waarheid: de onwetendheid en de blindheid van de herders werken deze monsterachtig fantastische voorstellingen in de kerk uit.

Daarom zou ik deze vorsten van Babel en deze bisschoppen van Beth-Aven willen vermanen, dat zij zich ervan zullen onthouden om van enige gevallen zich een voorbehoud te maken. Het ware wenselijk dat zij de bevoegdheid om de belijdenis van verborgen zonden aan te horen voortaan toebetrouwen aan alle broeders en zusters, opdat een zondaar zijn verborgen zonde zou mogen bekendmaken aan wie hij maar wilde, om vergiffenis en vertroosting, dat is: het woord van Christus uit de mond van zijn naaste te verkrijgen. Immers zij [de Pausen en Bisschoppen] bereiken niets met hun onbezonnenheden, dan dat zij de gewetens van de zwakken zonder oorzaak verstrikken, hun eigen goddeloze tirannie in stand houden en met de zonden en het verderf van hun broeders hun eigen hebzucht voeden. Want zó bezodelen zij hun handen met het bloed van de zielen en de kinderen worden door de ouders verslonden en Efraïm verslindt met wijdgeopende mond Juda en Syrië Israëel, zoals Jesaja zegt. Aan deze kwade dingen hebben zij nog toegevoegd de "omstandigheden"; eveneens moeders, dochters, zusters, verzwagerden, takken en vruchten van zonden, die namelijk zijn uitgedacht door zeer scherpzinnige en vlijtige mensen die ook in de zonden een soort stamboom van bloedverwantschap en aanverwantschap vonden; zó vruchtbaar is de goddeloosheid en de onwetendheid. Immers deze gedachte, van welke windbuil ze ook afkomstig was, is overgegaan in een algemene wet, gelijk ook vele andere. Want zó waken de herders over Christus' kerk, dat van welke bijgelovigheid of van welk nieuw werk die zeer dwaze "mensen van de geloften" ook hebben gedroomd, zij dit spoedig in 't openbaar bekend maken, versiert met aflaten en versterkt door bullen; zover is het er vandaan. dat zij het tegenhielden en ten goede van het volk van God het ware geloof en de vrijheid bewaakten. Immers wat voor gemeenschap heeft de vrijheid met de Babylonische tirannie? Ik echter zou gaarne de goede raad willen geven om wat men ook van "omstandigheden" spreekt, daarmee niets van doen te willen hebben. Onder Christenen is er één "omstandigheid", nl. dat de broeder gezondigd heeft. Want geen corporatie is te vergelijken met de corporatie van de christelijke broederschap. En de beschouwing van plaatsen, tijden, dagen, personen of zo er enige andere bijgelovige bombast is, heeft geen ander gevolg dan dat het die dingen verheerlijkt die waardeloos zijn, tot groot nadeel van die dingen die alles zijn; alsof er iets van meer gewicht of groter betekenis zou kunnen zijn dan de heerlijkheid van de christelijke broederschap. Zó binden zij ons aan plaatsen en dagen en personen, opdat het hoog-denken van de broeder-naam tot iets waardeloos zou worden en wij in plaats van door de vrijheid door de gevangenschap ons zouden laten beheersen; wij, voor wie alle dagen, plaatsen, personen en al wat tot de uitwendigheden behoort, dingen zijn van volstrekt gelijke waarde.

De genoegdoening Op hoe onwaardige wijze zij zich over de genoegdoening hebben uitgelaten, heb ik in den brede uiteengezet toen ik schreef over de zaken van de aflaat. Die genoegdoening hebben zij op zeer bijzondere wijze misbruikt, tot een verderven van de christenen, naar lichaam en ziel. Vooreerst hebben zij het onderricht in de ware aard van de genoegdoening zó gegeven, dat het

[gewone] volk die ware aard van de genoegdoening in het geheel niet verstond - die immers is: de vernieuwing van het leven. Vervolgens leggen zij er zich zó op toe en verklaren haar zó noodzakelijk, dat zij voor het geloof in Christus geen plaats overlaten, maar zij martelen op de ellendigste wijs de gewetens dood door hun bezorgdheid, terwijl de één naar Rome loopt, de één hierheen, de ander daarheen, deze naar de Karthuizers, gene naar een andere plaats; terwijl de één zich met roeden geselt, de ander zich met waken en vasten doodt, terwijl allen in één razernij roepen: "Zie hier is Christus en zie dáár is Hij" en menen dat het Rijk van God, dat in ons is, zal komen op waarneembare wijs. Deze wangedrochten hebben wij aan u te danken, Stoel te Rome en uw mensen-moordende wetten en rituelen, waardoor u de gehele wereld zozeer hebt verdorven dat de mensen nu menen dat zij God genoegdoening kunnen verschaffen door hun werken; Hem, Wie alleen genoeg wordt gedaan door het geloof dat woont in een verslagen hart. Maar door uw in verwarring brengende woorden maakt u niet alleen dat dit geloof wordt doodgezwegen, maar gij onderdrukt het ook, alleen opdat uw onverzadigbare bloedzuiger er hebbe, tot wie hij roept: "breng [geld] binnen, breng het aan!" en hij de zonden verkoopt. Uit hun getal zijn sommigen zóver voortgeschreden tot het voorbereiden van werktuigen om de zielen tot vertwijfeling te brengen, dat zij vaststelden dat alle zonden door de biechteling nog eens opnieuw moesten worden opgebiecht, die zonden nl. voor welke de opgelegde genoegdoening niet was ingelost. En wat zouden zulken ook al niet durven doen, die daartoe geboren zijn, om alles in een tienvoudige gevangenschap te brengen? Verder vraag ik: welk deel van de mensen is doordrenkt van de overtuiging dat zij "in staat van behoudenis" zijn en voor de zonden genoegdoening geven, indien ze door de priester hun opgelegde korte gebeden woord voor woord hebben na-gemurmeld? Ook al zouden zij onderwijl er zelfs niet aan denken om hun levenswijze te verbeteren. Immers zij geloven dat in het éne ogenblik van berouw en biecht hun leven veranderd is en dat nu alleen nog overbleef dat zij voor de verleden zonden genoegdoening moesten geven. Hoe zouden zij er anders over denken, als 't hun nooit anders is geleerd? Maar zó denkt men in het geheel niet aan de doding van het vlees, en het voorbeeld dat Christus geeft is hun van geen waarde die toch, de echtbreekster vergiffenis schenkende, tot haar zeide: "Ga heen en zondig niet meer", met welke woorden Hij haar immers het kruis van de doding van de leden van het lichaam oplegde. Niet geringe aanleiding tot dit verkeerde doen heeft het feit gegeven, dat wij de zondaren de kwijtschelding van de zonde geven vóórdát de genoegdoening ten volle is aangebracht. Dit heeft tengevolge dat zij zich meer laten gelegen liggen aan het volbrengen van de genoegdoening, die duurzame gevolgen heeft, dan aan de verbrijzeling van hart [de contritio], omdat men gelooft dat deze onder het belijden geschiedt maar van voorbijgaande aard is; terwijl toch geheel integendeel de absolutie, de kwijtschelding - gelijk het in de oude kerk de gewoonte was - ná de genoegdoening moest vallen, als zij geheel was aangebracht. Immers dit had tot gevolg dat als 't werk achter de rug was men zich daarna meer in het geloven en in de vernieuwing van het leven oefende. Maar, omtrent deze dingen heb ik hier nu wel genoegzaam herhaald wat ik vroeger in mijn geschriften over de aflat meer in den brede heb gezegd. En hiermee is nu in het algemeen voorlopig weer genoeg gezegd over die drie sacramenten, waarover gehandeld - en niet gehandeld! - is in zoveel en schadelijke hoeken, die gewagen van sententies en van het recht. Nu blijft over om ook over de andere sacramenten nog iets in het midden te brengen, opdat het niet de schijn zou hebben als had ik die zonder reden verworpen.

IV. HET VORMSEL

Het is wonderlijk, wat hun in de zin is gekomen - dat ze een sacrament van confirmatie, van het vormsel, hebben gemaakt uit de oplegging van de handen, waarmee Christus de kinderen heeft aangeraakt, zoals we [van Hem] lezen; waarmee de Apostelen de Heilige Geest hebben gegeven, en opziensers hebben aangesteld en zieken hebben genezen, zoals de Apostel schrijft aan Timotheüs: "Leg niemand overijld de handen op". Waarom hebben zij ook niet uit het sacrament van het brood een "confirmatie" [letterlijk: bekrachtiging] gemaakt, gelijk er toch geschreven staat in Hand. 9: "en toen hij voedsel genomen had, werd hij versterkt"? En in Ps. 104: "Brood, dat het hart des mensen versterkt"? Zó zou de confirmatie drie sacramenten omvatten: het brood [het avondmaal] en de aanstelling in een ambt en het vormsel zelf. Indien 't soms ál "sacrament" is, wat de Apostelen hebben gedaan, waarom hebben zij niet veelmeer de woordverkondiging tot een sacrament gemaakt? Dit zeg ik niet opdat ik de zeven sacramenten zou veroordelen, maar om te ontkennen dat er schriftbewijs voor zou aanwezig zijn. Och, mocht er in de kerk een dergelijke handoplegging worden gevonden als er was in de tijd van de Apostelen, 't zij we die dan confirmatie of curatie [geneeskundige behandeling, genezing] zouden willen noemen. Maar nu is daarvan niets overgebleven, behalve zoveel als we zelf hebben uitgedacht om de ambten van Bisschoppen te sieren, opdat zo niet geheel en al zonder enige arbeid in de kerk zouden zijn. Want nadat zij de sacramenten die vele bezigheden meebrachten, tezamen met het Woord, aan anderen, lagere in rang, als [in hun ogen] nederiger [sacramenten] hadden overgelaten (zeker omdat wat goddelijke majesteit had ingesteld door de mensen veracht moest zijn!), was het behoorlijk, dat we iets gemakkelijk uitvonden, dat voor zulke verfijnde en grootmachtige helden niet onaangenaam-lastig zou zijn en dit in geen geval als iets gerings aan geringeren zouden toevertrouwen; want wat menselijke vrijheid heeft ingesteld, behoort bij mensen geëerd te zijn. Zo dan, zoals de priesters zijn, zulk een dienst en taak hebben zij. Immers een Bisschop die niet het Evangelie verkondigt en niet zorg draagt voor de zielen, wat is hij anders dan een afgod in de wereld, die alleen de náám van "bisschop" draagt en zijn uiterlijke gestalte vertoont? Wij echter zoeken in plaats hiervan sacramenten die van Godswege zijn ingesteld. En dan vinden wij geen enkele reden onder hun getal ook de confirmatie te rekenen. Tot het ingesteld zijn van een sacrament immers behoort vóór alles een woord van goddelijke belofte, waaraan het geloof zich vastklemt. Maar we lezen nergens dat Christus aangaande de confirmatie een belofte heeft gegeven, ofschoon Hij Zelf toch velen de handen opgelegd heeft en het Evangelie naar Markus in het slot ervan onder de tekenen ook dit noemt: "Op zieken zullen zij de handen leggen en zij zullen genezen worden". Maar dit heeft nog nooit iemand - zoals het ook onmogelijk is - in betrekking gebracht met een sacrament. Daarom is het voldoende om de confirmatie te houden voor een zeker kerkelijk gebruik en een sacramentele ceremonie, gelijk aan de andere ceremoniën van de wijding van het water en andere dergelijke dingen. Want indien alle andere schepselen geheiligd worden door woord en gebed, waarom zou het niet veel meer vrijstaan dat de mens geheiligd wordt door beide diezelfde, die echter, omdat zij geen goddelijke belofte hebben, niet sacramenten van het geloof kunnen heten. Ook werken zij de zaligheid niet. Maar de sacramenten bewaken en bewaren hen die de goddelijke beloften geloven.

V. HET HUWELIJK

Het huwelijk wordt niet alleen voor een sacrament gehouden zonder dat hiervoor enige Schriftuurlijke grond is op te geven, maar door diezelfde overgeleverde leringen, met welke men met ophef verkondigt dat het een sacrament is, is het tot een puur voorwerp van spot geworden. Wij hebben gezegd dat men in elk sacrament een woord van goddelijke belofte vindt, waaraan een ieder die het teken ontvangt geloof moet schenken, en dat niet een teken alleen op zichzelf een sacrament is. Men leest echter nergens [in de Schrift] dat hij die trouwt, in enig opzicht genade van God zal ontvangen. Ja zelfs, ook het teken in het huwelijk is niet een goddelijke inzetting. Immers men leest nergens dat het huwelijk door God is ingesteld opdat het iets zou betekenen, hoewel alle dingen, die in het zichtbare geschieden mogen worden verstaan als te zijn tekenen en zinnebeelden van onzienlijke dingen, Maar teken en zinnebeeld zijn niet sacramenten, op de wijze en in de zin, zoals wij van sacramenten spreken. Vervolgens, daar het huwelijk er is geweest van het begin van de wereld aan, en ook bij de ongelovigen tot de dag van heden bestaat, zijn er geen redenen waarom men er van zou kunnen zeggen dat het een sacrament zou zijn van het Nieuwe Verbond en van de kerk alleen. Immers de huwelijken van de vaders waren niet minder heilig dan de onze en die van de ongelovigen niet minder echt dan die van de gelovigen en zij stellen toch bij hen geen sacrament. Bovendien zijn er ook bij de gelovigen goddeloze echtgenoten, die erger (goddeloos) zijn dan welke heidenen ook; waarom zou men dan hier van een sacrament moeten spreken en bij de heidenen niet? Of zijn we soms van plan om aangaande Doop en kerk in dier voege te leuteren dat, zoals sommigen raaskallen, alsof de wereldlijke heerschappij alleen bij de kerk zou worden gevonden, wij zó zouden moeten zeggen dat het huwelijk een sacrament zou zijn, alléén in de kerk te vinden? Dat zijn toch kinderachtige en belachelijke redeneringen, door welke wij onze onkunde en verkeerdheid van inzicht den ongelovigen tot een belaching maken. Maar - zullen zij zeggen - de apostel zegt toch maar in Efeze 5: "Die twee zullen tot één vlees zijn; dit geheimenis [sacramentum] is groot" - u zult toch een zo duidelijke uitspraak van de Apostel niet tegenspreken? Ik antwoord dat ook dit argument van grote slaperigheid getuigt en gevolg is van een onbezonnen en ondoordacht lezen. Want de gehele Heilige Schrift heeft deze naam: sacrament nergens in die betekenis, die wij, in ons gebruik maken van het woord, er aan hechten; integendeel zelfs. Want overal is de zin van het woord niet: "teken van een heilige zaak", maar: "een heilige, heimelijke en verborgen zaak". Zo spreekt Paulus ervan in 1 Cor. 4: "Zo moet men ons beschouwen als dienaren van Christus, aan wie het beheer van de geheimenissen (dat is: "sacramenta") Gods is toebetrouwd". Want als wij in het Latijn van "een sacrament" spreken, wordt in de Griekse taal het woord mysterium (mysterie, peilgeheim) gebruikt; welk woord de vertaler soms overzet in "geheimenis", op een andere plaats laat hij het Griekse woord "mysterie" staan. Zó staat nu ook hier [Ef. 5: 32] volgens de Griekse tekst: "zij zullen tot één vlees zijn: dit mysterie, [dit sacramentum], dit geheimenis, is groot". Hier was nu een aanleiding om er uit te begrijpen, dat het een sacrament van het Nieuwe Verbond zou zijn. Maar zij zouden iets heel anders hebben gedaan, als zij het woord "mysterie" [goed] gelezen hadden, gelijk dat woord toch staat in de Griekse tekst. Zo noemt 1 Tim. 3 Christus-zelf een sacrament, als hij zegt: "En buiten twijfel, groot is het geheimenis [sacrament, dat is: mysterie] van de godsvrucht: Die Zich Bijv. 1 Tim. 3: 16: "groot is het geheimenis der godsvrucht" geopenbaard heeft in het vlees - is gerechtvaardigd door de Geest - is verschenen aan de Engelen - is verkondigd onder de heidenen - geloofd in de wereld - opgenomen in heerlijkheid". Waarom hebben zij hieruit niet een achtste sacrament van het Nieuwe Verbond ontleend, daar zij toch een zo duidelijk gezag er toe konden aanvoeren, nl. dat van Paulus? En als zij hier nu zich daarvan hebben onthouden; hier, waar zij buitengewoon geschikt overvloedig hadden kunnen zijn in het uitvinden van sacramenten, waarom

zijn ze dáár dan zo uitgelaten-weelderig [in 't scheppen van "sacramenten"]? Natuurlijk, stellig dáárom, omdat de onkunde omtrent zaken én woorden hen heeft misleid, zodat ze op de klank van de woorden hun denkbeelden hebben geformeerd en daarin zijn blijven hangen. Immers toen ze eenmaal naar zuiver-menselijk oordeel het woord "sacrament" voor een teken zich hadden aangenomen, hebben ze vervolgens zonder enig oordeel of bezwaar er een teken uit gemaakt, wáár ze het ook in de Heilige Schriften hadden gelezen. Gelijk ze ook betekenissen van woorden in menselijke gewoonten en andere dingen in de Heilige Schriften hebben ingedragen en die in hun dromen hebben omgezet, terwijl zij ze van gedaante deden veranderen, wat ook fabricerend uit wat ook! Zo hebben ze voortdurend dwaas gedaan ten aanzien van deze woorden: goed werk, slecht werk, zonde, genade, gerechtigheid, kracht en van bijna alle dingen en woorden van voorname zin. Want ze hebben deze alle "gebruikt" naar eigen welgevallen en willekeur, gewonnen uit menselijke geschriften; en zij deden dit tot verderf van de waarheid Gods en ons heil.

Derhalve: sacrament en mysterie is bij Paulus: de wijsheid zelf van de Heilige Geest in het mysterie verborgen, zoals hij in 1 Cor. 2 zegt, welke Christus is en die daarom ook de beheersers van deze eeuw niet bekend is, waarom zij Hem ook gekruisigd hebben; en tot heden blijft Hij hun een dwaasheid, een ergernis, een steen des aanstoots en een teken dat wedersproken wordt. De uitdelers van deze geheimenissen noemt hij verkondigers, die Christus verkondigen, de kracht en de wijsheid van God, maar zo dat, indien u het niet gelooft, u het ook niet zult verstaan. Daarom is een sacrament een mysterie en een verborgen zaak, die met woorden aangekondigd maar door het geloof van het hart aangegrepen wordt. Zo is het gesteld met datgene waarover wij op deze plaats nu spreken: "Twee zullen één vlees zijn, dit geheimenis [sacramentum] is groot"; waarvan zij menen dat het van het huwelijk gezegd is, terwijl toch Paulus zelf deze woorden heeft van toepassing verklaard op Christus en de kerk en zijn bedoeling duidelijk verklaard heeft, toen hij zei: "Ik zeg dit van Christus en de gemeente". Zie hoe Paulus en zij overeenstemmen! Paulus zegt dat hij een groot "sacrament", een groot geheimenis predikt met betrekking tot Christus en de gemeente; zij evenwel prediken het ten aanzien van man en vrouw! Indien het op zulk een wijs geoorloofd is naar eigen lust in de Heilige Schriften te vrijbuiteren, valt het dan te verwonderen als het zou vrijstaan in die Schriften hetzij welk sacrament ook, hetzij er zelfs wel honderd, te vinden? Derhalve: Christus en de gemeente is het mysterie, dat is: een verborgen en grote zaak, die zeker wel door het huwelijk als door een bepaald wezenlijk zinbeeld kan en moet worden afgebeeld; maar daarom moet het huwelijk nog niet een sacrament heten! De hemelen vonnen een beeld van de Apostelenschaar, zoals Ps. 19 ons leert, en de zon [is een beeld van] Christus; de wateren: van de volken; maar daarom zijn ze nog geen sacramenten. Immers bij die allen ontbreekt het aan een instelling en belofte van Godswege, die een sacrament kenmerken. Vandaar dat Paulus in Ef. 5 de bekende woorden over het huwelijk in Gen. 2 gesproken òf naar eigen inzicht op Christus betreft òf met een algemene uitspraak ons leert dat ook het geestelijk huwelijk van Christus [met Zijn gemeente] daarin is geschetst, als hij zegt: "Zoals Christus Zijn gemeente verzorgt, omdat wij leden van Zijn lichaam zijn, van Zijn vlees en van Zijn gebeente; daarom zal een man zijn vader en moeder verlaten en zijn vrouw aanhangen, en die twee zullen tot één vlees zijn. Dit geheimenis is groot; ik zeg liet [echter] van Christus en Zijn gemeente". U ziet hoe hij deze gehele uitspraak omtrent Christus wil gezegd zijn en opzettelijk vermaant hij de lezer dat hij het woord sacrament - het geheimenis - van Christus en Zijn gemeente zal verstaan en niet van het huwelijk.

Weliswaar erken ik dat er ook onder het Oude Verbond een sacrament van de boete heeft bestaan, ja van het begin van de wereld aan. Maar de nieuwe belofte van boete en de begiftiging met de

sleutels is aan het Nieuwe Verbond eigen. Zoals we immers in de plaats van de besnijdenis de doop hebben, zo hebben we nu in de plaats van de offeranden of andere tekenen, bij de boetedoening behorende, de sleutels. Immers we hebben boven reeds betoogd dat dezelfde God naar de aard en de behoeften van verschillende tijden verschillende beloften en verschillende tekenen heeft gegeven, tot vergeving van zonden en tot de behoudenis van mensen en dat tóch allen dezelfde genade hebben ontvangen. Zoals we lezen in 2 Kor. 4: "Maar nu wij dezelfde Geest des geloofs hebben ... geloven ook wij en daarom spreken wij ook". En in 1 Cor. 10: "Gij weet dat onze vaders allen ... hetzelfde geestelijk voedsel aten en allen dezelfde geestelijke drank dronken. Want zij dronken uit een geestelijke rots ... en die rots was de Christus". Juist zo staat het te lezen in Hebr. 11: "Deze allen zijn gestorven, zonder het beloofde te hebben verkregen, daar God iets beters met ons voorhad, zodat zij niet zonder ons tot de volmaaktheid konden komen." Want Christus is gisteren en heden Dezelfde, en tot in eeuwigheid en Hij is Zelf het Hoofd van Zijn kerk van het begin van de wereld tot aan haar einde. Onderscheiden zijn daarom de tekenen, maar hetzelfde is het geloof dat bij hen allen behoort. Immers zonder geloof is het onmogelijk Gode te behagen; door dat geloof heeft ook Abel een welgevallen van God getrokken, Hebr. 11.

Het huwelijk wil dus een afbeelding zijn van [de verhouding tussen] Christus en de gemeente, maar niet een van Godswege ingesteld sacrament; veelmeer een uitvindsel van mensen, in de kerk; die op een dwaalspoor zijn gebracht door onkunde zowel omtrent de zaak zelf als omtrent het woord. En als zulk een onkunde het geloof geen hinderpaal in de weg legt is het in liefde te verdragen, zoals ook vele andere menselijke meningen, die aan zwakheid van verstand of onwetendheid te wijten zijn, in de kerk verdragen worden, zolang en mits zij aan het geloof en aan [de waarheid van de] goddelijke Schriften niet in de weg staan en die niet schaden. Maar wij zijn nu in de weer ten gunste van de stoerheid en de onbedorvenheid van het geloof en van de Schrift; opdat we niet - indien we hadden verzekerd dat het één of ander in de Heilige Schriften begrepen en in de artikelen van ons geloof opgesloten lag en men ons later overtuigde dat dit onjuist was -reden hadden gegeven dat ons geloof bespot werd, en wij, onwetenden bevonden in het stuk van onze eigen zaken, bij de tegenstanders én bij de zwakken in het geloof tot een ergernis werden, ja, erger nog: wij aan het gezag van de Heilige Schrift zouden afbreuk doen. Want een héél groot onderscheid moeten we maken tussen de dingen die van Gods wege in de Heilige Schriften zijn overgeleverd en de andere die door mensen in de kerk zijn uitgedacht, al hadden ze ook groot gezag vanwege hun heilige zin en geleerdheid.

[De zgn. beletselen voor een huwelijk]. Tot zover dan over het huwelijk zelf. Maar wat zullen we nu zeggen van de goddeloze menselijke wetten door welke deze van God ingestelde levenswijzen ingewikkeld en op en neer geworpen is? Goede God, hoe huiver ik ervan, de ogen te richten op het verkeerde doen van de roomse tyrannen, die zozeer naar hun lust de huwelijken òf uit elkander scheuren òf in een dwangjuk samenpersen. Ik bezweer u, is dan het menselijk geslacht aan hun lust en willekeur overgegeven alleen dáártoe dat zij er zich aan vergrijpen en er mee spelen en op allerlei wijze misbruiken en er wat óók van maken om het verderfelijke van er geld uit te willen slaan? In veler handen is een boek gekomen dat bij menigeen in hoge achting staat waarvan de inhoud door vermenging is bijeengebracht uit allerlei menselijke overleveringen als uit een kwalijkriekend riool; een boek dat tot opschrift draagt: Summa Angelica - hoofdsom van als Engelen zo reine waarheden, terwijl het meer met de waarheid zou stroken het een meer dan duivelse Hoofdsom te noemen. Immers in dit boek, waardoor men biechtelingen meent te kunnen onderrichten, terwijl ze echter op de verderfelijkste manier worden in verwarring gebracht, worden, onder een ontelbare menigte wangedrochtelijke voorstellingen, achttien verhinderingen om te trouwen opgesomd, omtrent

welke, zo u ze met een rechte en vrije geloofsblik beschouwt, u zult moeten erkennen dat ze voortkomen uit de gedachtenwereld van zulke lieden, aangaande wie de Apostel heeft voorgezegd: er zullen er zijn die “boze geesten volgen, door de huichelarij van leugensprekers ..., het huwelijk verbieden ...” Wat betekent dat: “huwelijken verbieden”, indien dit geen “verbieden” is: om zoveel belemmeringen te verzinnen en strikken te leggen, opdat de lieden zich niet in een huwelijk verenigen, of, indien ze dat wel gedaan hebben, om dan die huwelijken weer te ontbinden? Wie gaf aan mensen deze macht of dit recht? Laat het zo zijn: laten ze heilige bedoelingen hebben gehad en door heilige ijver gedreven zijn geworden, wat zal de heiligheid van anderen mijn vrijheid teisteren? Wat zal de ijver van mensen mij aan banden leggen? Laat heilig en ijverig zijn wie dat wil en in de mate waarin hij het wil, mits hij aan zijn naaste geen schade berokkene en mijn vrijheid mij niet trachte te roven! Desondanks verheug ik mij erin dat die mens-onterende, schandelijke wetten toch de roem te beurt is gevallen die haar toekomt. Immers, zij hebben bewerkt dat de roomsen heden ten dage handelaars en sjacheraars zijn geworden. Wat verkopen ze dan? Omhulsels en schaamdelen. Inderdaad, een zeer waardige koopwaar voor deze handelaars, vanwege hun hebzucht en goddeloosheid alleronreinst en afzichtelijk. Want er is tegenwoordig niet één van die “hindernissen” die niet met hulp van de mammon een wettelijke is geworden, zodat het er op lijkt dat die menselijke wetten uit geen andere oorzaak geboren zijn dan om tenslotte de hebzuchtige en de roofzuchtige Nimrods als netten om geld te vangen en strikken voor de zielen te dienen en opdat in de kerk van God op de heilige plaats die Verfoeilijke zal staan, die aan de mensen van beiderlei geslacht openlijk “de schaamte” zal verkopen, of (gelijk de Schrift die noemt) de smaadheden en de schandelijkheden, die ze echter eerst vooraf in de weg van hun wetten zich hadden toegeëigend. Och wat een waardige handelszaak voor onze Pausen waarmee ze zich ophouden, in plaats van zich in dienst te stellen van het Evangelie, dat ze vanwege hun hebzucht en eerzucht verachten en terwijl ze daarom met grote smaad en schande tot een verkeerde, ondeugdelijke zin zijn overgegeven. Maar wat zal ik [nog verder] zeggen of doen? Zo ik de afzonderlijke punten één voor één zou nagaan, werd het een buiten alle maat lange “preek”. Want alles is zo te enenmale verward en “in de knoop” dat men niet weet waar men zal beginnen, langs welke weg men zal voortgaan en waar men halt zal houden. Dit weet ik zeker dat geen “gemenebest” door wetten [zonder meer] op gelukkige, doeltreffende wijze kan worden bestuurd. Want indien een overheid wijs is, zal zij alles met zegenrijker gevolg besturen door een leiding-geven naar de aard van de dingen, dan door wetten; en als zij die wijsheid niet bezit, zal zij door wetten niets bevorderen dan het kwaad, omdat zij die wetten niet op de juiste wijze weet te hanteren, en ook er niet van weet om ze naar de eisen van de tijd te regelen. Daarom moet men in “gemenebesten” er meer voor zorgen, dat goede en wijze mannen aan het hoofd ervan staan, dan dat er wetten worden uitgevaardigd; zij zelf immers zullen de beste wetten zijn, en zij zullen de gehele verscheidenheid van gevallen [die zich voordoen] met van leven tintelende rechtvaardige onpartijdigheid beoordelen. En als hier nu bijkomt een onderwijzing van de zijde van de goddelijke wet, gepaard aan een natuurlijke wijsheid, dan is het geheel overbodig, ja: schadelijk, om [daarnaast ook nog] geschreven wetten te hebben. Maar boven alle dingen is het de Liefde, die in het geheel geen wetten nodig heeft.

Ik zeg evenwel en ik doe ernaar zoveel het in mijn macht staat: ik vermaan en bid alle priesters en broeders: indien zij ergens enig beletsel zien, in hetwelk de Paus dispensatie kan verlenen, en waarover in de Schrift geen nadrukkelijke uitspraak is gegeven, dat zij zeker al die huwelijken bevestigen, die op enigerlei wijs tegen de kerkelijke en pauselijke wetten gesloten zijn. Laten zij zich dan wapenen met de goddelijke wet die zegt: “Wat God saamgevoegd heeft, scheidt de mens niet”. De vereniging toch van man en vrouw is een zaak van goddelijk recht, dat zijn plaats bezet houdt en

aanblijft, op welke wijze het ook tegen wetten van mensen zou botsen; en dan moeten wetten van mensen voor dit goddelijk recht zonder enig bezwaar wijken. Want indien een mens zijn vader en moeder zal verlaten, om zijn vrouw aan te hangen, hoeveel te meer zal hij dan waardeloze en onrechtvaardige menselijke wetten met voeten treden, om zijn vrouw aan te hangen? En indien een Paus of een bisschop of een officiaal het één of ander, tegen een menselijke wet in, gesloten huwelijk ontbindt, is hij een Antichrist en een schender van de natuur en schuldig aan majesteit-schennis ten aanzien van God, omdat de uitspraak daar staat, onwrikbaar vast: "wat God samengevoegd heeft, scheid de mens niet!" Voeg nu nog hier aan toe dat een mens geen recht heeft om dergelijke wetten uit te vaardigen en dat aan christenen door Christus een vrijheid is geschieden, die boven alle wetten van mensen staat, en dat wel héél in het bijzonder daar, waar een goddelijke wet tussenbeide komt; zoals we lezen in Markus 2: "De Zoon des mensen is een Heere, óók van de Sabbath. En de mens is niet gemaakt om de Sabbath, maar de Sabbath om de mens". Vervolgens, dat zulke wetten te voren veroordeeld zijn door Paulus, toen hij voorzei dat er in de toekomst zouden zijn, die zouden verbieden te huwen. Daarom moet hier wijken de harde gestrengheid van de huwelijksverhinderingen die samenhangen met verzwagering, geestelijke of wettelijke verwantschap, en met bloedverwantschap, voorzover de Heilige Schriften die toelaten. Want in die Heilige Schriften vormt alleen de tweede graad van bloedverwantschap een verhindering, zoals er staat geschreven in Lev. 18, waar twaalf personen met name worden genoemd die een huwelijksverhindering opleveren, als daar zijn: moeder, stiefmoeder, natuurlijke zuster, schoondochter, schoonzuster: broersvrouw, schoonzuster: vrouwszuster, stiefdochter, tante: oomsvrouw. Bij deze wordt alleen de eerste graad van zwagerschap en de tweede van bloedverwantschap een beletsel om te huwen genoemd en toch weer niet zonder uitzonderingen, gelijk dat duidelijk is in te zien; want de dochter van broer of zuster of de kleindochter worden niet onder "de verboden graden" genoemd, hoewel hier toch sprake is van de tweede graad. Derhalve, indien eens ooit een huwelijk buiten deze graden was aangegaan, terwijl men nergens [in de Schriften] leest dat andere [huwelijken] door God verboden zijn, dan moet men in geen geval zulke huwelijken ontbinden omdat menselijke wetten het gebieden; daar immers het huwelijk zelf als goddelijke instelling in onvergelykelijke mate hoger staat dan de wetten; zodat niet het huwelijk vanwege de wetten, maar de wetten vanwege het huwelijk naar recht moeten verbroken worden. Zo moet al die onzin van gemeenschappelijke vader- en moeder- en broeder- en zuster- en dochterschappen totaal verdwijnen, indien eenmaal het huwelijk gesloten is. Wie toch heeft die "geestelijke verwantschap" uitgevonden, dan alleen de menselijke bijgelovigheid? Zo het hem die laat dopen of uit de onderdompeling opheft niet geoorloofd zou zijn niet de gedoopte of uit het doopwater omhooggehevene te huwen, waarom is het dan wel geoorloofd dat een christen een christin huwt? Of is het soms een meer waardevolle verwantschap, zij die voortvloeit uit de ceremoniën of het teken, dan de verwantschap die voortvloeit uit de zaak zelf van het sacrament? Of is soms een christen niet de broeder van zijn zuster, de christin? Of is niet de gedoopte man de geestelijke broeder van iedere gedoopte vrouw? Wat zullen we toch dwaasheden bedenken en doen? Hoe zal het zijn, wanneer iemand zijn vrouw onderwijs geeft door middel van het Evangelie en ten aanzien van het geloof in Christus en hij juist daardoor in waarheid haar "vader in Christus" is geworden - zal het dan ongeoorloofd zijn dat zij zijn vrouw blijft? Zou het Paulus niet hebben vrijgestaan met een meisje uit de Corinthische gemeente te trouwen, terwijl hij er zich toch in beroemt dat hij alle leden ervan als zijn kinderen in Christus heeft "geteeld"? U ziet aan zulke voorbeelden, hoe de christelijke vrijheid door de blindheid van menselijke bijgelovigheid wordt in boeien geslagen.

Nog veel meer ijdel en ongegrond is de wettelijke, burgerlijke, verwantschap en nochtans heeft men die hoog verheven zelfs boven het van God gegeven huwelijksrecht. Ik zou ook mijn instemming niet willen betuigen met dit "beletsel", dat men "de ongelijkheid in godsdienst" noemt, nl. dat het noch zonder meer, noch alleen onder voorwaarde van een eerst zich tot het geloof toewenden, geoorloofd zou zijn een niet gedoopt meisje te huwen. Wie, heeft dit verboden? God of een mens? Wie heeft de mensen het recht gegeven zulk een huwelijk te verbieden? Stellig de geest die werkt in "de huichelarij van leugensprekers", gelijk Paulus hen noemt. Omtrent hen moet worden opgemerkt: "Mijn vijanden hebben mij fabeltjes verteld; maar het is niet naar Uw wet". De heiden Patricius huwde met Monica, de moeder van de heilige Augustinus, een christin; waarom zou heden ten dage hetzelfde niet geoorloofd zijn? Een gelijke dwaze, ja, goddeloze gestrengheid, is het, om te spreken van een beletsel, voortvloeiend uit een misdaad; d.w.z.: indien iemand een vrouw trouwt, die hij tevoren heeft bezoedeld door de zonde van echtbreuk; of indien hij kwade plannen beraamd had om de ene echtgenoot te doden, opdat hij met de overlevende een huwelijk kon aangaan. Ik bid u, vanwaar komt de mensen deze gestrengheid tegen andere mensen toe, om eisen te stellen die God nooit heeft gesteld? Of veinzen zij er onwetend van te zijn dat Batseba, de vrouw van Uria, nadat beide misdaden waren begaan, dat is dus: na het bevlekt zijn door de zonde van echtbreuk en nadat haar man gedood was, toch door David, die allerheiligste man, tot zijn vrouw is genomen? Heeft de goddelijke wet dit toegestaan en gedaan, wat doen dan nu de tyrannische mensen tegen hun mededienstknachten?

Nóg een omstandigheid wordt voor een huwelijksbeletsel gehouden, nl. die men noemt: "het beletsel van het verband"; dit betekent: indien iemand met een ander verbonden is door huwelijksbeloften. Hier stellen zij vast: indien zulk een niet een tweede meisje huwelijksgemeenschap heeft, houdt zijn belofte, aan de eerste gedaan, op van kracht te zijn. Hier begrijp ik niets van. Ik ben van oordeel: hij die zich in de belofte heeft weggegeven, is niet meer zijn eigen heer. En daarom, volgens het goddelijk recht dat hem verhindert [anders te doen], hoort hij toe aan de eerste, niet wie hij niet in gemeenschap heeft geleefd, ook al heeft hij wèl alzó geleefd met de andere. Immers: hij kon niet geven, wat hij niet had; hij heeft haar bedrogen en in werkelijkheid echtbreuk gepleegd. En als anderen dit nu anders zien, komt het hiervandaan, dat zij meer op de vleselijke één-wording, die plaats vond, letten, dan op het goddelijk gebod, volgens hetwelk hij aan de eerste, aan wie hij [echtelijke] trouw beloofd had, ook altijd trouw moet blijven. Want wie iets wil geven, moet geven van wat hij heeft. En God wil niet dat iemand zijn broeder door misleiding zou ten val brengen in enige zaak die in ere is te houden meer dan en boven alle overleveringen van alle mensen. Daarom geloof ik dat zulk een man niet niet een goed geweten met de tweede kan samenleven en dat dit dusgenaamd beletsel te enenmale moet worden afgewezen. Want indien het afleggen van een gelofte om in een monnikenorde in te treden van een vrouw ontvreemdt, waarom dan niet de trouw, toegezegd en in de belofte terugontvangen, terwijl die toch is naar het goddelijk gebod en vrucht van de Geest, Gal. 5, gene echter [uitvloei] van een menselijke beschikking? En gelijk het een gehuwde vrouw vrijstaat een man voor zich op te eisen, terwijl de gelofte om in een orde te treden niet in de weg staat, waarom mag een verloofde dan niet haar bruidegom voor zich opeisen, ook al zou hij met een andere vrouw gemeenschap hebben gehad? Maar - we hebben boven reeds betoogd dat hij, die een meisje trouw heeft beloofd, niet een gelofte om in een monnikenorde intrede te doen afleggen mag, maar hij is verplicht met haar te trouwen, omdat hij onder de verplichting leeft om de trouw niet te schenden; die men niet mag verbreken met beroep op enige menselijke traditie, omdat zij door God geboden is. Nog des te meer moet het geschieden dat hij de eerste trouw blijft, omdat hij de overgave niet anders dan niet een

leugenachtig hart aan de andere kon schenken en daarom die niet echt geschonken heeft, maar hij zijn naaste tegen Gods wil in heeft bedrogen. Daarom grijpt in zulk een geval "het beletsel van de dwaling" plaats; en moet het vaststaan dat de bruiloft niet de tweede van geen waarde, ongeldig, is. Ook het beletsel voortvloeiend uit het behoren tot de priesterstand is zuiver een verzinsel, vooral wanneer zij wauwelend beweren dat daardoor ook zelfs een eenmaal gesloten huwelijk wordt opgeheven, waarbij zij altijd weer hun overleveringen en beslissingen boven de goddelijke geboden verheffen in waarde. Ik wil hier nu niet een oordeel uitspreken over de priesterstand, zo als die heden ten dage is, maar ik lees hoe Paulus beveelt dat een opziener ener vrouwe man moet zijn, en dat daarom geen huwelijk van een diaken, een priester, en bisschop of van wie ook, van welke kerkelijke stand hij moge zijn, mag opgeheven worden. Hoewel Paulus dit soort priesters en deze geestelijke orden, die wij heden hebben, niet heeft gekend. Mogen daarom al die vervloekte inzettingen van mensen vergaan, die niet anders dan tot een vermeerdering van gevaren, zonden en kwaden, in de kerk intrede hebben gedaan. Een huwelijk van een priester met een vrouw is derhalve een waar huwelijk waarin geen scheiding mag plaats vinden; een huwelijk, door goddelijke geboden goedgekeurd. Wat dan, indien goddeloze mensen het willen verhinderen of ontbinden, door pure tirannie hunnerzijds? Laat het dan ongeoorloofd genoemd worden door mensen, het is evenwel geoorloofd van Godswege, Wiens gebod, indien het tegen menselijke inzettingen indruist, de overhand moet hebben! Een gelijkwaardig verzinsel is het dusgenaamde beletsel ontleend aan de openlijke eerbaarheid, waardoor gesloten huwelijken tot scheiding worden gevoerd. Die euvelmoedige goddeloosheid, zó gemakkelijk er toe te bewegen om te scheiden wat God saamgevoegd heeft, schrijnt en ergert mij. Hier merkt u het doen van de Antichrist op, die zich keert tegen alles wat Christus heeft gedaan en geleerd. Om welke reden, vraag ik, zou geen bloedverwant, zelfs tot in de vierde graad toe, van een verloofd man, die gestorven is vóór zijn huwelijk inging, niet de achtergebleven verloofde mogen trouwen? Hier is geen recht van publieke eerbaarheid, maar alleen onkunde. Waarom bestond onder het volk van Israël, dat verordeningen ontving en de beste goddelijke wetten, deze gerechtigheid uit hoofde van openbare eerbaarheid niet? Ja ook zelfs werd de naaste door een gebod van God gedwongen om de na de dood van haar man achtergebleven vrouw van zijn naaste te trouwen! Of betaamt het om het volk van de christelijke vrijheid met gestrenger wetten te bezwaren, dan het volk van de wettelijke dienstbaarheid? En, opdat ik tot een einde kom met het vermelden van deze dingen, die meer verzinsels omtrent dan [wettige] veranderingen om te huwen zijn, zeg ik, dat mij tot nog toe geen verandering onder de ogen kwam, die rechtens in een gesloten huwelijk tot scheiding zou nopen, dan alleen de impotentie van de man, liet onbekend zijn met een vroeger aangegaan [ander] huwelijk en de gelofte van kuisheid [niet te zullen huwen]. Omtrent zulk een gelofte echter ben ik zelf tot op deze dag niet tot een vaste overtuiging gekomen; in déze zin: dat ik niet weet op welke tijd die moet afgelegd zijn, zal zij geldende kracht bezitten, zoals ik ook boven gezegd heb toen ik handelde over het sacrament van de doop. Daarom, let bij de zaak van het huwelijk bovenal op deze ene zaak: hoe ongelukkig, ja hopeloos alle dingen zijn in verwarring gebracht, versperd, verstrikt en aan gevaren onderworpen door verdorven, ondeskundige en goddeloze menselijke tradities en instellingen, die in de kerk ingang vonden; zodat er geen hoop op herstel meer bestaat, tenzij dan dat men weer terugkeert tot het Evangelie van de vrijheid en wij weer volgens dit Evangelie - na eenmaal alle wetten van alle mensen terzijde gesteld, te hebben - alles beoordelen en besturen. Amen!

Over het geslachtelijk onvermogen moet ook iets gezegd worden, opdat men gemakkelijker raad kan geven aan zulken die aan het gevaar van misvatting blootstaan en daarmee hebben te worstelen. Dit zij echter vooropgesteld, dat alles wat ik van de veranderingen, de beletselen, gezegd heb, ik wil

doen doelen op de tijd dat het huwelijk gesloten is, nl. opdat door zulke beletselen geen enkel huwelijk tot ongeldigheid zou worden gebracht. Overigens zal ik over het huwelijk dat nog gesloten moet worden, in 't kort opmerken, dat ik boven reeds heb gezegd: indien de verliefdheid van de jeugd of enige andere noodzakelijkheid u dringt, die de reden is dat de Paus u dispensatie verleent, laat dan toch de één of andere broeder zijn broeder dispensatie verlenen, of u uzelf, opdat volgens deze raad uw vrouw gerukt moge worden uit de hand van de tirannieke wetten, op de wijze waarop 't maar zal kunnen. Want waarom zal mijn vrijheid worden van mij genomen door het bijgeloof en de onwetendheid van anderen? Of indien de Paus voor geld dispensatie verleent, waarom zal ik niet ten voordele van mijn heil aan mijzelf of aan mijn broeder dispensatie verlenen? Stelt dan de Paus de wetten vast? Die stelle hij dan maar vast voor zichzelf; als mijn vrijheid daarbij maar voor mij behouden blijft of in 't verborgen aan zijn macht ontrukkt!

Laten we dus nu zien hoe het met het geslachtelijk onvermogen er voor staat. Ik wil een vraag stellen over een geval als bijv. dit: indien een vrouw gehuwd is met een man die aan geslachtelijk onvermogen lijdt, en zij kan niet, of wellicht: wil niet, met zoveel getuigenissen en rumoerige woorden, als het gerecht eist, rechtens het onvermogen van de man aantonen, en zij wil toch zo gaarne kinderen hebben of zij kan zich niet onthouden ... en ik zou haar dan aanraden dat zij scheiding van haar man moest zoeken te verkrijgen, om daarna met een andere man te trouwen, en zij zich dan daarmee moest tevreden en gerust stellen, dat het geweten en de ervaring van haar zelf en van haar man voldoende getuigenis gaven aan het feit van zijn onvermogen; maar de man zou het niet willen; en ik zou haar dan voorts raden dat zij, met bewilliging van haar man (daar hij toch eigenlijk haar "man" niet is maar een louter en van kracht beroofd mede-inwoner [van het huis]) zich zou geven aan een ander, bijv. aan de broeder van de man, echter in een geheim huwelijk, en een kind [dat geboren werd] zou toegerekend worden aan de vermeende man als ware die de vader - ik vraag: zou deze vrouw dan een behoudene mogen heten en geacht kunnen worden te verkeren in de staat van heil?- dan antwoord ik: ja. Want de vergissing en de onwetendheid omtrent het geslachtelijk onvermogen van de man verhindert hier het huwelijk, maar de tirannie van de wetten laat de scheiding niet toe; maar dan is de vrouw vrij krachtens de goddelijke wet en zij kan niet gedwongen worden tot de onthouding.

Daarom moet dan de man van zijn recht afstand doen en de ander zijn vrouw overlaten, die hij slechts naar de uiterlijke schijn als de zijne bezit. Verder: zou de man er geen genoegen mee nemen en wilde hij ook niet scheiden, dan zou ik, vóór ik haar zou toestaan zich door haar hartstocht te laten verteren of echtbreuk te plegen, haar raden dat zij een huwelijk met een andere man zou sluiten en met hem zou wegvlugten naar een onbekende ver-afgelegen plaats. Welke andere raad toch kan men geven aan één, die steeds in gevaar verkeert omdat ze zo grote moeite heeft met haar hartstochtelijke begeerten? Ik weet wel dat het sommigen ontroert en schokt, dat het kind, uit dit verborgen huwelijk geboren, een feitelijk hem niet toekomend erfstuk is van de vermeende vader. Indien het met zijn instemming geschiedde, zou er niets onbillijks in zijn. Indien het echter geschiedde buiten zijn weten of tegen zijn wil, dan moet in deze zaak het vrije en christelijke overleg de doorslag geven, ja meer nog: de liefde, [om te beoordelen] wie van beiden de ander de grootste schade doet lijden. De vrouw vervreemdt het erfstuk van de man, zij draagt het over aan een ander; maar de man heeft zijn vrouw bedrogen en berooft haar van heel zijn lichaam en van heel haar leven. Of zondigt soms een man niet méér, als hij zijn vrouw naar haar lichaam en leven te gronde richt, dan de vrouw, indien zij alleen tijdelijke zaken van de man aan een ander overdraagt? Daarom moet hij of in de scheiding willen toestemmen of verdragen dat hij vreemde erven krijgt; daar hij immers door

zijn schuld een onschuldig meisje heeft bedrogen en geheel beroofd van het gebruik gelijkelijk van haar leven en lichaam, en bovendien haar een bijna onverdraaglijke aanleiding heeft gegeven om echtbreekster te worden. Laat die beide dan maar gelegd worden in een weegschaal, waarin ze tegen elkaar opwegen! Ongetwijfeld moet geheel naar recht [de schuld van] het bedrog op de bedrieger neerkomen, en het is zijn plicht de schade, die hij berokkende, te vergoeden. Welk onderscheid toch is er tussen zulk een man, en hem, die de vrouw van iemand met haar man gevangen houdt? Is zulk een man niet verplicht die vrouw en haar kinderen en haar man te onderhouden of hen vrij te laten gaan? Waarom dan zou het in het onderhavige geval dan niet op gelijke wijze geschieden? Daarom ben ik van oordeel, dat men deze man moet verplichten of te scheiden, of als erfgenaam het kind van een ander te onderhouden. Zonder twijfel zal de liefde tot dit oordeel dringen. In dit geval zal de man, die aan geslachtelijk onvermogen lijdt en feitelijk niet een "man" is, het kind van de vrouw met geen ander toegenegenheidsgevoel onderhouden, als wanneer eventueel zijn vrouw ziek was of bezocht met enig ongemak van andere aard en hij dan toch, alle en zware uitgaven, die het meebracht, zich getroostend, haar zou verzorgen. Immers het is zijn - en niet haar - schuld, dat zijn vrouw aan deze onaangenaamheid is ten prooi gevallen. Dit zeg ik naar mijn inzicht als man om bezwaarde consciënties te onderwijzen; met de begeerte dat ik mijn broeders in zulk een gevangenschap met enige vertroosting heb gediend.

De echtscheiding Inzake de echtscheiding moge de vraag nog worden opgeworpen, of zij geoorloofd mag heten. Weliswaar verafschuw ik de echtscheiding in die mate dat ik bigamie, een dubbelhuwelijk, nog boven echtscheiding zou verkiezen; maar of zij geoorloofd is, durf ik zelf niet zekerheid te zeggen. Christus Zelf, de Opperherder, zegt in Matth. 5: "Een ieder die zijn vrouw wegzendt om een andere reden dan ontucht, maakt dat er echtbreuk met haar wordt gepleegd; en al wie een weggezondene trouwt, pleegt echtbreuk". Derhalve staat Christus echtscheiding toe, maar alleen in het geval dat er ontucht is gepleegd. Daarom moeten we stellig zeggen dat de Paus dwaalt, zo dikwijls hij op andere gronden echtscheiding wettig verklaart; daarom mag niemand zich maar op staande voet gedekt achten, wanneer hij meer door de bekende pauselijke lichtzinnigheid dan krachtens enige bevoegdheid die hij daartoe zou hebben, dispensatie heeft verkregen. Indien toch Christus scheiding voor geoorloofd verklaart in het geval van bedreven ontucht en Hij niemand dwingt ongehuwd te blijven en Paulus veel liever wil dat wij trouwen dan door hartstochten te worden verteerd, schijnt het volkomen geoorloofd te zijn dat men in de plaats van de gescheidene een andere trouwt. Het ware zeer te wensen dat deze zaak dóórgesproken en voor zeker vastgesteld was, opdat men raad zou kunnen geven in de zaak van de oneindige gevaren welke zulken bedreigen, die buiten hun schuld heden ten dage gedwongen worden ongehuwd te blijven. D.w.z. in het geval van hen of haar, wier vrouwen of mannen weglopen en de ander berooid achterlaten, en dat om eerst na zeg een tiental jaren, of nooit, terug te keren. Een geval als dit zit mij dwars en doet mij verdriet, daar de voorbeelden [schier] dagelijks zich herhalen, hetzij hier nu een bijzondere liederlijkheid van Satan of een verwaarlozen [van de lessen en waarschuwingen] van het Woord van God in het spel is.

Ik evenwel, die op mijn eentje tegen allen in, in deze aangelegenheid niets kan vaststellen, zou heel ernstig wensen dat het leven tenminste naar het bekende woord uit 1 Cor. 7 werd ingericht: "Maar indien de ongelovige haar verlaat, láát hij haar verlaten! De broeder of zuster is in dit geval niet gebonden". Hier noemt de Apostel het geoorloofd dat men de ongelovige die weggaat, láát heengaan en laat glippen, en aangaande de gelovige partij verklaart hij dat het hem of haar vrijstaat een ander te nemen. Waarom zou dezelfde regel niet geldende kracht bezitten indien een gelovige,

ik bedoel: een gelovige-in-naam, in feite gelijk aan een ongelovige, de echtgenoot verlaat, vooral wanneer hij het doet om nooit terug te keren? Ik kan echt tussen deze beide gevallen geen onderscheid ontdekken. Ik geloof evenwel: indien ten tijde dat de Apostel leefde de ongelovige, die de andere partij had verlaten, na verloop van tijd weer was teruggekeerd, zelf gelovig was geworden of beloofd had weer met de gelovige te willen samenwonen, dan zou hij niet toegelaten zijn maar dan zou hem het recht zijn gegeven een andere te trouwen. Maar ik breng in deze dingen (zoals ik reeds zei) niets tot een beslissing, hoewel ik niets liever zou wensen dan dat men wel tot een beslissing zou zijn gekomen; omdat heden ten dage niets mij, en vele anderen, meer bekommernis geeft dan juist deze zaak. Ik wil echter niet dat hierin een beslissing valt alleen op gezag van de Paus en de Bisschoppen; maar, indien twee geleerde en vrome mannen in Christus' naam te dezer zake zouden tot overeenstemming kunnen komen, dan zou ik hun oordeel en einduitspraak de voorkeur geven zelfs boven dat van kerkvergaderingen, gelijk men er nu zulke pleegt samen te brengen, terwijl men dan hoog opgeeft alléén van het groot getal van de deelnemers en het gezag dat men hun toeschrijft, zonder te letten op kunde en heiligheid. Daarom hang ik hier mijn harp aan de wilgen en houd op met spelen - totdat een ander, een wijzere dan ik, met mij er over van gedachten wisselt.

VI. DE GEESTELIJKE STAND (DE CLERUS) EN DE PRIESTERWIJDING

Dit sacrament [van de ordening of wijding tot de priesterstand] kent de kerk van Christus niet, maar het is uitgevonden, verzonnen, door de kerk van de Paus. Immers niet alleen heeft het geen enkele belofte van genade, ergens, wáár ook, haar gegeven; maar het gehele Nieuwe Testament spreekt er met geen enkel woord over. Belachelijk is het dan om te verzekeren dat het een sacrament van God is, terwijl men niet kan aantonen dat het ergens ooit door God is ingesteld. Ik wil niet zeggen dat ik dit ritueel gebruik, zoveel eeuwen lang in eer gehouden, te enenmale veroordelenswaardig acht te zijn, maar ik wil er niet van weten dat in heilige dingen verdichtsels van mensen worden verzonnen en het is ook niet geoorloofd de mening door bewijzen te pogen te steunen dat iets van Godswege is verordend, terwijl het van Godswege niet verordend is; opdat we een tegenstander niet tot een aanfluiting worden. En we moeten er naar staan, dat al die dingen waarvan we roemend betuigen dat ze geloofsartikelen zijn, ons zeker zijn en rein en door duidelijke Schrift-uitspraken bevestigd; iets evenwel, waarvoor we in dit sacrament, waarover we nu gaan spreken, niet in de geringste mate kunnen instaan. Ook heeft de kerk geen bevoegdheid om van nieuwe goddelijke genadebeloften vast te stellen dat ze kracht zullen betonen; zoals sommigen daarvan bazelen, die beweren dat alles wat door de kerk wordt vastgesteld, niet een minder gezag bezit dan datgene wat wordt vastgesteld door God; omdat zij wordt bestuurd door de Heilige Geest. Immers de kerk wordt geboren uit het belofte-woord, door het geloof aangenomen, en door datzelfde woord wordt zij onderhouden, gevoed en bewaard. En dit betekent nu: zijzelf wordt gesticht door de beloften van God en niet wordt de belofte vastgesteld door haar. Het Woord van God toch staat onvergelijklijk hoog boven de kerk. En in dit Woord heeft de kerk niets vast te stellen, te verordenen, te verrichten, maar voor haar, die immers schepsel is, ligt alleen de taak om zich te laten vaststellen, gebieden en in te richten. Immers wie doet zijn ouders geboren worden? Wie heeft als eerste zijn Maker in 't leven geroepen? Dit zonder twijfel heeft de kerk [als voorrecht], dat zij het Woord van God kan onderscheiden van de woorden van mensen, zoals Augustinus belijdt dat hij het Evangelie heeft geloofd, daartoe bewogen door het gezag van de kerk, die als waarheid verkondigde dat dit het Evangelie was. Niet dat daarom de kerk boven het Evangelie zou staan, immers dan zou de kerk óók staan boven God, in Wie we geloven, omdat de kerk aangaande Hem verkondigt dat Hij God is. Maar het is, gelijk Augustinus op een andere plaats zegt: “Door de Waarheid zelf wordt de ziel zo in beslag genomen, dat zij bij háár licht over alle dingen met de grootste zekerheid een oordeel kan vellen, maar over de Waarheid oordelen kan zij niet, maar met een onfeilbare zekerheid wordt zij er toegebracht te zeggen: “Dit is de Waarheid!” Om een voorbeeld te nemen: ons verstand verklaart met onfeilbare zekerheid: drie plus zeven is tien, en toch kan het er geen rekenschap van geven waarom dit zo is, terwijl het toch niet kan loochenen dat het zo is - dat het “waar” is; immers ons verstand is door deze waarheid in beslag genomen en wordt meer door de waarheid als beoordelaarster beoordeeld dan dat het zelf beoordelaar van de waarheid zou zijn. Zó staat het nu óók in de kerk geschapen met het waarnemingsvermogen en de uitgesproken mening, onder voorlichting van de Heilige Geest, ten aanzien van de beoordeling en goedkeuring van de leervoorstellingen; de kerk kan wat zij waarneemt en uitspreekt niet bewijzen en houdt het al toch voor zéér zeker. Want zó als hij de filosofen niemand over de algemene begrippen een oordeel velt, maar allen juist er dóór geoordeeld wórden, zó is het bij ons ten aanzien van “de geestelijke mens”: hij beoordeelt alle dingen, zelf echter wordt hij “door niemand beoordeeld”, gelijk de Apostel zegt. Maar over deze dingen spreek ik op een andere plaats. Dit zij dus onder ons zéker: de kerk kan niet genade toezeggen; dit is alléén Gods werk en behoort Hem alléén toe. Daarom kan de kerk ook niet een sacrament instellen. En ook zelfs wanneer zij dat heel goed kon doen, zou daaruit toch maar niet terstond de gevolgtrekking te maken zijn, dat de

priesterwijding een sacrament zou zijn. Immers wie weet welke de kerk is die de Heilige Geest heeft, daar immers, als er een kerk wordt geïnstitueerd slechts enige weinige bisschoppen of geleerden daarbij plegen aanwezig te zijn? En het is mogelijk dat deze niet “van” de kerk zijn, en dat zij allen dwalen, gelijk maar al te dikwijls kerkvergaderingen gedwaald hebben; in het bijzonder het concilie van Konstanz, dat op de meest goddeloze wijze van alle tot dwalingen is vervallen. Dit toch alleen is op betrouwbare wijze vastgesteld, wat door de algemene kerk, niet alleen die van Rome, wordt vastgesteld en goedgekeurd. Daarom stem ik toe dat de priesterwijding een bepaalde kerkelijke ritus is, gelijk er ook vele andere zulke riten en gebruiken door de kerkvaders in de kerk zijn ingevoerd, als bijv. het inwijden van gereedschappen, huizen, gewaden, wijwater, zout, kandelaars, kruiden, wijnen en dergelijke, bij welke alle niemand het er voor houdt dat het een sacrament zou zijn, gelijk er ook bij die generlei belofte aanwezig is; en zó is ook het zalven van de handen van een man, het scheren van de kruin en de andere dingen van die aard die geschieden niet het geven van een sacrament, het verrichten van een sacramentele handeling, omdat er niets aan of bij is toegezegd; maar zij worden alleen, als werktuigen en instrumenten, ter beschikking gesteld, ten dienste gesteld, van bepaalde diensten.

Maar u zult wellicht zeggen: Wat zegt u dan wel met betrekking tot Dionysius die zes sacramenten opsomt in zijn boekje over “De kerkelijke hiërarchie” en onder die ook de priesterwijding noemt? Ik antwoord daarop: ik weet dat men deze auteur alleen uit het getal van de Ouden heeft tot een bewijs dat er zeven sacramenten zijn, hoewel hij, omdat hij van het huwelijk als sacrament niet spreekt, er slechts een zestal noemt. Maar overigens lezen we bij de overige Vaders over de sacramenten in het geheel niets. Zij hebben ook, zo dikwijls zij van die dingen gesproken hebben, ze nooit beoordeeld onder de naam van “sacramenten”. De vondst om ze “sacramenten” te noemen is van recente datum, is nieuw. En mij - opdat ik nog stoutmoediger worde - stuit het zeer tegen de borst dat men aan deze Dionysius, wie hij ook geweest moge zijn, zoveel gezag toeschrijft, terwijl hij toch bijna niets van een degelijke geleerdheid bezit. Want die dingen, die hij in zijn boek: “Over de hemelse hiërarchie onder de engelen” verzint - een boek waarop nieuwsgierige en bijgelovige vindingrijke mensen zich zozeer hebben afgetobd - ik vraag u: niet wiens gezag of met welke bewijsvoering maakt hij ze waar? Zijn het niet al te zamen bedenkzels van hem zelf en haast zeer veel gelijkend op droomdenkbeelden, als u vrij van vooroordeel leest en oordeelt? Maar in de mystieke Theologie, welke enige zeer onwetende theologanten zozeer opblazen, is hij één van de verderfelijste, meer sprekend overeenkomstig Plato dan zich houdend aan Christus, zó dat ik niet graag wil dat een gelovige ziel ook maar de geringste aandacht aan deze boeken zou schenken. Christus leert u daaruit zó weinig, zó in het geheel niet kennen, dat, zo u Hem al kende, u Hem dan zou verliezen! Ik spreek uit ervaring. Laten we liever naar Paulus luisteren, opdat we Jezus Christus leren kennen en Die gekruist. Hij toch is de Weg, de Waarheid en het Leven; Hij is de Ladder langs welke men tot de Vader komt. Zoals Hijzelf gezegd heeft: “Niemand komt tot de Vader, dan door Mij”. Zo in [het boek] “De kerkelijke hiërarchie”, wat doet [Dionysius] daar anders dan dat hij enige kerkelijke gebruiken beschrijft, terwijl hij met zijn allegorieën speelt, zonder ze te bewijzen? Op de manier waarop dat bij ons gedaan is door de man die zijn boek *Rationale divinorum* heeft uitgegeven. Zulke voóringomen beoefening van de studie van allegorieën is alleen het werk van lediggangers. Of denkt u soms dat het mij moeilijk zou vallen ten opzichte van welk ook van de geschapen dingen met allegorieën te spelen? Heeft Bonaventura de vrije kunsten en wetenschappen niet op allegorische wijze pogen terug te voeren tot de theologie? Eindelijk, Gerson heeft “de kleine Donatus” gemaakt tot een mystiek theoloog. Het zou mij ook niet zwaar vallen een betere “hierarchie,” te schrijven, dan Dionysius deed, daar hij van een Paus en Kardinalen en Bisschoppen

niets heeft afgeweten en de Bisschop heeft gemaakt tot de hoogste gezagsdrager. En wie is zo schraal van vernuft, dat hij zich niet aan allegorieën zou kunnen wagen? Ik zou willen dat niet één theoloog zich voor het gebruik van allegorieën moeite zou geven, vóór hij zich de rechte en eenvoudige zin van de Schrift volledig eigen had gemaakt; anders zal hij, zoals het Origenes is gegaan, niet buiten gevaar om, aan de theologie zich wijden.

Het behoeft dus niet dadelijk een sacrament te zijn, omdat Dionysius het één of ander beschrijft. Anders, waarom maakt men ook de processie, die hij terzelfder plaatse beschrijft, die tot heden toe voortbestaat, niet tot een sacrament? Ja, dán zouden er zoveel van hun sacramenten zijn, als de riten en ceremoniën in de kerk tot groter tal zijn gestegen. Maar, steunend op dit zo zwakke fundament, hebben zij karaktertrekken uitgedacht, welke zij aan dit hun sacrament hebben toegeschreven, welke zij de gewijden als onuitwisbare achtten te zijn ingedrukt. Vanwaar kwamen, wil ik vragen, zulke bedenksels? En welk gezag dekte ze? Door welke gronden werden zij gestabiliseerd, versterkt? Niet, dat wij hun willen ontzeggen vrij te zijn tot het verzinnen, uitspreken, verzekeren, wat hun beliefd; maar ook wij handhaven onze vrijheid; opdat zij zichzelf niet het recht aanmatigen, om uit hun bedenksels geloofsartikelen te maken, zoals zij tot nu toe dat hebben gedaan. Het is genoeg dat wij, omwille van de eendracht, ons aan hun riten en liefhebberijen aanpassen, maar wij willen niet ons laten dwingen door dingen die niet noodzakelijk zijn ter zaligheid, alsóf ze dat wèl waren. Laten zij zelf de dwingende eis van hun tirannie opgeven, dan zullen wij een vrijwillig-betoonde gehoorzaamheid bewijzen aan hun gevoelens, opdat wij alzo in wederkerige vrede met elkander leven. Immers het is iets schandelijks en onrechtmatig-slaafs dat een christenmens, die een vrij man is, aan andere overleveringen en leringen dan hemelse en goddelijke zou onderworpen zijn. Hierna wenden zij het uiterste van hun kracht aan. Zij herinneren er nl, aan, dat Christus bij het Avondmaal gezegd heeft: "Doet dat tot Mijn gedachtenis". "En zie nu," zo merken zij hierbij op, "hier heeft Christus hen tot priesters gewijd". Hieruit hebben zij, onder andere, ook deze gevolgtrekking gemaakt: alleen aan de priesters moet het Avondmaal onder beiderlei gestalte worden uitgereikt. Tenslotte hebben zij hieruit gezogen wat zij maar wilden, als mensen die zich de vrije wil aanmatigden, om uit Christus' woorden, waar ook gesproken, wat hun maar lustte, te halen en te beweren. Maar is dit nu: het Woord van God uitleggen? Antwoord hierop, bid ik u! Christus belooft hier niets; Hij gebiedt alleen, dat het zal geschieden tot Zijn gedachtenis. Waarom komen zij niet tot de gevolgtrekking dat ook daar mensen tot priesters zijn gewijd, waar Hij hen met het ambt van de bediening van het Woord en van de Doop bekleedt en tot hen zegt: "Gaat heen in de gehele wereld en predikt het Evangelie aan alle creaturen, hen dopen in de naam ...", daar het toch de taak van priesters is om te prediken en te dopen? Vervolgens, daar immers heden ten dage het zelfs het voornaamste en [naar men zegt] hem niet te ontnemen werk van een priester is om de Canonische uren te lezen, waarom hebben zij dan niet uitgesproken dat het sacrament van de priesterwijding in dat ogenblik ingesteld werd, toen Christus gebood dat men moest bidden - gelijk op vele andere plaatsen, zo heel in het bijzonder in de Hof, dat zij niet in verzoeking zouden vallen? Indien zij nl. zich niet uit deze moeilijkheid vrijmaken, dat zij zeggen: 't gaat niet om een gebod van het gebed, immers het is voldoende om de Canonische uren te lezen, zodat alzo met geen Schriftuitspraak zou kunnen bewezen worden dat dit een priesterlijk werk is en dientengevolge zulk een gebeds-priesterschap niet uit God zou zijn, gelijk het ook inderdaad niet is.

Wie echter van de oude vaders heeft ooit beweerd dat met deze woorden mensen tot priesters zijn gewijd? Maar indien niet één van hen, waar komt dan dit nieuwe inzicht vandaan? Zeker hiervandaan, dat men met deze handigheid er naar heeft gestreefd dat men een kweekplaats van

onverzoenlijke tweedracht zou hebben, opdat daardoor geestelijken en leken verder van elkaar of zouden komen te staan dan hemel en aarde van elkaar verwijderd zijn, tot ongelooflijk grote schade van de doopsgenade en tot een verwarring aanbrengen in de evangelische gemeenschap. Immers, hieruit begon voort te spruiten die verfoeilijke tirannie van geestelijken (clerici) ten opzichte van de leken. Want in hun groot vertrouwen op de lichamelijke zalving, waarmee hun handen waren gewijd, en verder op het geschoren zijn van hun hoofdkruintje en op hun gewaden, hebben zij zich niet alleen in hun waan hoog gesteld boven de overige christenen, de leken, die met de Heilige Geest zijn gezalfd, maar hielden zij deze welhaast voor onwaardige honden, die met hen tot de kerk werden geacht te behoren. Dat is de reden dat zij van alles durven te gebieden, te eisen, te dreigen, op allerlei dingen aan te dringen en te benauwen. Kortom: het sacrament van de priesterwijding was en is een zeer voortreffelijk werktuig tot het in stand houden van al de monsterachtigheden, die tot nu toe zijn geschied en tot heden toe nog geschieden in de kerk. Hier is de christelijke broederschap te gronde gegaan; hier zijn uit herders wolven, uit dienstknechten tyrannen, uit geestelijken erger dan wereldlijken geworden. Indien men deze kon dwingen heen te gaan, zouden wij allen in gelijke zin priesters zijn, zovelen wij gedoopt zijn, zoals we inderdaad zijn; en zou voor hen alleen een ambtelijke dienst overblijven, die hun met onze vrijwillig-gegeven toestemming was opgedragen, en dan zouden zij tevens weten dat zij generlei zeggenschap over ons zouden hebben, dan in zover wij vrijwillig die hun hadden toegekend. Zo immers staat het te lezen in 1 Petr. 2: "Gij echter zijt een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterdom". Daarom zijn wij allen priesters, zovelen wij christenen zijn. Maar die wij "priesters" noemen, zijn dienaren, uit ons getal uitgekozen, die in naam van ons alles doen. En een priesterambt is niets anders dan een dienst. Zo lezen we in 1 Cor. 4: "Zo moet men ons beschouwen: als dienaren van Christus, aan wie het beheer van de geheimenissen Gods is toebetrouwd". Hieruit vloeit voort dat hij, die het Woord niet verkondigt, terwijl hij toch juist hiertoe door de kerk geroepen is, in het geheel geen priester is. En: dat het sacrament van de priesterwijding niet iets anders kan zijn, dan een zeker gebruik om de verkondigers van het Woord in de kerk te kiezen. Zó immers omschrijft God Zelf door de dienst van Maleachi 2: 7, de priester: "De lippen van de priester bewaren kennis en uit zijn mond zoekt men onderricht in de wet, want een bode van de HEERE der heerscharen is hij." Daarom moet u er zeker van zijn: hij die niet een bode van de HEERE der heerscharen is of tot iets anders dan (om het zo te zeggen) tot het eenboodschapbrengen geroepen wordt, is in het geheel geen priester, zoals het luidt bij Hosea 4: "Omdat gij de kennis verworpen hebt, verwerp ik u dat gij geen priester meer voor mij zult zijn". Vandaar immers dat zij óók herders worden genoemd, omdat zij moeten weiden, dat is: leren, onderwijzen. Daarom [moet u óók hiervan zeker zijn] dat zij, die slechts de priesterwijding ontvangen om Canonische uren te lezen en missen op te dragen, wel paapse priesters zijn, maar niet christelijke, omdat ze niet alleen niet het Woord verkondigen maar daartoe óók niet geroepen worden. Ja zelfs, juist dit beoogt men dat zulk een priesterambt een ander ambt is dan dat van de Woordverkondiger. Daarom zijn zij dagtijden- en mispriesters, dat is: in een bepaalde zin: levende afgoden, die wel de naam van "priester" dragen, maar niets minder dan dit zijn, op de wijze gelijk Jerobeam te Beth-aven tot priesters heeft gewijd: mensen uit de onderste heffe van het volk, niet behorend tot het geslacht van de Levieten.

Derhalve: zie waarheen en tot hoever de heerlijkheid van de kerk van haar is geweken: de gehele wereld is vol priesters, bisschoppen, kardinalen en clerus, van wie evenwel, voorzover het zijn ambt raakt, niemand het Woord verkondigt, tenzij hij weer krachtens een andere roeping, buiten de sacramentele priesterwijding om, er toe geroepen wordt. Maar hij denkt dat hij in overvloedige zin aan de roeping die zijn sacrament voor hem meebrengt, voldoet, indien hij het geklapper van de

gebeden, die hij moet lezen, mompelt en missen opdraagt. En verder bidt hij die dagtijden eigenlijk nooit, of als hij ze bidt, bidt hij ze voor zichzelf; en zijn missen - en dit is het toppunt van verkeerdheid - biedt hij aan als een offer (terwijl toch de mis een gebruiken van het sacrament moet zijn), zodat het ten volle duidelijk is dat de priesterwijding die, als ware het een sacrament, dit soort mensen tot geestelijken wijdt, in waarheid en louter en geheel en al een verzinzel is, in een menselijk brein geboren, in het brein van zulke mensen die niets begrepen van de zaak van de kerk, niets van het priesterambt, niets van de dienst van het Woord en van de Sacramenten - opdat, zoals het sacrament is, het ook zulke priesters moge hebben. Door deze dwalingen en blindheden is dat blijk van nog zwaarder gevangenschap er nog bijgekomen: opdat zij zich toch maar nog verder van de overige christenen, als de profanen, zouden afscheiden, hebben zij zichzelf, zoals de Galliërs die priesters van Cybelê waren, ontmand en zich bezwaard met een zeer gehuicheld ongehuwd leven. En het was voor de huichelarij en de werkzaamheid van deze dwaling nog niet genoeg het dubbel-huwelijk te verbieden; dat is: dat iemand twee vrouwen tegelijkertijd had, gelijk dit ten tijde van het Oude Verbond wel geschiedde (want wij weten dat het woord digamie [bigamie] dit betekende); maar zij hebben dat woord digamie evenzeer toegepast op het geval dat iemand na elkaar met twee meisjes huwde; ook kon er éénmaal een weduwe bij zijn. Ja zelfs, deze allerheiligste heiligheid van het allerheiligst sacrament heeft een dergelijke waarde dat, wie zulk een jonkvrouw heeft gehuwd, niet tot priester kan worden gewijd, zolang deze vrouw leeft. En opdat dit nu tot de allerhoogste top van heiligheid zou reiken, wordt ook hij van het priesterambt geweerd die buiten zijn weten en in het geval van een louter ongeluk een gevallen vrouw heeft gehuwd. Maar wanneer iemand zeg zeshonderd publieke vrouwen had bevlekt of hoeveel vrouwen en meisjes ook had verkracht, of ook zelfs als een Ganymedes zich vele zulke had "onderhouden", het zou geen verhindering voor hem zijn geweest om òf Bisschop òf Kardinaal òf Paus te worden. En dan leggen zij het bekende woord van Paulus: "hij zij de man van één vrouw" zó uit dat het zou betekenen: de prelaat van één kerk! Daaruit vloeiden de onverenigbare prebenden voort, tenzij de Paus, de grootmachtige verlener van dispensaties, aan één ["vrouw"] drie, twintig, honderd "vrouwen" dat is: kerken, wilde verbinden, wanneer hij, door geld of gunst omgekocht, dat heette dan: "door heilige liefde bewogen" en "door zorg voor de kerken gedreven", zo handelde.

O gij waardige Pausen, die [mede] waardigheid ontleent aan dit eerwaardige sacrament van de priesterwijding! O u vorsten, niet van katholieke kerken, maar van satans-synagogen, ja: vorsten van de duisternis! Ik gevoel mij gedrongen hier met Jesaja 28: 14 te roepen: "o gij spotters, heersers over dit volk in Jeruzalem!" Of met Amos 6: 1: "Wee de zorgelozen op Sion en die zich veilig weten op de berg van Samaria, de uitgelezenen van de keur der volken, tot wie het huis Israëls komt!" O de schande en de smaad van de kerk van God, die deze kerk uit het feit dat er zulke priestergedrochten zijn, zich op de hals haalt! Waar zijn de bisschoppen of priesters die het Evangelie kennen, om er nog maar van te zwijgen of ze het verkondigen? Waarom geven zij er dan zo hoog van op dat zij priesters zijn? Waarom willen zij voor heiliger en beter en machtiger worden gehouden dan de andere christenen, die "maar" leken zijn? Dagtijden lezen, welke ongeleerde gaat dat te hoog? of (gelijk de Apostel zegt), welke, die in tongen spreekt? Dagtijden lezen, de gebeden van uren lezen, is de taak van monniken, kluzenaars, private personen en leken. Het ambt van een priester is: het Woord verkondigen en als hij dat niet doet dan is hij op die wijze "priester" als een mens op een schilderij "een mens" is! Of maakt dit iemand tot bisschop, als hij zulke zwetsers tot priesters wijdt? Of als hij kerken en klokken wijdt, of kinderen het vormsel geeft? Nee! Dit zou ook iedere diaken of leek kunnen doen. De dienst van het Woord maakt iemand tot priester en tot Bisschop.

Daarom: volgt mijn raad en vlucht, u allen die een rustig en veilig leven wilt leiden; vlucht, jongelingen, en laat u niet tot priesters wijden door deze heilige handelingen, tenzij u het Evangelie wilt verkondigen en tenzij u wilt geloven dat u door het sacrament van deze priesterwijding volstrekt niet beter bent geworden dan de leken. Immers: dagtijden lezen, dat betekent niets. Verder: een mis opdragen, dat wil zeggen: het sacrament ontvangen. Derhalve: wat blijft u toebedeeld, dat niet elke leek toebedeeld wordt? Het scheren van de kruin en uw priesterlijk gewaad? Een jammerlijke priester die uit een geschoren kruin en een priesterlijk kleed bestaat! Of zit het hem in de olie waarmee uw vingers zijn bevochtigd? Maar ieder christen, wie hij ook zij, is gezalfd met de olie van de Heilige Geest en geheiligd naar lichaam en ziel en vroeger ging hij met het sacrament met zijn eigen handen om, niet minder dan nu de priesters doen, ofschoon onze bijgelovigheid het nu de leken tot een zware schuld aanrekenet als hij alleen maar een kelk of een lijfdoek aanraakt. Zelfs een heilige kloostermaagd mag de gewijde altaardoeken en het gewijde linnen niet wassen. Ik bezweer u, zie welke vorderingen de hooggewijde heiligheid van deze priesterwijding heeft gemaakt. Ik hoop dat het nog eens zal gebeuren dat het de leken zelfs zal verboden zijn het altaar aan te raken, tenzij dan alleen wanneer zij geld neertellen! Ik barst bijna van ergernis, als ik nadenk over deze meer dan goddeloze tirannieën van alleronbezonnenste mensen die met zulke beuzelachtige en kinderachtige nietigheden de vrijheid en de heerlijkheid van de christelijke religie bespottelijk maken en te gronde richten.

En daarom: een ieder die zich als een christen heeft leren kennen, zij er zeker van en kenne daarbij zichzelf, dat wij allen gelijkelijk priesters zijn, dat wil zeggen: dat wij dezelfde bevoegdheid hebben ten aanzien van het Woord en van elk sacrament. Maar tevens, dat het niemand vrijstaat van die bevoegdheid gebruik te maken, tenzij met bewilliging van de [christelijke] gemeenschap, of krachtens een roeping van een meerdere dan hij. Want wat allen gemeen is, kan niemand persoonlijk zich aanmatigen; hij kan het alléén zich toeëigenen, als hij er toe wordt geroepen. Derhalve, dat dit sacrament van de priesterwijding, als het iets is, niets anders is, dan een zeker gebruik om iemand tot de dienst van de kerk te roepen. Vervolgens dat het priesterschap naar zijn eigenlijke aard niet anders is dan een Dienst van het Woord; ik bedoel: niet van de Wet, maar van het Evangelie. En dat het diakenambt een dienst is, niet om de Evangeliën of de Brieven te lezen, zoals het heden ten dage de gewoonte is, maar een ambt dat tot taak heeft de gelden van de kerk uit te delen aan de armen, opdat de priesters bevrijd mogen worden van de last om voor de tijdelijke dingen zorg te dragen en vrijer en gemakkelijker zich kunnen geven aan het gebed en aan [de prediking van] het Woord. Immers uit deze overweging is, gelijk we lezen in Hand. 6, het diakenambt ingesteld; en zo komt het dat hij die het Evangelie niet kent en niet verkondigt, niet alleen niet een priester of een Bisschop is, maar een verderf voor de Kerk, die onder de valse naam van priester en Bisschop, als in een schaapsvacht het Evangelie naar beneden drukt en wurgt en de wolf in de kerk uithangt. Daarom zijn die priesters en Bisschoppen van wie heden ten dage de kerk overvol is, indien ze niet op een andere wijze hun zaligheid najagen, d.w.z., als ze niet erkennen dat ze noch priesters noch Bisschoppen zijn, en er zich over bedroeven dat ze een naam dragen, ja, maar terwijl ze óf het werk dat er aan verbonden is, niet kennen óf het niet kunnen volbrengen en op die wijze met gebeden en tranen het ellendige lot van hun geveinsdheid, betreuren - in waarheid een volk van eeuwige verdoemenis, en in hen wordt het bekende woord van Jesaja (5: 13 vv.) bewaarheid: "Daarom gaat mijn volk in ballingschap wegens gemis aan begrip; zijn edelen worden hongerlijders en zijn menigte versmacht van dorst. Daarom doet het dodenrijk zijn keel wijd open en spert het zijn muil op, mateloos, zodat daarin verzinkt de luister van dit volk, zijn menigte, zijn gedruis en al wat daarin dartel is." O woord

verschrikkelijk voor onze tijd, waarin de christenen in de bodemloze diepten van een maalstroom worden verzwolgen!

Zoveel wij dus uit de Schriften weten nl. dat wat wij het priesterschap noemen, een dienst is, zie ik in het geheel niet in waarom iemand die eenmaal tot priester is gewijd, niet weer leek zou kunnen worden, aangezien hij van een leek in niets verschilt dan in zoverre hij met die dienst is bekleed. Immers ook het afgezet worden en uit de dienst ontslagen, is zo weinig onmogelijk, dat nu ook op allerlei plaatsen deze straf wordt toegepast op priesters die zich schuldig gemaakt hebben aan de één of andere zonde, terwijl ze dan of voor een tijd worden geschorst of voorgoed hun ambt hun wordt ontnomen. Immers dat verzinsel van het "onvernietigbaar karakter" (character indelebilis) [van de priesterwijding] is reeds lang bespot. Ik erken dit, dat de Paus dit karakter [aan de priesterwijding] indrukt, [maar] zonder dat Christus daarvan iets wil weten en dat juist daardoor een priester gewijd is niet zozeer als een voortdurende dienstknecht en gevangene van Christus, als wel van de Paus, zoals het heden ten dage is. Overigens zal, als ik mij niet bedrieg, wanneer dit sacrament, dit verzinsel, eenmaal in éénstort, het Pausdom zelf met zijn karakters nauwelijks of niet stand kunnen houden, en zal de blijde vrijheid weer tot ons terugkeren, waarin men van ons allen zal verstaan dat wij gelijken zijn in enig recht of enige bevoegdheid en wij, als het juk van de tirannie van onze schouders is afgeschud, zullen weten dat wie christen is Christus heeft, en dat wie Christus heeft, alles bezit wat van Christus is; aller dingen machtig is; waarover ik nog veel meer en in nog krachtiger bewoordingen wil schrijven als ik bemerk zal hebben dat zulke woorden het onbehagen wekken van mijn vrienden, de papisten.

VII. HET SACRAMENT VAN HET LAATSTE OLIESEL

Tot het bekende gebruik van de zalving van [ernstig] zieken hebben onze theologen twee hun waardige toevoegselen toegevoegd. Dit eerste, dat zij het een sacrament noemen. Dit tweede, dat ze het tot "het laatste" sacrament maken: zo zal het dan nu zijn het sacrament van de laatste zalving dat niet mag worden toebediend dan aan zulken die verkeren in het uiterste levensgevaar; misschien (overeenkomstig het feit dat zij spitsvondige redeneer-kunstenaars zijn) [hebben zij het de laatste zalving genoemd] terugziende op de eerste zalving die van de doop en op de twee volgende: die van de vorming [confirmatie] en de priesterwijding. - Máár: zij hebben hier wel een mogelijkheid om mij in het aangezicht te weerstaan. Ni. hiermee, dat we op het gezag van de apostel Jacobus hier een belofte en een teken hebben, waarvan ik zelf tot op dit ogenblik toe heb vastgesteld dat dit de beide kenmerken van een sacrament zijn. Deze apostel immers zegt: "Is er iemand bij u ziek? Laat hij dan de oudsten der gemeente tot zich roepen, opdat zij over hem een gebed uitspreken en hem met olie zalven in de naam des Heeren. En het gelovige gebed zal de lijder gezond maken en de Heere zal hem oprichten". Ziehier dan, zeggen zij, de belofte van vergeving van zonden en het teken van de olie! Maar ik antwoord: als er nu ergens waanzinnig is gesproken, dan is het toch wel heel in het bijzonder in dit geval! Ik laat nu nog dáár dat velen met naar mijn inziens grote waarschijnlijkheid beweren dat deze brief niet de apostel Jacobus tot auteur heeft en niet een apostolische geest ademt, ofschoon ik toestem dat deze Brief, door wie hij dan ook is geschreven, door de gewoonte [om hem te lezen en aan te halen] gezag heeft verkregen. Maar ook zelfs als hij door de Apostel Jacobus geschreven zou zijn, zou ik durven zeggen dat het niet geoorloofd mag heten dat een Apostel op eigen gezag een [nieuw] sacrament zou instellen: dat is dus: een goddelijke belofte zou afkondigen met een er aan verbonden teken. Immers dit recht kwam alleen Christus toe. Zo verklaart Paulus, dat hij het sacrament van het Avondmaal van de Heere heeft ontvangen en dat hij niet gezonden is om te dopen, maar om het Evangelie te verkondigen. En we lezen nergens in het Evangelie ook maar iets van een sacrament van deze laatste zalving. Maar: we willen ook zelfs dát maar dáárlaten. Wij willen de woorden zelf van de Apostel, of van wie ook die de auteur van deze Brief geweest is, nader bezien, en dan zullen we daarbij opmerken hoezeer zij, die aan het getal van de sacramenten er één hebben toegevoegd, die woorden in het geheel niet met scherpe blik hebben bekeken.

Vooreerst - indien zij de uitspraak van de Apostel een ware achten en die bindende kracht heeft, welke bevoegdheid hebben zij dan om haar te veranderen en tegen te spreken? Waarom maken zij op eigen gezag een zalving, waarvan de Apostel wil dat zij een algemene zal zijn, tot een laatste en bijzondere? Immers de Apostel heeft niet gewild dat deze zalving een laatste zou zijn en die alleen aan stervenden moest worden gegeven. Maar hij zegt in volstrekte zin: indien iemand ziek is, en niet: indien iemand op sterven ligt. Want ik hecht geen waarde aan wat Dionysius in zijn [boek] De Kerkelijke hiërarchie hier als wijsheid voorschotelt; de woorden zelf van de Apostel zijn duidelijk, op welke en hij en zij zich gelijkelijk beroepen, maar intussen volgen zij hem niet; waaruit blijkt dat zij op niemands gezag, maar alleen door eigen willekeurig oordeel er toe gebracht, uit de slecht-begrepen woorden van de Apostel een sacrament en een laatste zalving hebben gefabriceerd, tot nadeel van de overigen die ziek zijn van wie ze op eigen gezag de weldaad van de zalving, door de Apostel ingesteld, hebben afgenomen. Maar dit is nog mooier, dat de belofte van de Apostel met zoveel woorden zegt: "Het gebed des geloofs zal de zieke gezond maken en de Heere zal hem oprichten ..." Zie toch: de Apostel beveelt dat de zalving en het gebed zal geschieden tot dit doel, dat de lijder genezing zal ontvangen en opgericht zal worden, dat is dus: dat hij niet zal sterven, en dat het niet een "laatste" zalving zal zijn, wat ook de gebeden bewijzen die tot heden toe onder de acte van de zalving worden opgezegd, die er om vragen dat de zieke tot herstel moge komen! Zij evenwel

beweren daartegenover dat de zalving niet mag worden gegeven dan aan zulken, die op 't punt zijn van te overlijden, dat is dus: opdat zij niet genezing verkrijgen en worden opgericht! Indien een zaak niet zo ernstig was, wie zou zich kunnen weerhouden te lachen om zulke schone, geschikte, gezonde kanttekeningen, gemaakt bij Apostolische woorden? Is het niet heel duidelijk dat men hen die zó spreken, hier betreft op een sofistieke dwaasheid, die - én hier én op zo vele andere plaatsen - tot waarheid verklaart wat de Schrift ontkent en ontkent wat zij verzekert? Waarom derhalve zullen wij onze zo uitnemende Leraars niet dankbaar zijn? - Het is dus juist wat ik gezegd heb: nooit is op meer klaarblijkelijke wijze waanzin gesproken, dan te dezer plaatse.

Voorts, indien deze zalving inderdaad een sacrament is, dan moet zij zonder twijfel (zoals zij zeggen) een "werkzaam teken" zijn dat "betekent" [afbeeldt] en belooft. Maar het belooft gezondheid en herstel van de zieke, gelijk de duidelijke woorden hiervoor instaan. "Het gebed des geloofs zal de lijder gezond maken en de Heere zal hem oprichten". Wie echter ziet niet voor zijn ogen dat deze belofte ten goede van weinigen, ja feitelijk ten goede van niemand, wordt vervuld? Onder duizend "gezalften" immers komt er nauwelijks één tot herstel en niemand gelooft dan dat dit geschiedt door de kracht van het sacrament, maar door de weldaad van een sterk gestel of van de medicijnen: immers: aan het sacrament schrijft men de tegenovergestelde werking toe! Wat zullen wij er dus van zeggen? Of: de Apostel liegt met deze zijn belofte of die zalving zal geen sacrament kunnen zijn. Want een sacramentele belofte is zeker en betrouwbaar; deze evenwel stelt in de meeste gevallen teleur. Welaan dan - opdat we het wijs inzicht en de waakzaamheid van deze theologen bij vernieuwing mogen opmerken - dáárom noemen zij deze zalving de láátste, opdat die belofte geen geldende kracht zal hebben, dat is: opdat het sacrament geen sacrament zij. Indien het immers het láátste is, dan geneest het niet, maar moet het bukken voor de oppermacht van de ziekte; en indien het geneest, dan kan het niet het laatste zijn. Hieruit volgt, naar de uitlegging van deze Leraars, dat men omtrent Jacobus moet verstaan dat hij zichzelf heeft tegengesproken, en dat hij om niet een sacrament in te stellen, een sacrament heeft ingesteld; omdat zij dáárom willen dat de ze zalving de laatste zij opdat het niet waar zou zijn dat de lijder door haar genezing zou deelachtig worden, gelijk Jacobus dat toch heeft vastgesteld. Indien dit nu niet dwaasheid-spreken mag heten, ik vraag u: wat dan wèl "dwaasheid-spreken" is!

En dan komt dit woord van de Apostel Paulus op hun weg, dat hij spreekt in 1 Tim. 1: 7: "Zij willen leraars der wet zijn, zonder ook maar te beseffen wat zij zeggen of waarover zij zo stellig spreken". Zo lezen zij [alle Heilige Schriften] en volgen die, maar zonder over de zin ervan zich een juist oordeel te vormen. Met dezelfde onverschillige slaperigheid hebben ze ook de oorbiecht geput uit het woord van de Apostel, als hij zegt, Jac. 5: 16: "Belijdt elkander uw zonden". Maar zij geven geen acht hierop, dat de Apostel beveelt de oudsten van de gemeente erbij te roepen opdat zij over de zieke een gebed uitspreken. Tegenwoordig wordt nauwelijks één priester er heen gezonden, terwijl toch de Apostel beveelt dat er velen bij zullen zijn, niet vanwege de zalving, maar vanwege het gebed. Immers hij zegt: "Het gebed des geloofs zal de zieke gezond maken ..."; hoewel ik er niet zeker van ben of hij dit wil verstaan hebben van priesters, daar hij zegt: "de presbyters", dat is: de oudsten. Want hij is niet altijd maar [tevens] een priester of dienaar van de kerk, die oud is; zodat u kunt vermoeden en van mening zijn dat de Apostel heeft gewild dat de oudsten en aanzienlijksten in de kerk de lijder zouden bezoeken, opdat zij, dit werk van barmhartigheid verrichtende en in het geloof voor hem biddende, hem zouden gezond maken. Hoewel men niet kan ontkennen dat de kerken in die oude tijden door de oudsten werden bestuurd, zonder zulke ordeningen en wijdingen [als wij nu

kennen], maar die vanwege hun leeftijd en de langdurige ervaring in deze zaken, daartoe waren gekozen.

Daarom houd ik het ervoor dat deze zalving dezelfde is als die waarover Markus 6: 13 geschreven wordt met betrekking tot de Apostelen: "En zij dreven vele boze geesten uit en zalfden vele zieken met olie en genazen hen"; voorzeker een bepaald gebruik van de oude Kerk, waarmee ze wonderen deden ten gunste van zieken; een gebruik dat reeds voorlang is in onbruik geraakt; op de wijze gelijk ook volgens Marc. 16 Christus de gelovigen gaf dat zij slangen opnamen en op zieken de handen legden en deze zouden genezen worden. Het is wel een wonder dat zij uit deze woorden ook niet een sacrament hebben gefabriceerd, daar zij toch een gelijke kracht en belofte in zich dragen als deze woorden van Jacobus! Derhalve is deze "laatste", dat is: als zodanig verzonnen zalving geen sacrament, maar een raadgeving van Jacobus waarnaar wie het maar wil kan handelen, genomen en overgebleven, gelijk ik zei, uit het Evangelie naar Marcus, want ik geloof niet, dat deze raad alle mogelijke zieken is gegeven, omdat ziekte een eer is van de kerk en de dood is een gewin, maar alleen aan degenen onder hen die te ongeduldig en zwakgelovig hun lijdenskruis droegen. En zulken heeft de Heere dáártoe laten overblijven, opdat in hen de wonderen en de kracht van het geloof zouden tot uitblinking komen. En juist dit heeft Jacobus ook met behoedzaamheid en oplettendheid voorzien, toen hij de belofte van de gezondmaking en van de vergeving van zonden niet heeft verbonden aan de zalving als zodanig, maar aan het gebed des geloofs. Want alzó spreekt hij: "En het gebed des geloofs zal de lijder gezondmaken en de Heere zal hem oprichten", en: "Zo hij in zonden heeft geleefd, ze zullen hem vergeven worden". Immers een sacrament eist niet het gebed of het geloof van de dienaar die het toebedient, want ook een ongelovige kan dopen en wijden, zonder gebed. Maar het rust alléén in de belofte en instelling van God en eist geloof bij hem die het ontvangt. In het gebruik echter van onze tegenwoordige laatste zalving - wáár is daar het gebed des geloofs? Wie bidt met zulk een geloof ten goede van een zieke, dat hij niet twijfelt of hij zal herstellen? Want zulk een gebed des geloofs beschrijft hier Jacobus, van hetwelk hij in 1: 6 had gezegd: "Hij moet bidden in geloof, in geen enkel opzicht twijfelende". En Christus zei ervan, Marc. 11: 24: "Alwat gij bidt en begeert, gelooft dat gij het hebt ontvangen, en het zal u geschieden".

Het lijdt ook geen twijfel: indien heden ten dage zulk een gebed zou worden opgezonden, over een zieke; dat wil zeggen: door oude, gezaghebbende en heilige mannen, die vol van geloof waren: er zouden er zovelen genezen als wij maar begeerden! Immers wat zou het geloof niet vermogen? Maar wij, terwijl we dit geloof (dat dit met [goddelijk] gezag geschreven woord van de Apostel toch boven alles vordert!) veronachtzamen - wij denken - als we van "oudsten" horen: mannen dan toch zeker die uitmunten door leeftijd en geloof - aan wat voor een doodgewone grote hoop priesters ook. En dan maken wij uit de dagelijkse en vrije zalving een "laatste"; en eindelijk: het door de Apostel beloofde gevolg: de gezondheid, verkrijgen we niet alleen niet, maar wij vernietigen het en stellen er zelfs het tegenovergestelde voor in de plaats! En niettemin geven we er toch hoog van op dat ons sacrament - ik moet liever zeggen: ons verzinsel! - door deze uitspraak van de Apostel, hoewel die er met meer dan het dubbele van de volle omvang van stemmen tegen strijdt, zou worden gefundeerd en bewezen! O gij theologen!

Ik veroordeel dus ons sacrament van de laatste zalving niet, maar ontken standvastig dat het dit is wat door de Apostel Jacobus wordt voorgeschreven omdat noch de vorm, noch het gebruik, noch de kracht, noch het doel van het zijne met het onze overeenstemt. Wij willen het nochtans onder die sacramenten rekenen die wij hebben ingesteld, als daar zijn: de wijding van en besprenging met zout en water. Want we mogen en kunnen niet ontkennen dat het één of ander schepsel wel door woord

en gebed geheiligd wordt; immers dit leert de Apostel Paulus ons; en daarom ontkennen wij niet dat door het Laatste Oliesel schuldvergeving en vrede gegeven wordt. Niet omdat het een sacrament is, van Godswegen ingesteld, maar omdat hij, die het ontvangt, gelooft dat hem dit zal gebeuren. Immers het geloof van hem die het [sacrament] ontvangt dwaalt niet, in welke mate ook de dienaar, die het hem toebedient, zou mogen dwalen. Wanneer hij immers “voor de grap” zou dopen en schuld kwijtschelden, dat is: niet zou kwijtschelden (voorzover het hem als bedienaar betref) maar in waarheid toch kwijtscheldt en doopt, indien hij, die gedoopt wordt en wien zondevergeving wordt geschonken, gelóóft - hoeveel te meer brengt hij vrede, wanneer hij met de laatste zalving zalft, ook zelfs indien hij in waarheid hem geen vrede kan brengen, als u op zijn dienstbetoon let, omdat hier geen [eigenlijk] sacrament aanwezig is. Immers het geloof van de ontvanger ontvangt ook dat, wat hij die het hem toebrengt of niet kon of niet wilde geven. Het is toch voor hem die gezalfd wordt voldoende het Woord te horen en te geloven. Want wat wij ook geloven dat wij zullen ontvangen, dat ontvangen wij ook in der waarheid - wat ook de bedienaar doet of niet doet, hoe hij ook huichelt of spot. Immers Christus' uitspraak staat vast: “Alle dingen zijn mogelijk hem die gelooft”. En wederom: “U geschiede naar uw geloof”. Onze sofisten evenwel spreken bij de sacramenten in het geheel niet over dit geloof; maar zij bazelen alleen met alle ijver over de echte kracht van de sacramenten, “altijd lerende maar terwijl ze nooit komen tot de kennis der waarheid”.

Toch is het nuttig geweest dat deze “laatste” zalving is ingesteld; want door deze zegen is zij het minst van alle geteisterd door en onderworpen aan de tirannie en hebzucht en nu is voorzeker deze éne barmhartigheidsbetoning de stervenden gebleven dat zij zich vrij kunnen laten zalven, ook zonder biecht en zonder communiceren. En indien zij eens voor dagelijks gebruik ware toegewezen gebleven, en indien zij ook zieken genezing had gebracht, ook al zou zij de zondes Schuld niet weggenomen hebben, hoeveel landen in de wereld zouden nu de Pausen niet onder hun macht gekregen hebben; zij, die nu reeds door het éne sacrament van boete en door de sleutelmacht en door het sacrament van de priesterwijding geworden zijn tot zulke heersers en vorsten? Maar nu is het een gelukkige omstandigheid dat zij, zoals zij het gebed des geloofs verachtelijk terzijde stellen, zó geen enkele zieke genezen en uit een oud gebruik zich een nieuw sacrament hebben verdicht.

Conclusie

Met deze woorden moge ik dan nu over deze vier sacramenten genoeg hebben gezegd. Ik weet hoezeer het onwelgevallig zal zijn hùn, die menen dat zij het getal en het gebruik van de sacramenten moeten zoeken aan de weet te komen niet uit de Heilige Schriften, maar uit [de beginselen van] de Roomse Stoel. Alsof die Roomse Stoel deze sacramenten had gegeven en ze niet veelmeer had ontvangen van de Universiteiten, aan welke hij ontegenzeggelijk alles dankt wat hij bezit. Want de pauselijke tirannie zou nooit een zo machtig en omvangrijk bestand hebben gekregen, indien zij niet zó veel van de universiteiten had ontvangen; omdat er onder de beroemde bisdommen nauwelijks één ander is geweest, dat zó weinig geleerde mannen onder zijn bisschoppen heeft geteld. Alléén door geweld, list en bijgeloof heeft het Roomse Episcopaat tot heden toe de overhand op de andere verkregen. Zij immers die vóór duizend jaren dóór op de Bisschoppelijke Stoel hebben gezeteld, staan ván hen die in die tussentijd machtig zijn geworden, op een dèrgelijke afstand, dat men zich wel genoodzaakt ziet om tegen die of tegen deze Roomse Pausen positie te kiezen. Er zijn bovendien nog verschillende andere zaken, van welke het schijnt dat men ze onder “de sacramenten” kan meetellen. Nl. alle die, aan welke een goddelijke belofte verbonden is. Als de zodanige noem ik: het Gebed, het Woord, het Kruis. Immers Christus heeft hun die bidden op vele plaatsen verhooring toegezegd, met name in Luk. 11: 5 vv., waar Hij in vele gelijkenissen ons er toe nodigt om toch gedurig te bidden. En wat het Woord betreft zegt Hij: “Zalig zijn zij die het Woord Gods horen en het bewaren”. En wie zou zonder iets te vergeten kunnen opsommen, hoe dikwijls Hij bekommerden, lijdenden, verootmoedigden hulp en heerlijkheid toezegt? Ja, wie zou àl de beloften van God kunnen opnoemen? Daar immers de gehele Heilige Schrift zich dit ten doel stelt, dat zij ons maar tot het geloven oproept, hier met geboden en dreigingen ons er toe dringend, dáár met beloften en vertroosting ons nodigend. Daar immers al wat geschreven is òf geboden òf beloften zijn, vernederen de geboden de hovaardigen die door hun eisen en verhogen de beloften de zich verootmoedigden door haar toezegging van vergeving.

Toch komt het mij voor dat in eigenlijke zin “sacramenten” genoemd moeten worden: de beloften die verbonden worden aan en met tekenen. De overige, omdat er niet tekenen aan verbonden zijn, zijn alléén “beloften”. Vandaar dat, indien we ons nu zeer nauwkeurig willen uitdrukken, er eigenlijk in de kerk maar twee sacramenten van God zijn: de Doop en het brood (het Avondmaal), omdat we alléén bij deze èn het van Godswege ingestelde teken èn de belofte van vergeving van zonden opmerken. Immers het sacrament van de boete, dat ik bij deze twee gevoegd heb, mist het zichtbare en van Godswege ingestelde teken, en daarom heb ik gezegd dat het niets anders is dan de weg en de terugkeer tot de doop. Maar ook de Scholastici kunnen niet zeggen dat hun nauwkeurige omschrijving van wat een sacrament is past op het “sacrament” van de boete, omdat ook zijzelf aan het sacrament een zichtbaar teken toeschrijven, dat “vorm” wil geven aan de betekenis en bedoeling van de zaak, die het op onzichtbare wijze uitwerkt. Maar de boete of absolutie (schuldvergeving) heeft een dergelijk teken niet; zodat zij zelf gedwongen worden door hun eigen omschrijving ervan, òf te loochenen dat de boete een sacrament is en dus het getal van hun sacramenten met één te verminderen, òf een andere omschrijving te geven van “een sacrament”.

Van de doop evenwel, die wij van betekenis voor het gehele leven verklaren, kunnen we met recht verklaren dat hij genoegzame inhoud heeft voor alle sacramenten samen, die ons in 't leven nodig zijn. Het avondmaal echter is in waarheid een sacrament voor stervenden, voor hen die uit dit leven heengaan, aangezien we immers daarbij het heengaan van Christus uit deze wereld gedenken. Zo kunnen we Hem navolgen en deze twee sacramenten zó [over ons leven] verdelen, dat de doop

wordt toegewezen aan de aanvang en verder aan de gehele loop van het leven, het avondmaal aan het einde en aan de dood. Maar het is gewenst dat een christen door beide gesterkt wordt in zijn arme lichaam, tot hij, volkomen gedoopt en voorzien van krachten, uit deze wereld scheidt en herboren wordt in een nieuw, eeuwig leven, om met Christus te eten in het Koninkrijk van Zijn Vader, zoals Hij bij de instelling van het avondmaal beloofd heeft, toen Hij zei: “voorwaar zeg Ik u: ik zal van nu aan voorzeker niet meer van deze vrucht van de wijnstok drinken, tot op die dag dat Ik haar met u nieuw zal drinken in het Koninkrijk mijns Vaders”; opdat duidelijk zou blijken dat Hij het sacrament van het avondmaal heeft ingesteld tot het ontvangen van het toekomstige leven. Immers dan als het doel van beide sacramenten tot vervulling zal zijn gebracht, zullen doop en avondmaal ophouden te bestaan.

En hier wil ik dan nu een einde maken aan deze Inleiding, die ik alle vrome christenen, die begerig zijn een recht inzicht in de Heilige Schrift te ontvangen en van het rechte gebruik van de sacramenten het juiste verstand te hebben, gaarne en met vreugde aanbied. Want het is een geschenk van niet weinig betekenis, te weten de dingen die ons geschonken zijn, zoals het gezegd wordt in 1 Cor. 2: 12: “Opdat wij zouden weten wat ons door God in genade geschonken is”, en op welke wijze wij het ons gegevene moeten gebruiken. Immers indien ons zulk een inzicht, dat de Geest ons schenkt, is toebedeeld, zullen we ons niet op bedrieglijke wijze toevertrouwen aan de dingen, die zij anders voorstellen. Deze twee zaken, die onze theologen ons nergens hebben gegeven maar wel met alle kracht die in hen was verduisterd hebben, heb ook ik wel niet gegeven, maar wel stellig niet verdonkerd; en anderen heb ik de gelegenheid verschaft er zich betere voorstellingen van te maken. In elk geval heb ik gepóógd, om van beide een juiste verklaring te geven. Evenwel: niet allen kunnen alles. De goddelozen echter en die in plaats van de goddelijke zaken ons de hunne met een hardnekkige tirannie opdringen, werp ik dat wat ik schreef gelovig en vrij tegen; en dan geef ik niets om hun domme woede, ofschoon ik ook hun zelf een gezond verstand toewens en hun ijver niet veracht; alleen echter wil ik onderscheid maken tussen hen en de wettige en ware christenen. Immers ik verneem een gerucht dat opnieuw bullen tegen mij zijn gereedgemaakt en pauselijke verwensingen, door welke drang op mij zal worden uitgeoefend dat ik zal herroepen, of ik zal voor een ketter worden verklaard. Bevatten deze geruchten waarheid, dan wil ik dat dit boekje van mij zal worden beschouwd als een deel van die “herroeping”, die zij voor de toekomst van mij wensen, opdat zij er zich niet over beklagen dat hun tirannie vruchteloos is ontvlamd; het andere deel zal ik dan binnenkort in het licht geven, met Christus' hulp; in dier voege, als tot heden de roomse Stoel nog niet van mij heeft aanschouwd of gehoord, om daarmede dan mijn gehoorzaamheid overvloedig te betonen! In de Naam van onze Heere Jezus Christus, Amen.

Goddeloze vijand, Herodes, Wat vreest gij, dat Christus geboren is? Hij grijpt de sterfelijke dingen niet aan, Hij, die met hemelse rijken begiftigt.